SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, prof. dr. E. Jóna, dr. F. Miko, doc. dr. S. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička
Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Peciar Š., O homonymii slovesných predpôn — — — — — — — — 3
Ružička J., Poznámky k morfematickému rozboru slov a tvarov — — — — 22
Horecký J., O slovách s *pol-, polo-* — — — — — — — — — — 30
Habovštiak A., K výslovnosti názvu *Necpaly* — — — — — — — — 37

Diskusie

Dvonč L., Skloňovanie srbochorvátskych slov na *-ac* — — — — — — — 41

Zprávy a posudky

B. Havránek — A. Jedlička, Česká mluvnice. G. Horák — — — — — — 46
M. Marko, Otázky novinárskych žánrov. J. Horecký — — — — — — — 49
J. V. Bečka, Základy kompozice jazykových projevů. M. Darovec — — — — 51
O češtině pro Čechy. J. Horecký — — — — — — — — — — — — 54

Rozličnosti

Hlas okresu Komárna. L. Dvonč — — — — — — — — — — — — 56
Pamätný — pamäťový. F. Miko — — — — — — — — — — — — 57
Jar — o jariach. F. Miko — — — — — — — — — — — — — 57
V ôsmej, či vo ôsmej triede? E. Jóna — — — — — — — — — — 58
Merinda. J. Mihál — — — — — — — — — — — — — — — 58

Odpovede na listy

Taká rada a *tak rada.* G. Horák — — — — — — — — — — — — 59
Bryndza. M. Urbančok — — — — — — — — — — — — — 60
Taťjana — Tatiana. M. Urbančok — — — — — — — — — — — — 61
Dobrodruh. J. Mistrík — — — — — — — — — — — — — 62
Zaobstarať — zaistiť. M. Urbančok — — — — — — — — — — — 62
Lesník, horár, hájnik. J. Mistrík — — — — — — — — — — — — 63

Ústav slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 27, 1962

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, prof. dr. E. Jóna, dr. F. Miko, doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička
Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 27 1962 ČÍSLO 1

O HOMONYMII SLOVESNÝCH PREDPÔN

Štefan Peciar

1. Niektorí poprední sovietski jazykovedci, najmä Vinogradov[1] a Achmanovová,[2] nastolili a teoreticky odôvodnili problém homonymie niektorých slovesných predpôn. Obaja uvedení bádatelia, ako aj iní zástancovia homonymie slovesných predpôn vychádzajú z názoru, že homonymné môžu byť nielen celé slová, ale aj jednotlivé morfémy, t. j. také časti slov, ktoré sa v rámci slova jasne vydeľujú z formálnej i z významovej stránky. Platí to nielen o koreňných morfémach, ale aj o všetkých sufixoch, t. j. o príponách i predponách, a to tak slovotvorných, ako i gramatických.

Homonymia slovesných predpôn sa zahrnuje do pojmu tzv. štruktúrnej homonymie, t. j. homonymie odvodených slov.[3] Rozhodujúcim činiteľom pri homonymii odvodených slov sú totiž rozdiely v slovotvornej štruktúre, resp. v slovotvornom modeli[4] dvoch alebo viacerých daných slov. Preto je na zistenie takejto homonymie potrebná podrobná analýza morfematickej štruktúry slova zo synchronického hľadiska. Táto analýza nám umožní zistiť totožnosť alebo rozdielnosť jednotlivých morfematických prvkov slova.

Pri rozbore slovotvornej štruktúry slova treba prizerať na formálnu i významovú stránku každej morfémy a okrem toho na slovotvorné vzťahy daného slova. Dôležitý je najmä vzťah k tomu slovu, od základu ktorého je dané slovo odvodené. Tento vzťah sme nazvali základným slovotvorným vzťahom.[5]

Rozbor morfematickej štruktúry slova zo synchronického hľadiska je veľa ráz ťažká úloha. Napríklad pri predponových slovesách nie je vždy

---

[1] V. V. Vinogradov, *O grammatičeskoj omonimii v sovremennom russkom jazyke*, Russkij jazyk v škole, 1940, č. 1, s. 1 n. a neskôr vo viacerých štúdiách, napr. *Ob osnovnom slovarnom fonde i jego slovoobrazujušćej roli v istorii jazyka*, Izv. AN SSSR, otd. lit. i jaz., 1951, č. 3, s. 218—239 a inde.

[2] O. S. Achmanova, *Očerki po obščej i russkoj leksikologii*, Moskva 1957, s. 143—151.

[3] Pozri referát L. L. Kutinovej, *K voprosu ob omonimii i jejo otraženii v slovariach sovremennogo russkogo jazyka*, Leksikografičeskij sbornik IV, Moskva 1960, s. 40 n., najmä 51.

[4] O slovotvornom modeli píše J. Ružička v tomto čísle SR, s. 22 n.

[5] Pozri v mojej štúdii *O homonymii predponových slovies*, SR XXVI, 1961, s. 354.

ľahké zistiť presný význam danej predpony. Často pôvodná predpona prestala byť predponou, t. j. stratila svoj význam alebo svoju funkciu a splynula so slovesným základom v nerozložiteľný celok.

Napr. v slovese *povedať* nemožno v dnešnej spisovnej slovenčine vydeliť predponu *po-*, a to ani v tvaroch prítomného času, ktoré sa zdanlivo členia na predponu *po-* + *-viem, -vieš, -vie* atď. (ako tvary prít. času slovesa *vedieť*). V skutočnosti vo význame slovesa *povedať* niet významového prvku „vedieť" a prvá slabika *po-* nie je totožná s predponou *po-*, lebo nemá ani jediný z mnohých významov tejto predpony. Sloveso *povedať* je v dnešnej spisovnej slovenčine zo slovotvorného hľadiska nerozložiteľné, neodvodené slovo.

Alebo napríklad sloveso *nájsť* nemožno v dnešnej slovenčine členiť na predponu *na-* + *ísť*, pretože sa úplne stratila pôvodná významová súvislosť medzi slovesami *nájsť* a *ísť*. Avšak strata významovej súvislosti medzi slovesami *nájsť* a *ísť* mala za následok aj zánik významu pôvodnej predpony *na-* v slovese *nájsť*. Preto v dnešnej slovenčine nemožno ani tvary minulého času *našiel, našla, našlo, našli* členiť na predponu *na-* + *šiel (-šla, -šlo, -šli)*, hoci sa prvá časť týchto tvarov zvukove zhoduje s predponou *na-* a druhá časť sa zvukove zhoduje s minulým časom slovesa *ísť*. Slabika *na-* v tvaroch *našiel, našla* atď. nemá v dnešnej slovenčine ani jeden významový odtienok predpony *na-* a druhá časť uvedených tvarov nie je nositeľom významu „ísť". Preto treba tvary *našiel, našla* atď. pokladať zo slovotvorného hľadiska za nerozložiteľné. Rovnako nerozložiteľné sú všetky tvary nedokonavého slovesa *nachodiť/nachádzať* i zvratného *nachodiť sa / nachádzať sa*. Avšak homonymné dokonavé sloveso *nachodiť sa* (= veľa chodiť, unaviť sa chodením), ktoré jasne súvisí so slovesom *chodiť* nielen z formálnej, ale aj z významovej stránky, člení sa na „prerývanú morfému" *na- ... sa* + *chodiť*.

Naproti tomu pri slovesách *prejsť, vojsť, vyjsť, zájsť, dôjsť, prísť* sa dosiaľ drží vedomie rozložiteľnosti na príslušnú predponu + základ slovesa *ísť*, i keď v piatich z nich nastala v základe rovnaká zmena ako pri slovese *nájsť* (strata slabičnosti koreného *i* ešte pred jeho zdĺžením na *í*) a pri *zájsť* a *dôjsť* nastalo v predponách podobné predĺženie samohlásky ako pri slovese *nájsť*. Pri slovese *prísť* prechádza morfemický švík dokonca samohláskou *í*, ktorá patrí i k predpone i k základu. Vedomie rozložiteľnosti týchto slovies sa udržuje predovšetkým preto, lebo (na rozdiel od slovesa *nájsť*) dosiaľ obsahujú významový prvok slovesa „ísť" i významový prvok príslušnej predpony, ktorej „pravá podoba" sa objavuje v minulom čase všetkých uvedených slovies (nielen *pre-šiel, vo-šiel, vy-šiel*, ale aj *za-šiel, do-šiel, pri-šiel*). Predpona sa zreteľne vydeľuje aj v nedokonavých slovesách *prechodiť/prechádzať (prechodiť sa / prechá-*

dzať sa), vchodiť/vchádzať, vychodiť/vychádzať, zachodiť/zachádzať, dochodiť/dochádzať, prichodiť/prichádzať i v dokonavých slovesách *prechodiť* (napr. chrípku), *vychodiť* (napr. školu), *dochodiť* (= prestať chodiť), i keď základný slovotvorný vzťah nedokonavých slovies je tu iný ako pri slovesách dokonavých. Nedokonavé slovesá typu *prechodiť/prechádzať* sú rozčleniteľné preto, lebo sú rozčleniteľné ich východiskové dokonavé slovesá *prejsť, vyjsť* atď. Dokonavé slovesá *prechodiť, vychodiť, dochodiť* sú rozčleniteľné preto, lebo sú odvodené predponami *pre-, vy-, do-* od slovesa *chodiť*.

Celkom zreteľné je morfematické členenie slovies *od-ísť, ob-ísť, nad-ísť, pod-ísť, pred-ísť, z-ísť* (napr. zo stromu). Avšak pri zvratnom slovese *zísť sa* nie je morfematické členenie také jednoznačné. Predpona *z-* sa jasne vydeľuje pri význame „spolu, dovedna" s väzbou „s kým, s čím" alebo bez predmetu (opozitum je *roz-ísť sa*). Avšak pri význame „byť niekomu vhod, na osoh" (s datívom osoby: *to sa nám zíde*) je sloveso *zísť sa* nerozčleniteľné, pretože ho nemožno rozložiť na významové zložky „ísť" a niektorý z významov predpony *z*. Slovesá *zísť sa*[1] (spolu, s kým) a *zísť sa*[2] (komu) sú homonymá. Je známe, že sloveso *zísť sa*[1] sa písalo v spisovnej slovenčine až do pravopisnej úpravy v r. 1953 etymologicky: *sísť sa*. Vo výslovnosti sa však stali tieto dve slovesá homonymami už dávno. Rozčleniteľnosť slovesa *zísť sa*[1] podporuje aj existencia nedokonavého vidového korelátu *s-chádzať sa / s-chodiť sa*,[6] podobne ako pri slovesách *od-chádzať/od-chodiť* (k *od-ísť*), *ob-chádzať/ob-chodiť* (k *ob-ísť*), *nad-chádzať/nad-chodiť* (k *nad-ísť*), *pod-chádzať/pod-chodiť* (k *pod-ísť*), *pred-chádzať/pred-chodiť* (k *pred-ísť*). Naproti tomu *zísť sa*[2] je jednovidové sloveso, bez nedokonavého korelátu.

Skupina slovies, ktoré sa v rôznych obdobiach utvorili k základnému slovesu *ísť*, názorne ukazuje, ako rozličná súhra významu a formy jednotlivých prvkov odvodených slov je príčinou rozdielov v ich slovotvornej štruktúre. A rozdiely v slovotvornej štruktúre odvodených slov môžu byť príčinou homonymie.

Pri štúdiu otázky homonymie slovesných predpôn postupujú bádatelia dvojakým spôsobom: buď zisťujú zmeny, resp. rozdiely vo vzťahu jednotlivých prvkov (morfém) slova (posunutie morfemického švíka, splynutie predpony so základom slova ap., ruským termínom *pererazloženije osnov*), alebo sa usilujú zistiť, ktoré významy jednotlivých predpôn sa nespájajú v rámci jedného slova a vytvárajú homonymiu predponových slovies. Prvý postup poskytuje pevnejšie, objektívnejšie kritériá pre zisťo-

[6] Podoba predpony *z-/s-* sa tu strieda podľa pravidla o asimilácii spoluhlások na morfemickom švíku.

vanie homonymie aspoň v takých prípadoch, kde sa už ukončila zmena morfematického členenia slova, kde sa už stratil pôvodný morfemický švík. Pri druhom postupe, ktorý sa opiera predovšetkým o významy predpôn, je daná väčšia miera subjektívnosti. Avšak prvým postupom sa dajú zistiť iba jednotlivé homonymné dvojice slovies (takého typu, ako je slovenské *zísť sa*[1] a *zísť sa*[2]), kým druhým postupom možno nájsť celé série homoným.[7] Keď sa napríklad zistí, že istý význam predpony *za-* v protiklade k inému významu alebo k iným významom tejto predpony utvára homonymiu niektorých predponových slovies, možno predpokladať, že homonymné dvojice tvoria všetky slovesá, v ktorých predpona *za-* má takéto protikladné významy.

Viacerí sovietski bádatelia, napr. Vinogradov, Achmanovová a i., kladú takto do protikladu pri predpone *za-* „začínací význam" („začať nejaký dej, nejakú činnosť") a význam „úplného vykonania, vyčerpania deja", napr. rus. *zadymiť*[1] (začať dymiť) a *zadymiť*[2] (veľmi zadymiť, začmudiť), *zaduť*[1] (začať duť, o vetre) a *zaduť*[2] (sfúknuť sviečku), *zažiť*[1] (začať žiť) a *zažiť*[2] (zacelieť, o rane) a i.[3] Za závažnú sa pritom pokladá okolnosť, že slovesá s predponou *za-* pri „začínacom význame" majú iba dokonavý vid, kým pri iných významoch majú obidve vidové formy.

Avšak Kutinová právom pripomína, že pri predpone *ot-* (s významom „skončiť dej") je v ruštine obdobná situácia ako pri predpone *za-*, no bádatelia v tomto prípade nehovoria o homonymii predpony *ot-*.

Achmanovová vydeľuje homonymné významy nielen pri predpone *za-*, ale aj pri mnohých iných predponách. Tak pri predpone *do-* stavia do protikladu význam „úplne" (dovedenie deja do konca) a význam „do určitej hranice", napr. *dopisať knigu* proti *dopisať do konca stranicy* (c. d. 148). Avšak ruské slovníky nielenže nečlenia slovesá s predponou *do-* na homonymá, ale pokladajú uvedené dva významové odtienky predpony *do-* za jeden význam.[9] Podobné stanovisko zaujímajú všetky české slovníky i *Slovník slovenského jazyka*. Achmanovová tu zrejme zašla do krajnosti, možno — ako sa zmieňuje Kutinová — pod vplyvom angličtiny, kde sa uvedené dva významové odtienky vyjadrujú odlišne.

---

[7] V tomto príspevku, v ktorom nám ide o problém homonymie jednotlivých slovesných predpôn, sústredíme pozornosť na tento druhý postup.

[8] Pozri v cit. referáte L. L. Kutinovej, Leksikografičeskij sbornik IV, s. 53. Achmanovová hovorí o význame „dovedenia (deja) do určitého alebo krajného stupňa" (*Očerki...*, s. 148). Ľ. Ďurovič, opierajúc sa o Vinogradova, kladie „začínajúci význam" predpony *za-* do protikladu k akémukoľvek „reálnemu významu" predpony *za-*, pri ktorom dané sloveso má oba vidy, dokonavý i nedokonavý (*Homonymá v slovníku*, Lexikografický sborník, Bratislava 1953, s. 70).

[9] Konštatovala to Kutinová vo svojom referáte. Pozri Leksikografičeskij sbornik IV, 52.

Pri predpone *na-* dáva Achmanovová do protikladu lokálny význam („zacielenosť, sústredenosť deja na predmet", rus. *napravlennosť dejstvija*) a kvantitatívny význam („kvantitatívne určenie deja"). Tento protiklad pokladá Achmanovová pre ruštinu za veľmi produktívny. Uvádza celý rad slovies, ktoré podľa jej mienky utvárajú homonymné dvojice, ako napr.: *navariť* (1. zváračsky privariť a 2. uvariť niečo v istom množstve), *navoziť, navesti* (1. navoziť, naviezť niečo na niečo a 2. navoziť, naviezť isté množstvo niečoho), *navodiť, navesti* (1. navádzať, naviesť niekoho na niečo a 2. privádzať, priviesť niekoho, niečo v istom množstve niekam) a mn. i. (c. d. 148).

Ale i v tomto prípade upozorňuje Kutinová (l. c. 53), že uvedený významový rozdiel pri predpone *na-* nemožno vždy chápať ako podklad pre utváranie homoným. Podľa Kutinovej sa tento protiklad lokálneho a kvantitatívneho významu najvýraznejšie prejavuje pri spojení predpony *na-* s takými slovesnými základmi, ktoré označujú nejaký výrobný proces, ako napr. *nakleiť* (1. nalepiť známku na obálku a 2. nalepiť sto kusov obálok) alebo *našiť* (1. našiť ozdobu na šaty a 2. našiť šiat). Pri iných slovesách s predponou *na-*, ako napr. *navaliť, nakapať* (= nakvapkať) a pod., lokálny a kvantitatívny význam sa podľa Kutinovej tesne prepletajú. Slovníky takéto predponové slovesá nečlenia na homonymá. Avšak slovníky (napr. Ožegovov alebo najnovší *Slovar' russkogo jazyka*, podobne ako naše slovníky) nečlenia na homonymá ani slovesá z výrobnej oblasti typu *nakleiť, našiť*, i keď v nich vydeľujú spomenuté dva významy. Otázka homonymie slovesnej predpony *na-* ostáva teda sporná.

Viac alebo menej sporná je otázka homonymie aj pri iných slovesných predponách. Je si toho vedomá aj Achmanovová, ktorá v hľadaní homonymie jednotlivých slovesných predpôn zašla najďalej.

Kutinová (l. c. 53—54) právom vyčíta doterajším úvahám o tomto probléme dve základné chyby: 1. veľkú mieru subjektívnosti a 2. hľadanie protikladných významov predpony ako takej, bez prihliadania na to, s akými typmi slovesných základov sa daná predpona spája. Ďalej Kutinová uvažuje takto: Významy ktorejkoľvek slovesnej predpony, abstrahované od spojení so slovesnými základmi, samy osebe tvoria ucelený systém, podobný sémantickému systému viacvýznamového slova, a v rámci tohto systému nevytvárajú homonymné protiklady. „Ak systém významov danej predpony vystupuje pri spájaní so slovesným základom v úplnosti alebo v značnej časti svojho rozsahu, udržujú sa významy slovesa pokope" (l. c. 54). Keď však tá istá predpona v spojení s iným slovesným základom má iba dva významy, ktoré spolu priamo nesúvisia, môže vzniknúť homonymia. Túto myšlienku Kutinová ilustruje na predpone *ob-* v ruštine. Potom robí takýto záver: „Predpona vytvára homo-

nymiu vo väčšine prípadov iba v spojení s určitým slovesným základom. Tie isté významy predpony môžu byť príčinou rozdelenia istého slovesného základu, ale nemajú vplyv na rozdelenie iného slovesného základu. To závisí od charakteru základu, od možnosti spájania tohto základu s rozličnými významami danej predpony, od vzťahu tohto základu k iným základom, spájajúcim sa s tou istou predponou" (l. c. 55).

Prv ako pristúpime k overovaniu platnosti týchto téz na slovenskom materiáli, povšimneme si, ako sa k problému homonymie slovesných predpôn stavajú československí bádatelia.

Zmienky o homonymii slovesných predpôn v našej jazykovednej literatúre sú sporadické a kusé. Šmilauer,[10] Poldauf,[11] Kopečný[12] a Horecký,[13] ktorí sa v posledných rokoch zaoberali významom slovesných predpôn, nevenovali pozornosť otázke homonymie predpôn.[14] Nevšimli si túto otázku dokonca ani autori, ktorí sa zaoberali významami jednotlivých predpôn, ako napríklad J. Mihál[15] a E. Sekaninová.[16] Igor Němec[17] sa aspoň zmieňuje o „homonymii protikladných (lokálnych) významov" vo vývoji slovesnej predpony *po-* v slovanských jazykoch (l. c. 13 a 21). Naznačuje tým, že protikladné významy predpony *po-* (platilo by to iste aj o iných predponách) pokladá za homonymné.

Viac poznámok o homonymii slovesných predpôn nájdeme v diele A. V. Isačenka. Z jeho poznámky, že „otázky homonymie predpôn sa podrobne preberajú v práci O. S. Achmanovovej *Očerki po obščej i russkoj*

---

[10] Vladimír Šmilauer, *Slovesný vid a způsob slovesného děje*, Hovory o českém jazyce, Praha 1940, s. 65—79.

[11] Ivan Poldauf, *Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině*, SaS XV, 1954, s. 49—65; *Podíl mluvnice a nauky o slovníku na problematice slovesného vidu*, Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, s. 200—223; *Ještě k „prostě vidovým předponám" v češtině*, SaS XVII, 1956, s. 169—172.

[12] František Kopečný, *Dvě nové práce o prostě vidových předponách v češtině*, SaS XVII, 1956, s. 28—35 a *Odpověď I. Poldaufovi*, tamže 172—174.

[13] Ján Horecký, *O tvorení slovies predponami*, SR XXII, 1957, s. 141—155 a *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, s. 187—205.

[14] Kopečný má iba veľmi všeobecnú zmienku o „zákoně křížení homonymity a synonymity" (SaS XVII, s. 174) a o homonymách *pochovati* „pohřbíti" a *pochovat* (v náručí) (tamže 31). Horecký vo svojej knižnej práci sa zmieňuje o tom, že *„preletieť* môže znamenať ‚na druhú stranu', ‚ponad niečo' i ‚popri niečom', *preliať* môže mať význam ‚na druhú stranu' i ‚nad potrebnú mieru', *prevážiť* má význam ‚na druhú stranu', ‚všetko' (?!), ‚znova' i ‚nad potrebnú mieru'" a potom stručne dodáva: „Do veľkej miery treba takéto slovesá pokladať za homonymné" (c. d. 200). V práci *Slovotvorná sústava slovenčiny* by sa bolo žiadalo zaujať k otázke homonymie slovesných predpôn zásadnejšie stanovisko.

[15] Ján Mihál, *O slovesnej predpone* po- *v slovenčine*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, s. 189—204.

[16] Ella Sekaninová, *Lexikálne významy slovesnej predpony* raz- (ras-) *v ruštine a* roz- *v slovenčine*, Jazykovedný časopis XII, 1961, s. 44—61.

[17] *O slovanské slovesné předponě* po-, Slavia XXIII, 1954, s. 1—22.

leksikologii",[18] možno usudzovať, že Isačenko nemá podstatné výhrady k vývodom Achmanovovej. Dosvedčuje to aj príklad, ktorý uvádza. Podľa neho „v ruských slovesách *s-bežať* ‚utiecť (napr. z väzenia)', *s-bežať* ‚zbehnúť (dolu)' a *s-bežať-sia* ‚zbehnúť sa (dohromady)' nejde o ‚jednu' predponu s rozličnými významovými ‚odtienkami', ale o tri homonymné predpony" (tamže). Osobitnú pozornosť venuje prof. Isačenko homonymii niektorých slovies pohybu (c. d. 339—344). V týchto prípadoch je však homonymia „vyjadrená" rozdielom slovesného vidu, čím sa tu komplikuje skúmanie funkcií jednotlivých predpôn. Podrobnejšie sa Isačenko zaoberá homonymiou predpôn vyjadrujúcich spôsob slovesného deja. O tom bude reč ďalej.

Homonymii slovesných predpôn pomerne najviac pozornosti u nás venoval Ľubomír Ďurovič.[19] Jeho stanovisko k otázke homonymie slovesných predpôn i homonymie vôbec možno označiť vcelku ako maximalistické. Ďurovič však správne naznačuje rozličné typy homonymie predpôn. Za homonymné pokladá predovšetkým také dvojice predponových slovesných tvarov, v ktorých tá istá predpona „má raz hodnotu gramatickú, t. j. tvorí niektorú z foriem daného slova, a raz zase len hodnotu lexikálnu, t. j. vytvára nie nový tvar, ale nové slovo" (l. c. 68). Tak napríklad pri predponách *s-* a *vy-* v ruštine Ďurovič považuje čisto vidové významy týchto predpôn za homonymné s ich lexikálnymi významami. Škoda, že túto tézu ilustroval iba príkladmi z ruštiny (slovesami *skovať* a *vymyť*) a neuviedol príklady zo slovenčiny. Ďalej Ďurovič hodnotí ako homonymné také slovesá, v ktorých tá istá predpona vyjadruje raz iba spôsob slovesného deja (Ďurovič tento termín nepoužíva), druhý raz obmieňa lexikálny význam slovesného základu. Sem patrí napríklad vyššie spomenutý začínací význam predpony *za-* v ruštine (podľa Ďuroviča i v slovenčine) v protiklade k lexikálnym významom tejto predpony, alebo obmedzovací význam predpony *po-* (ani tento termín Ďurovič nepoužíva) v slovesách typu *pobehať (si), posedieť (si), porozprávať sa,* rus. *pošutiť* (= požartovať), *poščolkať* (= zamliaskať, zacvakať) v protiklade k lexikálnym významom predpony *po-*. V prvom prípade (pri vyjadrení spôsobu slovesného deja) majú predponové slovesá iba jeden vid, obyčajne dokonavý, kým pri lexikálnych významoch predpony jestvujú oba vidové páry, dokonavá i nedokonavá forma. Napokon Ďurovič, opierajúc sa o Vinogradova, uvádza dva príklady (bohužiaľ, opäť len z ruštiny, nie zo slovenčiny) na čisto lexikálnu homonymiu slovesných predpôn (Ďurovič tu hovorí o prípadoch „podozrivých z homonymie"). V skutočnosti oba

[18] A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim.* Morfologija, časť vtoraja. Bratislava 1960, s. 149, pozn. 2.

[19] *Homonymá v slovníku,* Lexikografický sborník, s. 63—75, najmä 68, 70 a 72—73.

Ďurovičove, resp. Vinogradovove príklady *otstojať* (1. ubrániť, 2. unaviť) a *nastojať* (1. nástojiť, 2. pripraviť varením, miešaním napr. čaj, malinový likér ap.), nepredstavujú čistý typ homonymie predpôn, kde sú homonymné iba predpony (druhý typ Achmanovovej),[20] ale tretí, resp. štvrtý typ Achmanovovej, v ktorom je homonymná korenná morféma, resp. korenná morféma i predpona.[21]

Tento stručný prehľad názorov o homonymii slovesných predpôn treba ešte doplniť zmienkou o klasifikácii slovesných predpôn z hľadiska ich funkcie. Z tohto hľadiska sa obyčajne rozlišujú predpony „čisto vidové" alebo „len vidové" (niektorí zahraniční bádatelia ich nazývajú „prázdne") a predpony lexikálne.[22] Nejde vlastne o klasifikáciu predpôn ako takých, ale o rozlišovanie ich rozdielnych funkcií. Je známe, že ani jedna slovesná predpona sa neobmedzuje na „čisto vidovú" funkciu. Všetky slovesné predpony obmieňajú viac alebo menej lexikálny význam slovesného základu, pričom mu vo väčšine prípadov dodávajú dokonavý vid. Len v istých prípadoch, ktorých počet najnovšie bádanie o slovesnom vide podstatne obmedzilo, niektoré predpony (napr. v slovenčine *po-*, *s-/z-*, zriedkavejšie *o-*, *u-* a ojedinele aj iné) nemenia lexikálny význam slovesa, iba robia sloveso dokonavým, majú tzv. perfektivizujúcu funkciu. V takýchto prípadoch hovoríme o „čisto vidových" predponách.

V poslednom čase vyslovil A. V. Isačenko odmietavé stanovisko k pojmu „čisto vidových" predpôn.[23] Isačenkovo stanovisko podľa našej mienky vyžaduje nový výskum a ďalšiu diskusiu o vide slovanského slovesa. Sám autor hovorí o obnovení diskusie (l. c. 9). Ale i keby sa Isačenkove vývody potvrdili v plnom rozsahu, rozlišovanie lexikálnych a gramatických predpôn ostane v platnosti.

Pokus I. Poldaufa členiť slovesné predpony na čisto vidové, zaraďovacie (česky *řadicí*) a lexikálne[24] nemá pre otázky homonymie nijaký dosah.

Podstatný význam pre problémy homonymie má však klasifikácia slo-

---

[20] Očerki..., s. 144.

[21] Pozri aj v mojom príspevku *O homonymii predponových slovies*, SR XXVI, s. 345 n. V tejto štúdii som sa dotkol problému homonymie slovesných predpôn iba vo všeobecnosti (podrobnejšie som riešil iba otázku neúplnej homonymie zvratných a nezvratných predponových slovies), pričom som si bol vedomý toho, že túto otázku treba skúmať osobitne pri každej predpone (pozri záver štúdie, l. c. 345).

[22] Z hľadiska homonymie je účelnejšie rozlišovať predpony gramatické (pojem gramatickej predpony je širší ako pojem „čisto vidovej" predpony) a lexikálne.

[23] C. d., s. 155 n. a okrem toho v štúdii *Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje*, SaS XXI, 1960, s. 9—16.

[24] Pozri jeho štúdie citované vyššie v pozn. 11. Porov. k tomu kritické pripomienky F. Kopečného (SaS XVII, s. 28—35 a 172—174) a A. V. Isačenka (c. d. 164 a SaS XXI, s. 12).

vesných predpôn, ktorú podal prof. Isačenko na základe presného rozlišovania slovesného vidu a spôsobu slovesného deja. Isačenko odmieta pojem „čisto vidovej" predpony a rozlišuje predpony modifikačné a kvalifikačné.[25] Modifikačné predpony vyjadrujú rozličné spôsoby slovesného deja[26] a vytvárajú jednovidové (dokonavé alebo nedokonavé) slovesá k bezpredponovým slovesám, napr. *na-variť, po-variť, pre-variť, u-variť, po-kašlávať* ap. Naproti tomu kvalifikačné predpony podstatnejšie obmieňajú lexikálny význam východiskového slovesa. Nejde tu už iba o jeho „odtienky", lež o samostatné slovesá. Prejavuje sa to aj tým, že takéto predponové slovesá majú obe vidové formy (napr. *za-variť/za-várať, vy-variť/vy-várať, od-kašlať/od-kašlávať ap.*).[27]

Pokiaľ ide o otázku homonymie, vyslovuje sa Isačenko jednoznačne takto: „Slovesné akce (t. j. spôsoby slovesného deja) jsou sférou ležící na rozhraní mezi slovesnými tvary a odvozeninami. Slovesa *povařit, navařit, uvařit, navařit se, vyvářet* (srov. *Nebudu přece pro hosty vyvářet!*) určitým způsobem patří k výchozímu slovesu *vařit*. Na druhé straně vidové dvojice *zavařit/zavařovat, převařit/převařovat, rozvařit/rozvařovat, vyvařit/vyvářet* (prádlo) tvoří soběstačné lexémy, zcela samostatné lexikální jednotky, které jsou sice v derivačním poměru k základu *vařit*, ale naprosto se od něho ‚emancipovaly', srov. také *svařit/svařovat* jako technický termín. Je tedy nutno počítat s existencí homonym *vyvářet I* (pro hosty) — imperf. tantum, slovesná akce k *vařit* a *vyvářet II* (prádlo) — imperfektivní člen dvojice *vyvařit/vyvářet.*" (SaS XXI, s. 14.)

I keď uvedený príklad nie je najpresvedčivejší, treba s Isačenkovými vývodmi súhlasiť. Homonymia, o ktorej tu Isačenko hovorí, týka sa slovesnej predpony. Ide o ten typ homonymie slovesných predpôn, ktorý uvádza Ďurovič na druhom mieste (pozri vyššie).

Svoju koncepciu funkcií slovesných predpôn prof. Isačenko podrobne rozpracoval na materiáli ruského jazyka v porovnaní so slovenčinou.[28]

Z Isačenkovho materiálu vidno, že tá istá predpona môže mať nielen jednu, ale i niekoľko rôznych modifikačných funkcií, t. j. môže vyjadrovať

---

[25] SaS XXI, s. 14. V ruštine používa Isačenko termíny *modifikatory* a *kvalifikatory* (c. d. 222 n.).

[26] Miesto termínu „spôsob slovesného deja", ktorý vznikol kalkovaním z nem. *Aktionsart, Handlungsart*, odporúča a používa Isačenko termín „slovesná akce" alebo prosto „akce". S týmto termínom, ktorý je tiež kalkom, vyslovil nesúhlas akad. B. Havránek (l. c. 11, pozn. 9a).

[27] Termín „kvalifikačné predpony" nepokladám za celkom vhodný, a to nielen preto, že bude k nemu ťažko hľadať domáci ekvivalent, ale aj preto, že sa mi nezdá výstižné hovoriť v tomto prípade o „kvalifikovaní", o „vonkajšom určovaní" deja. To však nie je podstatné. Dôležité je presné rozlišovanie predpôn vyjadrujúcich rôzne spôsoby slovesného deja od predpôn lexikálnych v plnom zmysle.

[28] C. d., s. 209 n.

rozličné spôsoby slovesného deja.[29] Takto vznikajú nové možnosti homonymie slovesných predpôn, a to jednak homonymie jednotlivých modifikačných funkcií tej istej predpony, jednak homonymie niektorej modifikačnej funkcie a niektorého lexikálneho významu tej istej predpony. O týchto typoch homoným prof. Isačenko hovorí na rozličných miestach svojej knihy.[30]

Budeme teda rozlišovať štyri typy homonymie slovesných predpôn: 1. homonymiu gramatickej predpony a lexikálnej, resp. modifikačnej predpony, 2. homonymiu rozličných modifikačných funkcií tej istej predpony, 3. homonymiu modifikačnej predpony (vyjadrujúcej spôsob slovesného deja) a lexikálnej predpony[31] a 4. homonymiu protikladných významov lexikálnej predpony. Pritom, pravda, treba mať na pamäti, že predpona nemá samostatnú existenciu, ale jestvuje len ako súčasť odvodeného slova. O homonymii predpony má zmysel hovoriť iba vtedy, keď touto homonymiou vznikajú homonymá, t. j. homonymné slová alebo homonymné tvary.

Najnázornejší príklad homonymie gramatickej a modifikačnej funkcie predpony poskytuje v slovenčine predpona *po-*. Táto bohatá predpona má totiž v slovenčine nielen rozličné lexikálne a modifikačné funkcie, ale aj funkciu gramatickú. Pri niektorých nedokonavých slovesách, najmä pri jednosmerných slovesách pohybu, ako *ísť, bežať, letieť, liezť, niesť, tiecť, vliecť, vliecť sa,* ale aj pri niektorých iných, napr. *rásť, kvitnúť,* tvorí sa predponou *po-* budúci čas (popri zloženom budúcom čase *bude + infinitív*), pričom sa nemení nedokonavý vid týchto slovies.[32] Ale k niektorým z týchto slovies sa tvoria predponou *po-* aj jednovidové dokonavé slovesá (vyjadrujúce obmedzovací spôsob slovesného deja) typu *pobežať, ponieść, porásť, pokvitnúť* ap. Budúci čas týchto jednovidových dokonavých slovies znie úplne rovnako ako budúci čas základných nedokonavých slovies, pokiaľ sa tvorí predponou *po-*. Rozdiel je však vo vide a práve tento rozdiel je neklamným svedectvom homonymie tvarov budúceho času oboch typov slovies.

Napr. vo vetách *Tam už tráva nikdy neporastie* (= nebude rásť) a *Chlapec ešte trochu porastie* (= podrastie) tvar *porastie* nepatrí k tomu istému slovesu, ale v prvej vete k slovesu *rásť — rastie — rástol* a v dru-

---

[29] Isačenko označuje spôsob slovesného deja ruským termínom *soveršajemosť*.

[30] Pozri napr. c. d. s. 226 o homonymii ruskej predpony *za-* v začinacom význame (spôsob slovesného deja) a v predmetnom význame: rus. *zakuriť*[1] (začať fajčiť, napr. znovu začať fajčiť) a *zakuriť*[2] (*papirosu* = zapáliť si cigaretu).

[31] Presnejšie by bolo hovoriť nie o homonymii predpôn, ale o homonymii ich jednotlivých funkcií, napr. funkcie gramatickej a modifikačnej, resp. lexikálnej. Keď hovoríme o homonymii predpôn, je to iba skrátený spôsob vyjadrovania.

[32] Pozri príspevok Jozefa Ružičku *Ako sa vyjadrujú budúce deje*, SR XXIV, 1959, s. 278 n., najmä 280—284.

hej vete k slovesu *porásť — porastie — porástol.*[33] Okrem toho sloveso *porásť* má v slovenčine aj osobitný lexikálny význam „zarásť niečím, narásť na niečom, v niečom".[34] V tomto význame má sloveso *porásť* nielen dokonavú formu, ale aj nedokonavú formu *porastať.* (Porov. *Chodník porastá trávou. — Obilie začína porastať.)* Budúci čas k dokonavému slovesu *porásť* znie opäť *porastie, porastú (obilie porastie* = začne klíčiť; *stĺpy porastú lišajníkom).* A tak tvary budúceho času *porastie, porastú* patria k trom rozličným slovesám, vytvárajú tri čiastočné homonymá.

2. Teraz si všimneme otázku homonymie na konkrétnej predpone v spisovnej slovenčine. Vzhľadom na rozsah časopiseckého príspevku obmedzíme sa na predponu *do-.*

Slovník slovenského jazyka (ďalej SSJ) uvádza pri predpone *do-* týchto päť významov: 1. úplné dokončenie (vyčerpanie alebo prerušenie) deja, napr.: *dobojovať, dočítať, hodiny dobili, dobíjajú;* 2. veľkú alebo plnú mieru deja, napr.: *dobabrať si ruky, dočmárať papier;* 3. preniknutie, prenikanie deja k určitej hranici v priestore, napr.: *dobehnúť, dobiehať (do cieľa), dohodiť, loď doplávala do prístavu;* 4. dodatočné uskutočnenie, uskutočňovanie istej časti deja (činnosti), chýbajúcej do jeho úplnosti, napr.: *dokúpiť — dokupovať, doplatiť — doplácať;* 5. (pri zvratných slovesách) úspešné dokončenie deja, napr. *dobyť sa niekam, dotlačiť sa niekam, dožiť sa, dožívať sa (vysokého veku).*[35]

Pokúsime sa rozlíšiť pri predpone *do-* významy lexikálne (slovesá s oboma vidmi) a významy modifikačné (spôsob slovesného deja pri jednovidových slovesách). Prof. Isačenko uvádza dva modifikačné významy predpony *do-* v slovenčine, a to dva odtienky tzv. rezultatívneho (výsledkového) spôsobu slovesného deja, tzv. finitívny (končiaci) odtienok (napr.: *dohovoriť, dogazdovať, doorať)* a tzv. totálno-objektový odtienok („dej zasahuje celý predmet alebo všetky predmety, vyčerpáva predmet", napr.: *doráňať, dokaličiť, doštípať).*[36] Prvý odtienok sa v podstate kryje s významom „úplné dokončenie deja" a druhý odtienok s významom „veľká alebo plná miera deja" v SSJ. Rozdiel je však v tom, že pri prvom význame SSJ uvádza nielen slovesá dokonavé, ale aj nedokonavé, kým Isačenko pri

[33] Porov. *Nič by nám (prasiatko) neporástlo.* (Tajovský).

[34] Porov. príklady: *Jedna strana vrchu porástla bazou, malinčím a žihľavou.* (Ondrejov) — *Drevené stĺpy porástli lišajníkom.* (Slovenské pohľady LXIV) — *Zem ju (priekopu) zavalila a divá burina porástla.* (Horák) — *Netrápilo ho, keď žito porástlo.* (Chrobák) V tomto príklade môže mať sloveso *porásť* dva významové odtienky: 1. zarásť burinou, 2. začať klíčiť v klasoch. Tento posledný význam je viditeľný napríklad v takomto kontexte: *Za trvalého daždivého počasia sa obilniny musia obracať, len čo sa klasy dotýkajú pôdy, aby nám zrno neporástlo.* (Slovenský hospodár XXI) — Citáty sú z kartotečného materiálu ÚSJ SAV.

[35] Väčší počet príkladov pozri v SSJ I, s. 275.

[36] C. d., s. 244 a 245.

týchto významových odtienkoch pripúšťa len jednovidové dokonavé slovesá. Jednovidovosť je podľa Isačenka charakteristickým znakom predponových slovies vyjadrujúcich spôsob slovesného deja. Preto Isačenko vylučuje z rámca spôsobu slovesného deja také slovesá s predponou *do-*, ktoré majú obe vidové formy, dokonavú i nedokonavú, a vyjadrujú konečnú f á z u deja, nie samo ukončenie, zavŕšenie deja, napr.: *dohorieť/dohárať, dooraťdoorávať*.[37]

Takýchto slovies nie je v spisovnej slovenčine málo. Zo SSJ možno uviesť tieto: *dobiť/dobíjať* (hodiny dobíjajú), *dobehnúť/dobiehať, dodrať/dodierať, dobudovať/dobudúvať, dodojiť/dodájať, dohorieť/dohárať, dohasiť/dohášať, dohasnúť/dohasínať, dohotoviť/dohotovovať, dohrať/dohrávať, dojesť/dojedať, dokončiť/dokončievať* i *dokončovať, dokresliť/dokresľovať, domodliť sa/domodlievať sa, dooraťdoorávať, dopiecť/dopekať, dopísať/dopisovať, dopiť/dopíjať, dopliesť/dopletať, doprať/dopierať, dorobiť/dorábať, doslúžiť/dosluhovať, dosmažiť/dosmážať, dospievať/dospevovať, dosušiť/dosúšať* i *dosušovať, došiť/došívať, dotiecť/dotekať, dotkať/dotkávať, dotlačiť/dotláčať* (v tlačiarni), *dotvoriť/dotvárať, dovariť (sa)/dovárať (sa), doviť/dovíjať, dovŕšiť/dovršovať, doznieť/doznievať, dozrieť/dozrievať, dožať/dožínať, dožiť/dožívať* (svoj vek), *dožrať/dožierať, dožuť (dožuvať)/dožúvať*.

Je nesporné, že nedokonavá forma uvedených slovies vyjadruje konečnú fázu deja. Ťažko to však možno tvrdiť o väčšine uvedených dokonavých slovies. Jasný je význam konečnej fázy deja pri slovesách *dobudovať, dodojiť, dovŕšiť*, možný je pri slovesách *dohasiť, dohasnúť, dohrať, dorobiť, dosušiť, dotvoriť*, ale pri ostatných slovesách je nemožné alebo temer nemožné rozlíšiť dokončenie deja a konečnú fázu deja. Napríklad slovesá *dooraťdospievať, dotkať, dožuť* majú význam „dokončiť oranie, spev, tkanie, žutie" alebo „prestať orať, spievať, tkať, žuť". Je to ten istý spôsob slovesného deja ako pri jednovidových slovesách typu *dobačovať, dodýchať, dogazdovať, dohovoriť, dohrmieť* (= prestať hrmieť), *dohučať* (=prestať hučať), *dochystať, dokopať* (=prestať kopať), *dokresliť* (obraz), *dokričať, dokvasiť (sa), dokvitnúť* (= prestať kvitnúť, odkvitnúť), *domajstrovať, domlátiť* (obilie), *doobliekať* (dieťa), *doobliekať sa, doopatrovať* (starých rodičov), *dopočúvať* (rozprávku), *dopovedať* (vetu), *dopracovať, doriecť, doriešiť* (problém), *dorozprávať* (príbeh), *dosádzať* (článok), *doskákať, doskackať, dosmiať sa, dosniť, dosnívať* (krásny sen), *doštudovať* (medicínu), *dotancovať* (valčík), *dotlieť, dotrpieť* (= zomrieť), *doučiť* (= prestať učiť), *doumývať* (dieťa), *doumývať sa, dovážiť*

[37] *„Vne soveršajemostnogo značenija stojat glagoly ...",* c. d. 250. Nedopatrením tu autor uvádza dvojicu *doobliecť sa / doobliekať sa.* V skutočnosti sloveso *doobliekať sa* je dokonavé a forma „doobliecť sa" nejestvuje.

(múku), *doviazať* (obilie), *dovrieť* (voda dovrela), *dozvučať*, *doživiť* a mn. i.[38]

I. Poldauf vysvetľuje rozdiel medzi oboma typmi uvedených slovies takto: „Kdežto v prvním případě (dokonavý i nedokonavý tvar) můžeme mluvit o dokončení a uzavření jisté činnosti, jde v druhém případě (jen dokonavý tvar) o její zastavení (byť snad pro vyčerpání energie nebo nějaké podstaty, pro vyskytnuvší se překážku a pod., ne však pro dosažení bodu, k němuž celý děj mířil..."[39] V niektorých prípadoch toto jemné zistenie platí, avšak neplatí bez výnimky. Napr. pri jednovidových slovesách *dokresliť*, *doriešiť*, *dosádzať* a i. nejde o zastavenie činnosti, ale o jej dokončenie. Na druhej strane možno nájsť také slovesá, ktoré majú význam „prestať vykonávať nejakú činnosť", ide teda pri nich v podstate o „prerušenie, zastavenie alebo znemožnenie činnosti", a predsa majú obe vidové formy. Dobrý príklad je sloveso *doslúžiť* (porov. u Hečku: *mašiny, čo už doslúžili*, t. j. opotrebovali sa, stali sa nepotrebnými a prestali slúžiť). K tomuto slovesu jestvuje nedokonavá forma *dosluhovať* (*staré stroje už dosluhujú*, t. j. postupne sa opotrebovávajú a vyraďujú ich).

Významové odtienky „dokončenie deja" a „prerušenie deja" sú veľmi jemné (prerušenie deja znamená aj jeho dokončenie), preto ich slovníky spájajú do jedného významu. Práve tak ťažké je pri dokonavých slovesách s predponou *do-* rozlíšiť dokončenie deja od konečnej fázy deja. Konečnú fázu deja reálne vyjadrujú iba niektoré nedokonavé slovesá s predponou *do-*. Dokonavá forma k týmto slovesám sa chápe spravidla nie ako konečná fáza deja, ale iba ako dokončenie deja.

Ukazuje sa, že vzťahy slovies typu *dobiť/dobíjať*, *dohorieť/dohárať*, *dojesť/dojedať* ap. sú dosť komplikované. Dokonavá forma týchto slovies vyjadruje dokončenie deja, teda istý spôsob slovesného deja. Ich nedokonavá forma však vyjadruje konečnú fázu deja. Významy dokonavej a nedokonavej formy týchto slovies sa teda nekryjú, pričom rozdiel nie je len vo vide. Gramaticky (morfologicky) tvoria však obe formy jednotu dokonavého a nedokonavého vidu a to nás oprávňuje pokladať ich za osobitné, samostatné lexikálne jednotky. Svojou dokonavou formou sú však tieto slovesá úzko späté so základnými nedokonavými slovesami *biť*, *horieť*, *jesť*.

V tomto prípade teda nejde o dvojice dokonavých homonymných slovies, z ktorých jedno by vyjadrovalo spôsob slovesného deja, a to končiaci odtienok výsledkového významu (napr. *jesť — dojesť*, *piť — dopiť*, *robiť — dorobiť*) a druhé konečnú fázu deja (*dojesť — dojedať*, *dopiť — do-*

[38] Isačenko (c. d. 244) uvádza, že sa slovesá tohto typu tvoria od neprechodných slovies. Ako ukazuje materiál, sú medzi nimi i prechodné slovesá.

[39] *Podíl mluvnice...*, Studie a práce lingvistické I, s. 217.

pijať, dorobiť — dorábať). Formy *dojesť, dopiť, dorobiť* predstavujú v oboch prípadoch vždy jedno a to isté sloveso.

Pokiaľ ide o daný význam slovesnej predpony *do-*, treba jeho výklad v slovníku spresniť takto: dokončenie (vyčerpanie alebo prerušenie) deja (pri dokonavých slovesách) alebo konečná fáza deja (pri nedokonavých slovesách). Ako ukazujú uvedené hojné príklady, je to význam veľmi rozšírený. Potenciálne možno predponu *do-* s týmto významom spojiť takrečeno s každým bezpredponovým nedokonavým slovesom.

Rovnako produktívny je druhý význam predpony *do-:* „veľká (plná) miera deja", resp. podľa Isačenka „zasiahnutie celého predmetu alebo všetkých predmetov". Patria sem jednovidové dokonavé slovesá, utvorené od nedokonavých slovies, zväčša prechodných, ale aj od niektorých neprechodných. Príklady zo SSJ: *dočiarať, dočmárať, dodláviť, doďobať, dodrgať, dodriapať, dodrúzgať, dodrviť, dogniaviť, dohlušiť, dohnevať, dohrýzť, dochrámať, dojedovať, dokaličiť, dokántriť, dokatovať, doklať, dokmásať, dokopať* (niekoho nohami), *dokrájať, dokrčiť, dokriviť, dokrkvať, dokrvaviť, dolámať, dolomiť* (= zničiť, doraziť, dokaličiť), *domárniť, domazať, domlátiť* (=zbiť, dobiť), *domliaždiť, domordovať, domrviť* (=dolámať, dodrviť na kúsky), *domrzieť* (= dohnevať, nahnevať, dojedovať; porov. *je celý domrzený*), *domučiť, domúčiť, donivočiť, dootĺkať, dopajediť, dopichať, doráňať, dorantať, dorezať, doriadiť* (= 1. pošpiniť, znečistiť; 2. zohaviť, znetvoriť, dokaličiť, donivočiť), *dorúbať, dorýpať, dosekať, dostriekať, dostrieľať, dostrúhať, došibať, došklbať, doškrabať/doškriabať, došľahať, došliapať, došpatiť, došpiniť, došpliechať, doštiepať, doštípať, došvihať, doťať, dotĺcť, dotrepať* (všetky taniere), *dotrhať, dotrieskať, dotýrať, doudierať, dourážať, dováľať, dovŕtať, dozlostiť.* Sem patrí aj výraz *dotrundžený* (napr. u Hviezdoslava). Našiel som jediné sloveso tohto typu utvorené od dokonavého slovesa: *doraniť.*

Niektoré z uvedených slovies môžu mať aj zvratnú podobu: *dodrúzgať sa, dochrámať sa, dokaličiť sa, dolámať sa, domazať sa, domordovať sa, dorezať sa, doriadiť sa, doškrabať sa, došpatiť sa, doštiepať sa, doťať sa, dotĺcť sa, dotrhať sa, doudierať sa, dováľať sa.* To umožňuje zaradiť do tejto skupiny slovies aj niektoré reflexíva tantum, ako napr. *docengať sa, docikať sa* i *dosikať sa, dogrcať sa, dopariť sa, dopotiť sa, dopraskať sa, dopukať sa, doťať sa, dotrmácať sa.*

Pozoruhodné sú dve slovesá, ktoré majú oba vidy: *dopáliť/dopaľovať* a *dožrať (dožratý)/dožierať* (= nazlostiť, napáliť). Pri slovese *dopáliť* možno túto anomáliu vysvetliť tým, že sa tu už stratila priama súvislosť so slovesom *páliť*, takže vlastne nejde o sloveso so živou predponou *do-*. Analógiou podľa slovesa *dopáliť/dopaľovať* má potom obe vidové formy aj synonymum *dožrať/dožierať.*

Tretí význam predpony *do-* je preniknutie deja po istú hranicu, predovšetkým v priestore (je to prvotný miestny význam predpony *do-*), zriedkavejšie i v čase. Prevažná väčšina slovies, ktoré sem možno zaradiť, má iba dokonavý vid. Sú to zväčša bezpredmetové slovesá pohybu,[40] utvorené od nedokonavých slovies. Mnohé z nich majú zvratnú formu, ale dosť je i nezvratných. Je to opäť veľmi bohatá skupina slovies. Príklady zo SSJ: *dociepkať* (expr. prísť niekam), *docupkať*, *docválať*, *dodrgáňať sa* (kam), *dogúľať sa* (kam), *dohegať sa* (kam), *dohnať sa*, *dohrabať sa* (kam), *dohrčať* (kam), *dohrkotať* (kam), *dohrmieť* (kam), *doknísať sa* (kam), *dokotúľať sa*, *dokrivať*, *dokrivkať (sa)*, *dokúriť* (= prihnať sa), *dokvitnúť* (expr. prísť niekam), *dokývať sa*, *dokyvkať sa*, *domlieť sa* (expr. prísť niekam vo väčšom množstve), *domotať sa* (kam), *domotkať sa*, *dopáliť* (expr. pribehnúť), *doplávať*, *doplaviť sa*, *dopratať sa*, *dopraviť sa*, *doraziť* (kam), *doredikať sa*, *dorútiť sa*, *doskackať* (kam), *doskákať* (kam), *dosťahovať sa*, *dosypať sa* (expr. prísť niekam), *došmatlať sa*, *doštverať sa*, *došúchať sa*, *dotackať sa*, *dotancovať* (kam), *dovaliť sa*, *dovandrovať* (kam), *doveslovať*, *dovliecť sa*. Patria sem aj slovesá *dohliadnuť* (kam), *dovidieť* a v časovom význame *dočkať* (do mája), *dospať* (do rána), *dožiť* (do večera), i keď nevyjadrujú pohyb.

K niektorým z uvedených zvratných slovies jestvujú prechodné slovesá: *dogúľať*, *doplaviť*, *dopraviť*, *doredikať*, *doteperiť*, *doterigať*, *dotiahnuť*, *dotisnúť*, *dotrepať*, *dováľať*, *dovaliť*, *dovliecť*. K nim sa priraďujú ešte slovesá *dohodiť* (môže byť i bezpredmetové), *docitovať*, *došikovať*, *došupovať*, *dovábiť*, *dovaľkať*, *doviať* (môže byť i bezpredmetové, i keď SSJ takúto možnosť nezaznamenáva), *dovolať*. Možno sem zaradiť aj istý významový odtienok slovies *dočítať* (do poslednej stránky) a *dopísať* (do konca).

Všetky uvedené slovesá bezpredmetové i predmetové vyjadrujú spôsob slovesného deja. Nazvime tento významový odtienok výsledkovo-cieľovým spôsobom slovesného deja.

Okrem jednovidových dokonavých slovies jestvuje však istý počet takých slovies s predponou *do-* (s významom „preniknutie alebo dovedenie deja po istú hranicu"), ktoré majú obe vidové formy. Niektoré z nich sú prechodné, iné bezpredmetové. Ide o tieto slovesá: a) prechodné: *dočiahnuť/dočahovať* (môže byť aj bezpredmetové), *dohnať/dohániať* (na

[40] Predpona *do-* modifikuje význam pohybu buď smerom sem alebo smerom tam a zároveň vyjadruje hranicu tohto pohybu (sem alebo tam). Táto hranica býva obyčajne konkrétne vyjadrená príslovkovým určením miesta, zriedka i času (charakteristické sú tu výrazy s predložkou *do*, ale bežné sú aj iné príslovkové výrazy). Ak príslovkové určenie nie je vyjadrené, význam slovesa dovoľuje si ho domyslieť. Ináč má príslušné sloveso iný význam.

rozdiel od jednovidového *dohnať sa*), *doniesť/donášať, dosiahnuť/dosahovať, dostihnúť/dostihovať, dotiahnuť/doťahovať* (na rozdiel od jednovidového *dotiahnuť*, uvedeného vyššie; pozri heslo *dotiahnuť* v SSJ), *dotlačiť/dotláčať* (čo kam), *doviezť/dovážať, doviesť/dovádzať;* b) bezpredmetové: *dobehnúť/dobiehať, dobiť sa / dobíjať sa, dobyť sa / dobývať sa, dokročiť/dokračovať, doťahnúť/doliehať, doletieť/doletovať* i *dolietať, doliezť/doliezať, doryť sa / dorývať sa, doskočiť/doskakovať, dospieť/dospievať, dostreliť/dostreľovať, dostúpiť/dostupovať, dotiecť/dotekať, dotlačiť sa / dotláčať sa, dotrieť sa / dotierať sa, dôjsť/dochádzať* i *dochodiť*. Tieto slovesá už nevyjadrujú spôsob slovesného deja, ale tvoria samostatné lexikálne jednotky. Je pozoruhodné, že viaceré z nich sú utvorené nie od základných nedokonavých slovies, ale od základných dokonavých slovies: *do-čiahnuť, do-siahnuť, do-stihnúť, do-behnúť, do-kročiť, do-ťahnúť, do-skočiť, do-streliť, do-stúpiť*.

Keď odhliadneme od slovies, ktorých osobitný lexikálny význam (odlišný od významu základných slovies) je zrejmý, ostávajú „nevysvetlené" vlastne len slovesá *doletieť, doryť sa, dotlačiť sa, dotrieť sa* a z prechodných *dotlačiť*. Sloveso *doletieť* ako vidový korelát k nedokonavým formám *doletovať/dolietať* je sekundárne. Staršia forma je *dolietnuť*, dnes už zriedkavá. Podoba *-lietnuť* síce sama osebe nejestvuje, ale dôležité je, že implikuje dokonavý vid (ako napríklad *do-behnúť*). Sloveso *doryť sa / dorývať sa* je zriedkavé (doložené je v oboch vidoch iba z Hečku). Sloveso *dotrieť sa / dotierať sa* asi podlieha analógii slovesa *votrieť sa / vtierať sa*. Ostatne je tiež zriedkavé (dokonavá forma je doložená z Rázusovej-Martákovej). Existenciu oboch vidových foriem pri slovese *dotlačiť (sa) / dotláčať (sa)* zatiaľ neviem vyložiť.

Štvrtý význam predpony *do-* sa vysvetľuje v SSJ ako „dodatočné uskutočnenie, uskutočňovanie istej časti deja (činnosti), chýbajúcej do jeho úplnosti". Horecký chápe tento význam ako „pridať po potrebnú mieru".[41] Patria sem napríklad tieto slovesá: *dodať/dodávať* (napr. v reči), *dohodiť/dohadzovať, dokŕmiť/dokrmovať, dokúpiť/dokupovať, doložiť/dokladať, doliať/dolievať, doliečiť/doliečovať, domyslieť (si) / domýšľať (si), doplatiť/doplácať, doplniť/dopĺňať* i *doplňovať, dosadiť/dosádzať* (štepy), *dotlačiť/dotláčať* (časť nákladu knihy), *dosoliť/dosáľať, dospať/dospávať, dosypať/dosypávať, doškoliť (sa) / doškoľovať (sa), dotiahnuť/doťahovať* (remeň), *dotušiť/dotušovať* (kniž. doložiť/dokladať v reči), *doučiť (sa) / doučovať (sa)* i *doúčať (sa), dovážiť/dovažovať*. Patria sem aj slovesá *dopäť* i *dopnúť* (tvar *dopínať* nie je zachytený v SSJ), *dosádzať/dosadzovať*

[41] *Slovotvorná sústava slovenčiny*, s. 188. Podobný výklad má *Grammatika russkogo jazyka I*, Moskva 1952, s. 583 (*„dobavlenije do opredeľonnogo predela"*) i *Slovar' russkogo jazyka I*, Moskva 1957, s. 550 (*„dopolnenije čego-l. do izvestnoj mery"*).

(nedokonavá forma nie je zachytená v SSJ) a napokon *doposlať/doposielať* (termín v poštovníctve „poslať, posielať za adresátom").

Obidve vidové formy pri všetkých týchto slovesách sú svedectvom toho, že predpona *do-* tu má lexikálny význam a vytvára nové lexikálne jednotky.

V istom počte slovies je predpona *do-* súčasťou „prerývanej morfémy" *do- ... sa* (predponovo-príponový spôsob tvorenia slovies). V SSJ sa tento význam s výkladom „úspešné dokončenie deja" uvádza na piatom mieste. Patria sem tieto jednovidové dokonavé slovesá: *dobrať sa* (čoho, k čomu), *dočítať sa* (o čom, o kom, so spoj. že, zastar. i čoho), *dočkať sa*, zried. i *dočakať sa* (koho, čoho), *dohádať sa* (so spoj. že; možná je i väzba čoho), *doklopať sa* (bezpredm., ku komu, koho), *dokopať sa* (čoho, k čomu), *dokričať sa* (čoho), *domakať sa* (čoho), *dopátrať sa* (čoho i bezpredm.), *dopočuť sa* (čo, o čom, o kom, so spoj. že, zastar. i čoho), *dopracovať sa* (čoho, k čomu), *dorezať sa* (čoho, napr. krvi), *dovŕtať sa* (čoho, k čomu, kam), *dožobrať sa* (čoho). Ako ukazujú príklady, pre tento význam je charakteristická väzba s genitívom. Pri niektorých slovesách sú však možné aj iné väzby. Význam týchto slovies je totiž blízky cieľovému významu „preniknutie deja k určitej hranici" (tretí význam predpony *do-*),[42] pri ktorom sú okrem väzby s predložkou *do* možné aj iné väzby. Pri slovesách *dočítať sa* a *dopočuť sa* sú všetky väzby okrem zastaranej väzby s genitívom analogické podľa väzby základných slovies.

Jednovidovosť uvedených slovies nasvedčuje tomu, že tu ide o vyjadrenie spôsobu slovesného deja. Potvrdzuje to aj skutočnosť, že sú to slovesá odvodené od základných nedokonavých slovies (sloveso *počuť* je v slovenčine obojvidové). V tomto prípade možno (rovnako ako pri treťom význame predpony *do-*) hovoriť o výsledkovo-cieľovom spôsobe slovesného deja.

Výsledkovo-cieľový význam majú však aj slovesá *domôcť sa / domáhať sa, domyslieť sa / domýšľať sa, doprosiť sa / doprosovať sa, dovolať sa / dovolávať sa, dovtípiť sa / dovtipovať sa, dozvedieť sa / dozvedať sa, dožiadať sa / dožadovať sa, dožiť sa / dožívať sa*, ktoré majú obe vidové formy. Slovesá *doprosiť sa / doprosovať sa, dožiadať sa / dožadovať sa* a pravdepodobne aj *dovolať sa / dovolávať sa* treba však vylúčiť spomedzi slovies s oboma vidovými formami, pretože dokonavá forma tu má iný význam ako nedokonavá forma (pozri príslušné heslá v SSJ). Dokonavé a nedokonavé formy uvedených slovies nepatria k sebe, ale predstavujú osobitné lexikálne jednotky. Pritom dokonavé slovesá *doprosiť sa* (čoho), *dožiadať sa* (čoho) a *dovolať sa* (koho, čoho) možno priradiť k jednovidovým slovesám

[42] Horecký (c. d. 188) oba tieto významy spája.

vyjadrujúcim výsledkovo-cieľový spôsob slovesného deja. Potom však aj nedokonavé slovesá *doprosovať sa, dožadovať sa, dovolávať sa* treba pokladať za jednovidové.

Ostatné z uvedených slovies nevyjadrujú spôsob slovesného deja, ale predstavujú samostatné lexikálne jednotky, ktoré sa odpútali od základných slovies. Pri niektorých je to evidentné z významu. Napr. významová súvislosť slovesa *domôcť sa / domáhať sa* so slovesom *môcť* prakticky nejestvuje. Slovesá *dovtípiť sa* a *dozvedieť sa* nie sú utvorené od slovies nedokonavého vidu, ale od slovies dokonavého vidu a nemôžu teda vyjadrovať spôsob slovesného deja.

Uvedenými skupinami slovies nie sú vyčerpané všetky významové odtienky predpony *do-* v spisovnej slovenčine. Jestvuje napríklad skupina jednovidových slovies nedokonavého vidu s predponou *do-*, ktorých základy sa samostatne nepoužívajú. Sú to tieto slovesá (všetky okrem tých, pri ktorých je väzba vyznačená, majú väzbu s predložkou *do*): *dobiedzať, doberať (si), dobŕdať, dodierať, dodievať, dohúdať, dojedať, dokúčať* i *dokučovať, dolípať, domŕzať* (koho), *dopekať* (do koho i bezpredm.; v inom význame koho), *dorážať* (na koho i bezpredm.), *doskakovať, dotierať* (na koho, na čo, do koho, do čoho i bezpredm.). Predpona *do-* je v týchto slovesách pevnejšie spojená so základom, než je to pri všetkých predchádzajúcich skupinách slovies. Predsa však aj tu možno predponu *do-* abstrahovať. Dodáva uvedeným slovesám význam ustavičného alebo opakovaného zasahovania životného (najmä osobného) predmetu slovesným dejom. Bez predpony *do-* by príslušné základy tento význam nemali.

Význam zásahu pri skončení deja dodáva predpona *do-* dokonavým slovesám *dopadnúť*[1]*/dopadať* (na čo, do čoho, kam i bezpredm.), *dopadnúť*[2] (koho, čo), *dosadnúť* (na čo i bezpredm.), *dostihnúť* (=pristihnúť), *dostriehnuť, dochytiť, dolapiť* (pri posledných dvoch slovesách je predpona *do-* „nadbytočná"), *došliapnuť/došľapovať* a niektorým iným.

Jestvuje ešte niekoľko izolovaných slovies s predponou *do-*, pri ktorých je význam tejto predpony viac alebo menej nejasný (napr. *doručiť/doručovať, dopriať/dopriavať, dožičiť/dožičovať, dovravieť sa / dovrávať sa, dohovoriť sa / dohovárať sa, dorozumieť sa / dorozumievať sa, dohadovať sa, oceniť/doceňovať, dodržať/dodržiavať* i *dodŕžať, dosvedčiť/dosvedčovať* a i.). Pre celkový obraz o významoch predpony *do-* nemajú tieto jednotlivé slovesá osobitný význam.

Ako ukazujú príklady, predpona *do-* v spisovnej slovenčine vyjadruje predovšetkým rozličné odtienky výsledkového (rezultatívneho) spôsobu slovesného deja (v jednovidových dokonavých slovesách). Niektoré slovesá s predponou *do-*, majúce výsledkovo-končiaci alebo výsledkovo-cieľový význam, sa odpútali od svojich základných slovies a stali sa oso-

bitnými lexikálnymi jednotkami s oboma vidovými formami. Okrem toho predpona *do-* vyjadruje lexikálny význam „dodať, pridať do istej miery", zriedkavejšie význam zasahovania alebo zásahu predmetu. Čisto gramatický význam predpona *do-* nemá.

Jednotlivé významy predpony *do-* sú si blízke a nadväzujú na seba. Nemožno ich klásť do vzájomného protikladu. Predpona *do-* nevytvára teda homonymné významy. To však neznamená, že vôbec nejestvujú homonymné dvojice slovies s predponou *do-*. V štúdii *O homonymii predponových slovies* (SR XXVI, s. 345—360) sme uviedli celý rad čiastočných homoným typu *dodierať*[1] (do koho; podpichovať, dráždiť) — *dodierať*[2] (k dodrať), *dojedať*[1] (k dojesť) — *dojedať*[2] (do koho; domŕzať, doberať, dráždiť, hnevať niekoho, dobiedzať) alebo *dochodiť*[1] nedok. (= dochádzať) — *dochodiť*[2] dok. (1. prestať chodiť; 2. vychodiť až do konca), ako aj úplných homoným typu *dokopať*[1] (čo i bezpredm.; dokončiť kopanie, prestať kopať) — *dokopať*[2] (koho; nakopať, skopať nohou), *dokúriť*[1] (= prestať kúriť) — *dokúriť*[2] (= expr. náhle prísť).

Chceli by sme ešte upozorniť na jednotlivé osobitné prípady homonymie slovies s predponou *do-*, ktoré nie sú zaznamenané v SSJ. Spomenuli sme už (c. m. 359), že treba pokladať za homonymné dva významy, ktoré sa v SSJ spracúvajú v hesle *dohliadnuť*. Podobné homonymá máme pri *dokázať*[1] (= 1. podať dôkaz, 2. vykonať, uskutočniť, urobiť niečo) a *dokázať*[2] (= prestať kázať; SSJ neuvádza, ako mnoho slovies tohto typu pravidelne tvorených predponou *do-*). K *dokázať*[1] je nedokonavý vid *dokazovať*, kým *dokázať*[2] je jednovidové a vyjadruje výsledkovo-končiaci spôsob slovesného deja. Význam predpony *do-* v slovese *dokázať*[1] nie je jasný, pretože nie je zreteľná slovotvorná štruktúra tohto slovesa. Sloveso *dokázať*[2] je utvorené predponou *do-* od slovesa *kázať*; jeho slovotvorná štruktúra je jasná.

Za homonymné treba podľa našej mienky pokladať aj dvojice slovies *dorobiť*[1]/*dorábať*[1] (dokončiť, končiť robotu) a *dorobiť*[2]/*dorábať*[2] (vypestovať, vyrobiť, pestovať), ktoré sú v SSJ spracované ako dva významy jedného a toho istého slovesa. Je pozoruhodné, že pri prvom slovese je základná dokonavá forma, kým pri druhom slovese pociťujeme ako základnú skôr formu *dorábať*. Slovotvorná štruktúra pri *do-robiť*[1] je jasná, kým slovotvorná štruktúra pri *dorobiť*[2]/*dorábať*[2] nie je už zreteľná. Predpona *do-* tu nemá vyhranený význam. Vidno to aj z odvodeného slova *dorábateľ*.

Zaujímavý prípad homonymie máme pri zvratnom slovese *dorezať sa*. V SSJ sa pri tomto slovese uvádzajú významy: 1. poraniť sa ostrým predmetom, porezať sa; 2. (čoho) dostať sa k niečomu, dosiahnuť niečo rezaním. V skutočnosti tu však nejde o jedno a to isté slovo, ale o homonymá. Pri prvom význame ide o zvratné sloveso k nezvratnému *dorezať*

(význam „veľká miera deja"). V slovese *dorezať sa*[1] v tomto význame vyjadruje zvratná častica *sa* predmet deja a nijako nesúvisí s predponou *do-*. Avšak sloveso *dorezať sa*[2] je utvorené od základného slovesa *rezať* „prerývanou (rozštiepenou) morfémou" *do- ... sa* a vyjadruje výsledkovo-cieľový spôsob slovesného deja. Ani predpona *do-* ani častica *sa* nemá tu samostatnú existenciu. Preto tu častica *sa* nemôže vyjadrovať predmet. Sloveso *dorezať sa*[2] je reflexívum tantum.

Z uvedených príkladov vidno, že jednotlivé prípady homonymie pri slovesách s predponou *do-* sa vynárajú tam, kde proti sebe stojí buď zreteľná a nezreteľná slovotvorná štruktúra alebo dve rozličné slovotvorné štruktúry. Iste to bude platiť aj pri iných predponách.

POZNÁMKY K MORFEMATICKÉMU ROZBORU SLOV A TVAROV

Jozef Ružička

Pri morfematickom rozbore používame niekoľko ustálených termínov. Veľký význam sa pripisuje aj termínu morfematický švík. Týmto termínom sa pomenúva hranica medzi morfémami čiže to miesto v slove alebo v gramatickom tvare, kde sa stýkajú a spájajú morfémy. Je známe, že dosť často platia pre takéto miesta iné pravidlá o radení a spájaní hlások ako vnútri morfém. Uvedieme si aspoň jeden príklad.

V rámci jednej morfémy môžu byť pred nepárnymi sonórami (t. j. pred spoluhláskami *m, n, ň, l, ľ, r, j*) neznelé aj znelé párové spoluhlásky. Ich výslovnosť sa čo do znelosti nemení: *smeti — zmija, slama — zlo, tlieť — dlieť, pravý — dravý* ... Ale na morfematickom švíku v istých prípadoch nastáva znelostná asimilácia, takže pred sonórnymi spoluhláskami stojí vždy len znelá spoluhláska. Tak je to v predponových slovách, ako *zmyť* oproti *skaziť, zlepiť* oproti *stĺcť* ... Podobne je to aj pred príponou 1. os. pl. imperatívu *-me*. Aj tu sa, pravda, len vo výslovnosti, menia neznelé párové spoluhlásky na znelé. Preto tvary *leťme, kúpme, skočme, nesme, píšme* vyslovujeme ako *ľeďme, kúbme, skodžme, ňezme, pížme* ... V iných prípadoch však takáto asimilácia nenastáva, hoci sa gramatická prípona začína sonórnou spoluhláskou. Tak napr. pred príponou inštrumentálu množného čísla *-mi* stoja bez zmeny aj neznelé párové spoluhlásky: *bokmi, plotmi, hrachmi, nosmi, košmi, vrkočmi* ...

Už z tohto jediného príkladu vidieť, že morfematický švík nie je vždy rovnakej povahy. Je známe, že pri skúmaní morfologickej stavby jazyka je dôležité nájsť v každom gramatickom tvare hranicu medzi pomenovacím

základom a gramatickou morfémou. Bez tejto analýzy nemožno pristúpiť k vedeckému výkladu morfologickej stavby jazyka, ktorú treba chápať ako systém morfém.

Vo veľkom počte prípadov je pomerne ľahké rozložiť slovo alebo gramatický tvar na morfémy. Tak isto je ľahké nájsť aj hranicu medzi pomenovacím základom a gramatickou morfémou tvaru. Povedzme tvary podstatných mien vzoru *kosť* jednoznačne rozkladáme na pomenovací základ a gramatické morfémy takto: *kosť-0, kosť-i, kosť-ou, kosť-i, kosť-iach, kosť-iam, kosť-ami.* Inokedy je však ťažké nájsť jednoznačnú hranicu medzi lexikálnou a gramatickou časťou tvaru, i keď sa jasne uvedomuje, že ide o morfematicky rozložiteľný tvar. Príčinu tohto stavu vidíme v tom, že gramatické morfémy môžu mať aj istú funkciu pri tvorení slova. V našej úvahe podrobíme rozboru niekoľko takýchto prípadov zo slovenskej morfológie. Pri riešení tejto otázky budeme prizerať najmä na využitie fonologických javov v oblasti morfológie. To sú javy, ktoré sa od istého času chápu ako osobitné črty vo zvukovej stavbe jazyka. Niekedy sa hovorí aj o morfonológii ako o osobitnej gramatickej disciplíne, ktorá by si mala všímať práve prípady, v ktorých sa fonologické protiklady využívajú pri stavbe gramatických tvarov. Ukazuje sa, že morfonológia má v stavbe jazykov veľmi dôležité miesto, ako na to poukázal už zakladateľ morfonológie N. S. Trubeckoj.[1]

Využitie fonologických protikladov v stavbe slovenského jazyka doteraz nie je podrobnejšie preskúmané. Preto treba aj v rámci tvorenia slov, aj v rámci tvorenia tvarov venovať tejto problematike sústavnejšiu pozornosť. V našej úvahe budeme sa zaoberať niekoľkými takými príkladmi, ktoré práve z hľadiska morfonológie možno riešiť oveľa lepšie než doteraz.

V súčasnej teórii o tvorení slov má kľúčové postavenie pojem slovotvorný model.[2] Uplatňuje sa zásada, že štruktúra odvodených slov je v podstate iná než štruktúra syntaktických jednotiek, ale že má veľa spoločného so štruktúrou gramatických tvarov.

Slovotvorný model je schéma, ktorá zahŕňa jednak vlastnosti odvodzovacieho základu i formantu a ich vzájomný vzťah, jednak vlastnosti a zovšeobecnený význam hotových odvodených slov. Preto slovotvorný model nazývame aj súhrnom tvarových a významových vlastností rovnako utvorených slov. Takéto chápanie slovotvorného modelu dovoľuje pozrieť sa z rovnakého hľadiska na celú slovnú zásobu a hovoriť aj pri základných slovách o slovotvorných modeloch.

Za príznaky odvodzovacieho základu pokladáme slovnodruhovú hod-

[1] N. S. Trubeckoj, *Sur la „morphonologie"*, Travaux du Cercle linguistique de Prague, I, Praha 1929, str. 85—88.

[2] J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, str. 207.

notu základného slova, jeho morfematické členenie ako aj jeho fonologickú výstavbu. Podľa slovnodruhovej hodnoty základného slova rozlišujeme napr. medzi odvodenými slovesami desubstantíva, napr. *cestovať* od *cesta*, deadjektíva, napr. *pevnieť* od *pevný*, deverbatíva, napr. *najesť sa* od *jesť*, atď. Pri morfematickom členení základu máme na mysli, či základné slovo je neodvodené a či základ má inú povahu. Je to napr. rozdiel medzi slovami typu *skálie* a typu *predmostie*, pretože pri slove *skálie* máme neodvodený základ *skala*, kým pri slove *predmostie* máme za základ predložkový tvar *pred mostom*. Fonologická stavba odvodzovacieho základu zaváži pri odvodzovaní slov aj tvarov napr. svojím zakončením. Sú známe aj rozličné alternácie vnútri odvodzovacieho základu, napr. pri tvaroch slovesa *hnať — ženiem* ...

Za vlastnosti formantu pokladáme napr. jeho základné znenie a jeho varianty. Povedzme slovotvorné prípony *-ák* a *-iak* treba v slovách ako *farbák*, *šušliak* hodnotiť ako varianty jednej prípony *-ák/-iak*, lebo podoba vokalického prvku tejto prípony závisí od povahy spoluhlásky na konci odvodzovacieho základu.

Ako príklad uvedieme slovotvorný model pre názvy osôb utvorené z podstatných mien pomocou formantu *-ár:*

„substantívny základ + prípona *-ár/-iar* = pomenovanie osoby vyrábajúcej vec pomenovanú v základe"

Podľa tohto modelu sú utvorené mnohé podstatné mená, napr.: *parketár, hračkár, puškár, košikár, kefár, mostár; hrnčiar, metliar, husliar, oceliar, tehliar, nožiar, sietiar* ...

V slovotvorných modeloch zvyčajne vystupuje ako formant nejaká odvodzovacia prípona. Ale v istom počte slovotvorných modelov niet osobitnej odvodzovacej prípony. Preto sa niekedy v takých prípadoch hovorí o nulovej slovotvornej čiže odvodzovacej prípone. Takéto chápanie veci je však diskutabilné. Je oveľa vhodnejšie hodnotiť ako odvodzovací prostriedok celý systém gramatických prípon. Takto možno posudzovať napr. slovotvorný model, podľa ktorého sa tvoria dejové substantíva zo slovesných základov. Schematicky ide o tento model:

„(predpona +) slovesný základ + gramatické prípony = substantívne chápaný dej pomenovaný slovesným základom"

Takto sú utvorené podstatné mená, ako *vrh, beh, let, hod; návrh, výbeh, odlet, príchod, výskok* ... Tu možno hovoriť o nulovej prípone iba v tom zmysle, že táto nulová prípona je gramatickou (pádovou) príponou: *let-0, beh-0* ... To isté zakončenie majú však všetky substantíva mužského rodu vyznievajúce na spoluhlásku: *dub-0, strom-0, list-0* ... V týchto prípadoch však nijako nemožno hľadať nejakú odvodzovaciu príponu, lebo

je zrejmé, že ide o neodvodené slová. Pravda, aj tu hovoríme o nulovej prípone s gramatickou úlohou: v rámci pádových prípon, keďže ide o uzavretý systém morfologických prostriedkov, môže mať plný význam aj morfologická nula.

Uvedené poznatky o slovotvorných modeloch sú takmer všeobecne známe. V doterajšej literatúre o slovotvorných modeloch sa však nepoukázalo dostačujúcou mierou na morfonologické vlastnosti jednotlivých modelov. Ešte dosť výrazne sa uvádza, že niektoré formanty sa vyskytujú vo variantoch. Hovorí sa o tvrdom a mäkkom variante tej istej prípony v prípadoch typu *sochár* a typu *smetiar*, alebo o dlhom a krátkom variante tej istej prípony v prípadoch typu *bičík* a typu *pásik* ...[3] Podobne sa uvádzajú aj isté alternácie na konci základnej morfémy v prípadoch ako *vojak — vojačik, chlapec — chlapček, vysoký — výška* ... A najmenej sa ukazuje na iné alternácie v rámci základnej morfémy, ako napr. *žena — žieňa, tiecť — tok* ... Nazdávame sa, že morfonologické skutočnosti sú veľmi dôležitými zložkami slovotvorného modelu. Musíme dávať na ne pozor najmä v tých prípadoch, keď odvodzovaciu funkciu majú gramatické prípony. Ukážeme to na niekoľkých príkladoch z okruhu prídavného mena.

Najprv si treba ukázať morfematické zloženie základných prídavných mien. Tu vydeľujeme pomenovací základ a gramatickú príponu, resp. istý súbor gramatických prípon. Sú to pádové prípony: *mal-ý, -ého, -ému, -ým* ...; *krátk-y, -eho, -emu, -ym* ...; *cudz-í, -ieho, -iemu, -ím* ...; *rýdz-i, -eho, -emu, -im* ... V týchto štyroch prípadoch ide o štyri varianty jedinej gramatickej prípony, resp. súboru gramatických prípon. Dva varianty sú tvrdé (*-ý, -ého* ...; *-y, -eho* ...) a dva zas mäkké (*-í, -ieho* ...; *-i, -eho* ...). A ďalej dva z uvedených variantov sú dlhé (*-ý, -ého* ...; *-í, -ieho* ...) a dva zasa sú krátke (*y, -eho* ...; *-i, -eho* ...). Výskyt týchto variantov sa viaže na povahu konsonantu na konci pomenovacieho základu.

Tvrdý variant sa používa vtedy, keď na konci pomenovacieho základu je tvrdý alebo obojaký konsonant.[4] Je to teda niektorý z týchto konsonantov: *d, t, n, l, k, g, h, ch; b, p, m, v, r, s, z.* Príklady: *mladý, chudý, dutý, bohatý,*

---

[3] L. D v o n č, *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine*, Bratislava 1955, str. 25 n.

[4] V dnešnom systéme slovenčiny je odôvodnené rozlišovať tvrdé, obojaké a mäkké konsonanty iba z hľadiska pravopisu: po mäkkých konsonantoch píšeme spravidla jotu, po tvrdých zas ypsilon a po obojakých sa píše v istých prípadoch jota, v iných zas ypsilon. Z hľadiska morfológie bolo by však predsa len vhodnejšie hovoriť o rozdiele medzi mäkkými a nemäkkými konsonantmi, lebo máme len dva varianty prípon podľa mäkkosti, napr. *dobr-á / vyšš-ia, dobr-é / vyšš-ie* ... Podľa toho mali by sme hovoriť o mäkkom a nemäkkom type skloňovania atď.

slaný, čierny, malý, holý, nahý, strohý, suchý, vetchý; hrubý, tupý, skúpy, chromý, nemý, nový, surový, starý, chorý, bosý, drzý ...

Mäkký variant sa zasa používa vtedy, keď na konci pomenovacieho základu je mäkký konsonant. Je to teda niektorý z týchto konsonantov: *ď, ť, ň, ľ, dž, č, ž, š, dz, c, j.* Príklady: *cudzí, tretí, svieži, peší ...*[5]

Dlhý variant sa používa vtedy, keď ostatná slabika pomenovacieho základu je krátka. Niet teda príčiny pre skracovanie dlhej slabiky. Príklady: *mladý, dobrý, hnedý, kyslý ...; cudzí, peší, tretí ...*

Krátky variant pádových prípon sa používa po dlhej slabike. Ide tu o krátenie v zmysle rytmického krátenia druhej dlhej slabiky. Príklady: *krásny, krásneho, krásnym; šťúply, šťúpleho, šťúplym; rýdzi, rýdzeho, rýdzim; súci, súceho, súcim; svieža, svieže ...*

Z uvedených príkladov možno abstrahovať vokalický systém, ktorý sa uplatňuje v pádových príponách neodvodených prídavných mien. Je to tento systém:[6]

y/i	*u*		*ý/í*	*ú/iu*
e o		+	*é/ie*	*á/ia*
a				

Tento čiastkový systém sa podstatne odlišuje od základného, úplného vokalického systému, ktorý možno vyabstrahovať z lexikálnych jednotiek spisovnej slovenčiny. Ako vieme, tento systém je oveľa bohatší:

i/y	*u*		*í/ý*	*ú*
e	*o*	+	*ie*	*ô*
ä	*a*		*á/ia*	

Zistené morfonologické pravidlá o využívaní tvrdých a mäkkých variantov prípon na jednej strane ako aj o využívaní dlhých a krátkych variantov prípon na druhej strane slúžia jednej veci: zdôrazňuje sa nimi skĺbenosť gramatického tvaru ako celku. Preto tieto pravidlá sú veľmi dôležité pre morfologický systém prídavných mien. Uplatňuje sa nielen pri neodvodených adjektívach, ale aj vo väčšine typov odvodených adjektív. Ukážeme to na príklade, ktorý sa doteraz neúplne a nesprávne zachytával v gramatickej spisbe.

---

[5] Rozdiel medzi mäkkým a nemäkkým čiže tvrdým typom skloňovania je taký veľký, že sa v tvrdom skloňovaní neuplatňuje jedno zo základných kombinatorických pravidiel slovenčiny: tvary *krásneho, krásnemu, krásni; stáleho, stálemu, stáli; siateho, siatemu, siati* vyslovujeme s tvrdými slabikami *ne, ni, le, li, te, ti.* Je tu teda zreteľná tendencia po zachovaní tvrdého charakteru skloňovania. — Pri tejto príležitosti možno spomenúť rozličné znenie slova *piati* v týchto dvoch vetách: 1. *Halandovci boli piati* (= Halandovcov bolo päť, s mäkkou slabikou *ti*) a 2. *Halandovci boli piati* (= Halandovci boli v poradí na piatom mieste, s tvrdou slabikou *ti*).

[6] Je známe, že jotu a ypsilon rozlišujeme len v písme, takže značkou *i/y* alebo *y/i* neoznačujeme dve odlišné zvukové hodnoty. Preto v systéme krátkych vokálov nemáme nijaké varianty čo do mäkkosti.

Týmto príkladom sú prídavné mená utvorené podľa modelu:

„zložený substantívny základ + gramatická morféma = (ne)majúci to, čo sa vyjadruje v odvodzovacom základe"

Príklady: *dvojhlavý, jednooký, ostrolistý, dlhoruký, bezprstý, bezrohý, bezzubý* ...

Prídavné mená takéhoto tvorenia majú rozloženie variantov pádových prípon také isté ako základné neodvodené prídavné mená. Po tvrdých a obojakých konsonantoch sa používa tvrdý variant *-ý, -ého, -ým* ... *(-y, -eho, -ym): bezvodý, dvojbradý, bezbradý, maloletý, krátkoprstý, bezodný, dlhohrdlý, širokouhlý, jednooký, bezruký, dlhonohý, bezrohý, bezuchý, trojdobý, dvojhrbý, dvojdomý, zlatohlavý, plavovlasý, úzkoprsý; bezkrídly, bezfúzy, zlatoústy, veľkožiabry* ... Po mäkkých spoluhláskach sa však používajú mäkké varianty pádových prípon *-í, -ieho, -ím* ... *(-i, -ieho, -im* ...*): úzkoplecí, -ia, -ie; drsnokoží, -ia, -ie; veľkožlčí, -ia, -ie; širokodlaní -ia, -ie; ostrolakťí, -ia, -ie; širokohrudí, -ia, -ie* ... Ak je ostatná slabika odvodzovacieho základu dlhá, nastáva skracovanie dlhých prípon: *veľkožiabry, -a, -e; červenolíci, -a, -e; bezpľúci, -a, -e* ...

Uvedený stručný výpočet vlastností prídavných mien typu *dvojhlavý, bezbradý* ukazuje, že tieto odvodené prídavné mená majú tie isté morfonologické vlastnosti ako základné prídavné mená a ako aj celý rad iných odvodených prídavných mien (napr. typ *skalný*, typ *drevený*, typ *žulový*, typ *bicí*, typ *vyšší* atď.). Máme tu pred sebou rozličné slovotvorné typy v rámci hlavného morfologického typu prídavných mien, reprezentovaného tvrdým vzorom *pekný, -á, -é* a mäkkým vzorom *cudzí, -ia, -ie*. Systém pádových prípon je tu prostriedkom na vyjadrenie gramatických významov. Ich súborom sa však naznačuje aj adjektívna povaha príslušných pomenovaní. Vcelku možno povedať, že sústava pádových prípon má pri týchto prídavných menách čisto gramatickú hodnotu. Preto hranicu pred pádovými príponami môžeme jednoznačne pokladať za gramatický švík. Toto hodnotenie možno podoprieť aj rozborom tvarov niektorých podstatných mien, napr. podstatných mien vzoru *žena* a vzoru *ulica*.

K inému výsledku nás privedie rozbor tvarov prídavných mien typu *páví, -ia, -ie*. Sú to odvodené prídavné mená, ktoré majú osobitné postavenie aj v rámci prídavných mien s tzv. zloženým skloňovaním. Práve toto ich zložené skloňovanie bolo podkladom pre neprimerané hodnotenie morfematickej stavby týchto slov.

Prídavné mená typu *páví, -ia, -ie* sa tvoria podľa tohto slovotvorného modelu:

„substantívny základ + formant *í* = patriaci druhu, resp. kolektívu jednotlivcov pomenovaných v základe"

Príklady: *jelení, soví, supí, bobří, orlí, kuvičí; obří, trpasličí, žobračí, človečí, umrlčí, boží, stridží, babí* ...

Tieto prídavné mená sa odvodzujú od pomenovaní zvierat a ľudí rodu mužského a ženského. Sú to prídavné mená, ktoré majú rovnaký význam ako prídavné mená odvodené z tých istých alebo podobných základov príponami *-ký, -ský, -ový,* ako napr. *žobrácky, babský, bravčový* ...

Formantom v uvedenom modeli je sústava pádových prípon, ale tieto prípony nepodliehajú tým morfonologickým pravidlám, ktoré platia v okruhu základných prídavných mien ako aj v okruhu odvodených prídavných mien spomenutých pri rozbore typu *dvojnohý, bezruký.* V tvaroch prídavných mien typu *páví, -ia, -ie* niet variácie ani čo do tvrdosti — mäkkosti, ani čo do kvantity. Preto v príponách týchto prídavných mien máme takýto systém samohlások:

$$e\ o\ +\ \begin{matrix} i & iu \\ ie & ia \end{matrix}$$

Osobitne treba vyzdvihnúť, že na konci odvodzovacieho základu sú mäkké alebo obojaké spoluhlásky. Vidíme to na príkladoch: *medvedí, hadí, krtí, labutí, jelení, havraní, sokolí, včelí, vrabčí, človečí, stridží, dodží, vší, blší, pstruží, boží, hovädzí; sobí, supí, lamí, soví, tchorí, osí, lososí, kozí* ... Práve to, že po obojakých spoluhláskach sú vždy mäkké prípony, ukazuje na osobitné postavenie adjektív typu *páví* popri vzore *cudzí.* Pritom nejde tu o akúsi výnimku, ako ju máme v rámci podstatných mien pri slovách typu *večera* alebo v rámci slovies pri slovách typu *merať.* Mäkké prípony po obojakých spoluhláskach sú charakteristické pre všetky adjektíva typu *páví.* Táto skutočnosť sa ukazuje najlepšie na tvaroch, ktoré majú diftongickú príponu: *pávia, pávie, páviu; sobia, sobiu, sobie, sobieho* ...

Ďalej treba vyzdvihnúť, že všetky prídavné mená typu *páví, -ia, -ie* majú vždy neskrátené pádové prípony. Teda neplatí skracovanie dlhej slabiky po dlhej slabike. Z toho však neslobodno uzatvárať, že v tomto type musí byť pred pádovou príponou dlhá slabika. Máme prípady ako *páví, pávia, pávie,* ale aj prípony ako *sobí, sobia, sobie.* Z toho vychodí, že v adjektívach typu *páví* je kvantita prípon nemenná. To nie je nijaká výnimka v rámci slovenskej morfológie, lebo aj isté podstatné mená vykazujú podobnú vlastnosť. Napr. hromadné podstatné mená typu *skálie* (iné príklady: *prútie, vŕbie, čučoriedie, borievčie* ...) majú vždy dlhé pádové prípony. Je nesporné, že nedodržiavanie rytmického pravidla o skracovaní druhej dĺžky má v obidvoch slovotvorných typoch podobnú príčinu.

V rámci tvorenia odvodených slov sú známe prípady, že sa dlhá odvodzovacia prípona vymyká rytmickému kráteniu. Najznámejším prípadom je vari prípona *-ár/-iar,* ktorá sa neskracuje ani po dlhej predchá-

dzajúcej slabike.[7] Je to tak najmä v novších slovách, ktorých zloženie sa jasne pociťuje. Príklady: *frézár, lúkár, hríbár, párkár, bábkár, prútkár* ... V starších slovách sa skrátila prvá slabika, a tak vznikli príklady ako *murár, vinár* ... Zaužívaním sa skracuje prvá dĺžka aj v iných prípadoch. Preto v dnešnej norme sú ustálené tvary *brankár, džbankár, medovnikár, úvodnikár* ... Takéto skracovanie je živý proces. Tá istá tendencia sa uplatňuje aj v rámci adjektív typu *páví*. O skrátení slabiky pred príponou *-í* možno hovoriť v týchto prípadoch: *slimačí, trpasličí, chrobačí, žobračí.*[8]

Uvedené morfonologické vlastnosti adjektív typu *páví, -ia, -ie* ukazujú, že morfematický švík medzi odvodzovacím základom a príponou *-í* treba hodnotiť ako švík medzi dvoma morfémami z lexikálnej oblasti, a nie ako švík medzi pomenovacím základom a gramatickou morfémou. To nás vedie k záveru, že prídavné mená typu *páví, -ia, -ie* jednak sa tvoria podľa osobitného slovotvorného modelu, jednak predstavujú osobitný typ aj v paradigmatike. Pri týchto adjektívach ide v zásade o odvodzovanie pomocou prípony *-í*, ktorá okrem lexikálneho významu má aj gramatickú funkciu.

V systéme skloňovania prídavných mien, ktoré majú tzv. zložené skloňovanie na rozdiel od menného skloňovania adjektív typu *otcov, -a, -o*, treba podľa výsledkov nášho rozboru rozlišovať tvrdý vzor *pekný, -á, -é*, mäkký vzor *cudzí, -ia, -ie* a osobitný vzor *páví, -ia, -ie*. Tento vzor *páví, -ia, -ie* má veľa spoločného s mäkkým vzorom *cudzí, -ia, -ie*. No je medzi nimi aj podstatný rozdiel. Zatiaľ čo mäkký vzor *cudzí, -ia, -ie* je vlastne iba variantom tvrdého vzoru *pekný, -á, -é*, vzor *páví, -ia, -ie* nemá s týmto tvrdým vzorom nič spoločného. Podobný vzťah máme v rámci podstatných mien medzi vzormi *mesto, srdce* a *vysvedčenie*, lebo vzor *srdce* je síce iba mäkkým variantom vzoru *mesto*, ale má veľa spoločného aj so vzorom *vysvedčenie*, ktorý však nemá nič spoločné so vzorom *mesto*.

Náš výklad o niektorých otázkach z oblasti tvorenia slov ako aj z oblasti tvorenia gramatických tvarov azda dosť zreteľne ukázal, aký význam majú morfonologické vlastnosti slova a tvaru. Pravda, ukázala sa pritom aj výraznosť hraníc medzi lexikálnou a gramatickou oblasťou jazyka.

---

[7] Záver L. D v o n č a, že „rytmický zákon sa pri prípone *-ár/-iar* spontánne uplatňuje pri podobe *-ár*, ak pred ňou predchádza jednoduchá dlhá slabika", nepokladáme za správny: zdá sa, že spisovný úzus je jednoznačne pre tvary typu *výškár, prekážkár, frézár*.

[8] Zdá sa teda, že možno skôr očakávať skracovanie korennej slabiky v celom type adjektív *páví, -ia, -ie*. Trochu násilne vyžadované tvary *žobráčí, chrobáčí, kohútí* ... pravdepodobne ustúpia tvarom *žobračí, chrobačí, kohutí* ... Aspoň doterajší vývin jazykovej praxe nenasvedčuje tomu, že by sa pevne zakoreňovali tvary s dvoma dĺžkami, teda tvary, ktoré vyžaduje dnešná, trochu priamočiaro vybudovaná norma. Preto ťažko súhlasiť s konštatáciou Š. P e c i a r a, že v budúcnosti sa v type *páví* ešte viac upevní „pravidlo o dvoch dĺžkach". Porov. SR XXIII, 1958, str. 183—184 a SR XXIV, 1959, str. 58—59.

O SLOVÁCH S *POL-* A *POLO-*

Ján Horecký

Zloženými slovami s *pol-* a *polo-* sa pred niekoľkými rokmi zaoberal J. Ružička.[1] Vo svojom článku prišiel k záveru, že „tvar *pol-* v zložených podstatných menách (ako aj v prídavných menách a príslovkách, ktoré sú od nich odvodené) zachováva svoj pôvodný význam pol, polovica", kým „tvar *polo-* v podstatných menách, prídavných menách a príslovkách má prenesený význam a vyjadruje neúplnosť, čiastočnosť, približnosť".

Je to záver úplne správny vcelku, no v jednotlivostiach ho možno dnes — na základe bohatšieho materiálu — spresniť a doplniť. To je úlohou tohto článku.

Najzreteľnejšie sú významové i odvodzovacie pomery pri podstatných menách s *pol-*. Už z povahy číslovky[2] *pol* vyplýva, že sa ňou vyjadruje presné určenie hodnoty, resp. to, čo je presná polovička. To znamená, že druhou, určovanou časťou zloženého slova sú najmä slová označujúce predmet, ktorý sa dá rozdeliť na dve presné polovice. Platí to predovšetkým o mnohých geometrických termínoch, ako sú *polkruh, polpriamka, polrovina, polkružnica, polos, polpriestor.* No patria sem slová aj z iných oblastí, napr. *polverš, polstrofa, polkoleso, polkrok, polrok, polmesiac, polpeceň.* Ďalej sem patria slová vyjadrujúce mieru: *poltisícka, poltoliar, polgrajciar, polmeca, poltucet, polrubeľ, polkopejka, polmilión.* Veľmi často sú to peňažné jednotky.

Niektorými slovami s *pol-* sa neoznačuje polovička, ale medzník, ktorý je v polovičke označovanej veci. Tak slovom *polnoc* sa neoznačuje jedna z polovičiek noci, ale časový medzník v polovičke noci; podobne *poltón* nie je polovička tónu, ale tón medzi dvoma celými tónmi. Sú tu aj také slová, ktorými sa označuje vôbec niečo, čo je medzi dvoma hodnotami: *polposchodie* nie je polovička poschodia, ale podlažie medzi dvoma poschodiami. *Polnitenka* na tkacích strojoch je pomocná nitenka, *polkantón* je útvar menší ako kantón (vo Švajčiarsku) — tu už nejde o polovičku, ale o vyjadrenie nižšieho stupňa v celkovej hierarchii pojmov.

---

[1] J. Ružička, *Zložené slová s pol-, polo-,* Slovenská reč XVII, 1951—52, 45—47.

[2] V *Pravidlách slovenského pravopisu* 1957 (§ 132) sa slová s *pol* a *štvrť* označujú ako zlomkové výrazy. V *Slovenskej gramatike* E. Paulinyho — J. Štolca — J. Ružičku (3. vyd., Martin 1955, str. 204) sa slová *pol, polovica, štvrtina, šestina, stotina, tisícina* označujú ako zlomkové číslovky.

O číslovkovom charaktere slova *pol* svedčí aj okolnosť, že sa používa v takých zložených slovách ako aj iné číslovky: *polkrok — dvojkrok, polgrajciar — päťgrajciar; polkubíkový — dvojkubíkový, polročný — trojročný* a pod.

Napokon treba uviesť slová, v ktorých vlastne nejde o zloženie číslovky *pol-* s podstatným menom. Sú to slová odvodené od viacslovného slovotvorného základu, v ktorom sa číslovkou *pol* vymedzuje hodnota druhej časti slovotvorného základu. Slová *pollitrovec, pollitrák* nepokladáme za zložené (pol+litrovec, pol+litrák), lebo podstatné mená *litrovec, litrák* ani nejestvujú. Sú to slová utvorené príponou *-ovec* alebo *-ák* od základu „pol litra". To platí aj o slovách ako *polkilovec, poltonka.*

Osobitnú skupinu tvoria slová, ktoré sú doložené iba v predložkových pádoch: *prišiel o polpoludní, v polkázni stalo sa kyvkanie všeobecným, zostal v polkopci, takú nevestu by nenašiel v polkrajine, stalo sa to v pollete, odmlčal sa na polslove, nezmienil sa ani polslovkom* a pod. Niet k nim nominatívu *polpoludnie, polkázeň, polkopec, polkrajina, polleto, polslovo,* hoci význam „medzník v polovici alebo polovičná časť" je tu zrejmý.[3]

Tendencia vyjadrovať číslovkou *pol-* iba presne vymedzenú časť nie je absolútna. Jestvuje niekoľko slov, i keď azda zo starších období, v ktorých má číslovka *pol-* taký význam ako príslovka *polo-: tam je polkocúr s polkuvikom* (v Jesenského preklade Onegina), *masky a polmasky, polpán, polpôst, polremeselník, polsirota, polsvet, polsvit, poltovar, poltvar.*

Význam presnej polovičky sa neutralizuje tam, kde aj určované slovo dostáva neurčitý význam. Vidieť to na slove *poltucet* v spojeniach ako *s poltuctom vedúcich činiteľov, asi poltucta pisárov, poltucta konferencií:* tu by sa ani slovom *tucet* nevyjadrilo 12 prípadov, ale iba väčšie množstvo.

Osobitne stoja v skupine slov s *pol-* slová *polostrov* a *poltopánka.* Podobu *polostrov* vysvetľuje J. Ružička tak, že ide o odstránenie skupiny *-oo-* na morfematickej hranici. Skupina *-oo-* sa však na morfematickej hranici udržuje v mnohých prípadoch *(polootrok, poloobavy, poloodkrytý),* preto výklad bude treba hľadať inde. Podľa našej mienky ide skôr o to, že tvar *polo-* by mohol zvádzať k významu „temer ostrov", resp. „čiastočne ostrov" a takýto význam sa prieči terminologickému charakteru slova *polostrov.*

Podobný stav je aj pri slove *poltopánka.* Nejde o opak k celej topánke, úplnej topánke, ale skôr o to, aby sa vyhlo tejto antonymite. Podoba *poltopánka* by mohla ukazovať, že nejde o úplnú topánku, že jej niečo chýba do úplnosti (porov. *polotma, polointeligent),* preto sa ustálila podoba *poltopánka.*[4]

O prídavných menách s číslovkou *pol-* treba povedať, že sú všetky iba

---

[3] Tieto slová sa píšu v našich dokladoch dovedna, hoci oprávnené by bolo písať číslovku *pol* osobitne.

[4] E. Jóna (v rozhovore) poukázal na okolnosť, že v ľudovom jazyku sa používajú zväčša iba tvary s *pol-/pou̯-.* Podoby *polostrov* a *poltopánka* by teda bolo možno vysvetľovať priklonom k živému úzu, ktorý kedysi puristi veľmi forsírovali.

odvodené (na rozdiel od typu *polodivý*, kde ide o zloženie). Sú to predovšetkým prídavné mená odvodené príponami *-ový, -ný, -ovitý* od podstatných mien s *pol-: poltón — poltónový, polnoc — polnočný, polkruh — polkruhový, polkruhovitý, polmesiac — polmesiacový, polmesiačik — polmesiačikovitý.* Do druhej skupiny patria prídavné mená utvorené príponami *-ový, -ný* od viacslovného slovotvorného základu, v ktorom jednu zložku tvorí číslovka *pol: pol kubíka — polkubíkový, pol tony — poltonový, pol litra — pollitrový, pol míle — polmíľový, pol strany — polstranový* (porov. *tri tony — trojtonový, päť litrov — päťlitrový*, ale aj auto s nosnosťou pol tony — *poltonka*).

Rozdiel medzi týmito dvoma skupinami veľmi jasne vidieť na dvojici *polmesiacový — polmesačný.* Prídavné meno *polmesiacový* je utvorené od zloženého podstatného mena *polmesiac*, kým prídavné meno *polmesačný* je utvorené od základu „pol mesiaca" podobne, ako sú utvorené prídavné mená *poldenný, poldňový, poltýždňový, polhodinový.*

V prídavnom mene *polročný* ide zo slovotvorného hľadiska vlastne o homonymá. V spojeniach ako *polročné dieťa, polročná prestávka* sa tvorí od základu „pol roka", kým v spojeniach ako *polročné vysvedčenie, polročné prázdniny* od základu *polrok.*

Na zásadný rozdiel medzi uvedenými dvoma typmi prídavných mien s *pol-* ukazuje napokon aj skutočnosť, že príslovky sa bežne tvoria iba od tých prídavných mien, ktoré sú odvodené od podstatných mien s *pol-: poltón — poltónový — poltónove, polkruh — polkruhový, polkruhovitý — polkruhove, polkruhovite.* Od druhého typu je bežná iba podoba *polročne.*

Tvar *polo-* nemá charakter číslovky, ale skôr príslovky.[5] Preto nevyjadruje presné hodnoty, ale skôr naznačuje (nie dosť presne určenú) mieru istej vlastnosti. Pri podstatných menách i prídavných menách je tu niekoľko spôsobov určovania tejto vlastnosti.

Pri podstatných menách je predovšetkým typ, v ktorom sa slovom s *polo-* vyjadruje, že pomenovanej veci chýba len málo, aby sa stala tým, čo vyjadruje nezložené slovo. Preto možno význam daných slov opísať výrazom „ktorý je temer taký ako to, čo vyjadruje základné, určované slovo, ktorému už len málo chýba do úplnosti". Patria sem napr. tieto podstatné mená: *poloblázon, poloboh, polozver, poloadvokát, polodivoch, poloidiot, polointeligent, polokantovec, polokočovník, poloosvietenec, polopohan, poloprížívník, poloprofesor, poloproletár, polorevolucionár, polotrockista, polovdova, polovojak, polozločinec, polozviera.* Ako vidieť, ide

[5] Na príslovkový charakter tvaru *polo-* ukazuje aj skutočnosť, že sa používa na bližšie určenie slovies *(polo ležala, polo sedela na hlavniciach; polo sedí, polo visí)*, prísloviek *(polo do opravdy, polo úctivo)* i prídavných mien *(polo už len živý)*. Na veci nič nemení, že sa táto príslovka spravidla píše dovedna s určovaným slovom.

vo veľkej väčšine prípadov o názvy osôb. Z názvov vecí možno uviesť napr. podst. mená *polodedina, polomesto.*

Významová paralelnosť slov s príslovkou *polo* a príslušných nezložených slov sa často podčiarkuje tým, že sa vyskytujú vedľa seba: *bedári a polobedári, hrdina a polohrdina, páni a polopáni, kolónia a polokolónia.*

Do druhej skupiny patria podstatné mená, ktorými sa vyjadruje, že označená vec nemá všetky potrebné znaky, nie je úplná, je iba čiastočná: *poloúsmev, polotma, pološero, polobezvedomie, polomanželstvo, polomrk, poloobčan, poloodborník, poloodpoveď, poloporážka, polopravda, poloprázdnota, polopredstava, polospúšť, polorozkaz* (zdvorilý polorozkaz), *poloslepota, polospánok, polosvit, pološepot, poloučenec, poloúdiv, poloumenie, poloútecha, poloveda, polovedomie, polovzdelanie.*

Neúplnosť sa často podčiarkuje tým, že sa vedľa seba vyskytujú dve slová s *polo-*, ktoré vyjadrujú istú (neúplnú) mieru dvoch vlastností charakteristických pre tú istú osobu alebo vec. Doložené sú napr. tieto dvojice: *polomystik — poloagitátor,*[6] *polobytie — polonebytie, polocivili — polovojaci, polokozáčka — polosedliačka, polomagazín — polonoviny, polorytier — polokňaz, polosedliak — polomešťan, polomurár — polozámočník, polosedliak — polopán, poloroľník — polopastier, poloryba — poločlovek* (o siréne), *polosvätec — polozločinec, polonevoľa — polotúha, položena — polovták* (o siréne), *položena — polodievča.* Zväčša sú to názvy osôb.

Táto orientácia na dve vlastnosti tej istej osoby alebo veci sa vyjadruje niekedy aj výslovne. Sú to zriedka prípady typu *poloútvar opery a baletu.*

Niekedy vyplýva význam zloženého slova s *polo-* iba z kontextu. Napr. podstatné meno *poloprázdnota* možno chápať ako temer prázdnota, ale aj ako neúplná prázdnota. Podobne aj slová *poloporážka, polosen, polotma* atď.

Veľkú skupinu zložených podstatných mien s *polo-* tvoria odborné termíny. V nich sa nevyjadruje miera vlastnosti, resp. neúplnosť istej vlastnosti, ale spravidla postavenie pojmu či veci vedľa inej veci, rozlíšenie od podobného pojmu. *Polosmútok* nie je úplný smútok alebo temer smútok, lež smútok istého stupňa. (Pravda, ak sa nemyslí duševný stav, ale jeho vonkajšie vyjadrenie — spôsob odievania.) Takisto *polobuničina* nie je neúplná buničina alebo temer buničina, ale buničina istého stupňa. K týmto termínom patria napr. *poloangora, poloautomat, polobergamotka* (druh slivky), *polocelok* (záber), *polocelulóza, polocievka* (v anatómii),

[6] V excerpovaných dokladoch sa tieto dvojice spravidla oddeľujú čiarkou (teda *polomystik, poloagitátor*). Tu ich oddeľujeme pomlčkou pre stručnosť a pre zdôraznenie polarity.

polocukrovka, polodamašek, polodetail, polodrážka, polofinále, polohodváb, polointeriér, polokanál (v anatómii), *poloker, polokmeň, polokoks, polokrík, polokruhovka* (pec), *polomaslovka* (hruška), *polomatka* (vo včelárstve), *poloopica, polopetinet* (v textilníctve), *poloplátno, poloprales, poloprevádzka, polopriadza, polosamohláska, poloslivka, poloťažeň, polotieň, polotombak, polovokál, polovýžľabník* (hoblík), *polozákrsok.* Mnohé z takýchto termínov sú kalkované podľa nemčiny alebo latinčiny, resp. gréčtiny: *hemicelulóza — polocelulóza, polobuničina, semifinále — polofinále, semisterilita — polosterilita, Halbvokal — polovokál.* Patrí sem aj *demi-monde — polosvet.*

V niektorých prípadoch sa slovom s *polo-* označuje stredný stupeň v rade pojmov. Napr. *pokusná prevádzka — poloprevádzka — prevádzka, vodič — polovodič — nevodič, tovar — polotovar — surovina.* Inokedy sa zaradenie slova s *polo-* do systému vyjadruje tým, že proti nemu stojí slovo s *plno-: poloautomat — plnoautomat, polokrvník — plnokrvník.*

Napokon treba uviesť, že sú doložené aj také podstatné mená s *polo-*, ktorými sa vyjadruje polovica a ktoré by teda mali mať podobu s *pol-*. Sú to obyčajne staršie slová. V skutočnosti sú popri slovách s *polo-* doložené aj slová s *pol-*, ba tieto dnes majú prevahu. Patria sem napr. dvojice: *poločata — polčata, polokruh — polkruh, polokružnica — polkružnica, polonáprava — polnáprava, polooblúk — poloblúk, poloobrat — polobrat, poloos — polos, poloostrov — polostrov, polopodkova — polpodkova, polopriamka — polpriamka, poloverš — polverš, polovlna — polvlna.*

Osobitne v tejto skupine stoja slová *pologuľa* a *polomer.* Podoba *polguľa* sa dnes používa v geometrii, kým podoba *pologuľa* tam, kde nejde o presné polovičky, teda napr. v spojení *mozgové pologule* (hemisféry), *severná, južná pologuľa, odvrátená pologuľa Mesiaca.* V slove *polomer* vlastne nejde o zložené slovo, lebo druhá časť *-mer* samostatne nejestvuje. Prvá časť *polo-* sa tu používa na odlíšenie od priemeru (porov. nemecké *Durchmesser — Halbmesser*).

V zložených prídavných menách s *polo-* treba predovšetkým vyčleniť skupinu takých prídavných mien, ktoré nie sú vlastne zložené, ale odvodené od zložených podstatných mien s *polo-: polofinále — polofinálový, pologuľa — pologuľový, polokmeň — polokmeňový, polotieň — polotieňový, polotovar — polotovarový.*

Ostatné prídavné mená s *polo-* možno rozčleniť vcelku na paralelné skupiny ako podstatné mená s *polo-*.

Do skupiny s významom „temer taký, ako vyjadruje nezložené slovo" patria napr. tieto zložené prídavné mená: *poloabsolutistický, poloamatérsky, polobarbarský, polobeletristický, poloblázniv ý, polobohémsky, polobožský, polobulvárny, polocudzí, polodivoký, polodokumentárny, polofan-*

tastický, polofašistický, poloholý, polonahý, poloimpresionistický, polomníšsky, polonomádsky, polooficiálny, poloúradný, polorozprávkový, polosentimentálny, polosprachnivený, polostrašidelný, polosvetlý, pološablónovitý, polourážlivý, polovládny, polovojenský, polovyčitavý, polovýsmešný, polozábudlivý, polozávislý, polozbojnícky, polozemiansky, polozúfalý.

Do skupiny s významom „nie úplne, len čiastočne spolovice vystihujúci označený stav" patria niektoré prídavné mená, ale najmä veľká skupina príčastí minulých: *polohrdzavý, polobdelý, poloepický, pologramotný, polohnevivý, polohotový, polopravdivý, polosladký, polotmavý, položivý; polonahnutý, polonaplnený, polonatiahnutý, poloobnažený, poloodrastený, poloohnutý, poloomráčený, poloopitý, poloošklbaný, polorozpadnutý, polorozstopený, poloskrčený, polospracovaný, polostletý, poloumŕtvený, poloutajený, polovykúrený, polovystretý, polovzdelaný, polozadusený, polozapustený, polozatvorený.*

Aj tu rozhoduje o zaradení do príslušnej skupiny často len kontext. Prídavné mená *polobiely, poločervený, polosladký, položivý* môžu figurovať v obidvoch uvedených významoch.

Pomerne časté sú dvojice prídavných mien s *polo-*, ktorými sa zdôrazňuje (podobne ako pri podstatných menách) polárnosť. Patria sem napr. dvojice: *poloprosebný — polobôľny pohľad, polobyrokratická — polovojenská línia, polodetská — položenská prítulnosť, poloepické — polodramatické básne, polofeudálny — polopatriarchálny spôsob života, polohistorické — pololegendárne postavy, polochmúrna — poloidylická podoba, polomŕtvy — polozadusený, polosladký — polovýsmešný úsmev, poloslobodná — polonevoľnícka práca, poloslovanské — polonemecké mesto, polosmutný — polosmiešny hlas, položartovným — poloveselým tónom, poloveľké — polomalé mesto, polovojenská — polozbojnícka povaha, polovysnívaná — polovedomá alegória, poloironický — polozamračený pohľad, polosuchý — polozelený strom, polozamrznutí — polohladní bojovníci.*

Ako vidieť, takýchto dvojíc je oveľa viac pri prídavných menách ako pri podstatných menách. Vyplýva to azda zo samej povahy prídavného mena vyjadrovať hodnotenie. Hodnotiace hľadisko sa podčiarkuje aj v takých dvojiciach, kde sa prídavné meno s *polo-* vyskytuje popri nezloženom prídavnom mene: *agrárne a poloagrárne krajiny, ázijské a poloázijské krajiny, bosí a polobosí, divé a polodivé národy, dobrovoľné alebo polodobrovoľné vyhnanstvo, svetské i polosvetské spevy, feudálne a polofeudálne vzťahy, kočovný a polokočovný život, ľudová alebo poloľudová forma, obchodné a poloobchodné záujmy, osihotené a poloosihotené deti, samostatné a polosamostatné štáty.*

Dvojice so záporným členom vyjadrujú vždy temer úplnú mieru vlastnosti: napr. *pologramotný a celkom negramotný ľud, polochorí alebo na-*

myslení chorí, polopravdivé alebo celkom nepravdivé obžaloby, polo-úspešné a neúspešné básne, polozubé a bezzubé ústa, neartikulovaný alebo poloartikulovaný prejav, nezamestnaní a polozamestnaní.

Do skupiny terminologizovaných prídavných mien s *polo-* (teda takých, ktoré nevyjadrujú hodnotenie) patria napr. *polobiele železo, polodlhý kabát, polohustý tuk, polokovový lesk, polokrížová väzba, polokrycí tvar písma, polomastné tyčinky, polomužský hlas, poloostrá hrana, polotuhá konzistencia, polopiesočnatá pôda, poloplaná sorta, poloplátenná väzba, poloplynové kúrenie, polopriama reč, polopriepustná blana, poloprútený vozík, poloraná sorta, poloskrížený remeň, polospodný semenník, polostabilná lokomobila, polostredná váha, polosuchá oblasť, poloteplé parenisko, polotučné písmo, polotuhá škrupina, polotvrdý syr, poloušľachtilé ovocie, polovečerné šaty, polovoľný oblek, polovysoký opätok.*

Často sú vedľa seba prídavné mená s *polo-* a prídavné mená nezložené, niekedy aj so záporným členom: *skoré, poloskoré a neskoré odrody, kryté, polokryté i nekryté spojenie, samočinný a polosamočinný stroj, samonosná a polosamonosná plocha, horské a polohorské pomery.* Niekedy tu býva protiklad, vyjadrený dvojicami *polo-* a *celo-; polo-* a *plno-: poloprehodený a celoprehodený chyt* (v textilníctve), *polokrvné a plnokrvné kone.*

Temer od všetkých hodnotiacich, neterminologizovaných prídavných mien s *polo-* sa tvoria aj príslovky: *polobláznivo, polocivilne, polodedinsky, polodobrovoľne, polohanblivo, polohlasne, poloironicky, polojasne, polokrotko, polomäkko, polonaivne — položartovne, polonepovedome, polooficiálne, poloposmešne, poloprísne, poloprosebne, polosmutno, pološialene, polotemne, poloudivene, polovážne, poloverejne, poloveselo.* V skupine terminologizovaných slov sú príslovky zriedkavé: *poloslabo* (mezopiano), *polosilno* (mezoforte), *poloautomaticky, polomechanizovane.*

Niekoľko prísloviek je utvorených zo zmeravených pádov podstatných mien, napr. *položartom, polonahlas, poloočkom,* resp. od slovesných tvarov: *polosediačky, polokľačiačky, polostojačky.*

Tvar *polo-* je aj v niekoľkých slovesách. Najčastejšia je dvojica *pololežať — polosedieť: polosedel — pololežal, polosediac — pololežiac.*

Ako vidieť z tohto stručného prehľadu, zložené slová s *pol-* a *polo-* tvoria dosť bohatú skupinu slov v slovnej zásobe slovenčiny. Slová s *pol-* a mnohé slová s *polo-* sa využívajú ako termíny, ale väčšina má ráz neterminologický. Najmä slová s *polo-* sa v súčasnom spisovnom jazyku veľmi často využívajú ako hodnotiace, často až expresívne prostriedky.

Záver J. Ružičku, z ktorého sme vyšli, možno teda spresniť tak, že kým v slovách s *pol-* zachováva si číslovka *pol* svoj pôvodný význam, v slovách s *polo-* má príslovka *polo* význam hodnotiaci (nemusí byť prenesený), ale často (v termínoch) aj zaraďujúci.

K VÝSLOVNOSTI NÁZVU *NECPALY*

Anton Habovštiak

Už viackrát sme si povšimli, že miestny názov *Necpaly* sa nevyslovuje vždy jednotne. Nejednotnú výslovnosť sme zistili v počiatočnej slabike *ne-*, ktorá sa zvyčajne vyslovuje mäkko, ale popri tejto výslovnosti možno zriedkavejšie počuť aj znenie s tvrdým *n*. Vzniká otázka, či za spisovnú výslovnosť treba pokladať rozšírené znenie s mäkkým *ň* alebo menej zvyčajné znenie s tvrdým *n*. Ak chceme k výslovnosti názvu *Necpaly* zaujať jednoznačné stanovisko, za potrebné pokladáme si povšimnúť tento názov aj z historického a etymologického hľadiska. Okrem toho dotkneme sa výslovnosti slabiky *ne-* aj pri iných miestnych názvoch.

Názvom *Necpaly* je pomenovaná jedna obec v Turci na juh od Martina pri pravej strane Turca a jedna obec v blízkosti Prievidze, ktorá nedávno niesla názov *Necpaly nad Nitrou*. Obec Necpaly nad Nitrou bola v ostatných rokoch pripojená k Prievidzi, názov však ostal a používa sa aj teraz.

Historické doklady dokazujú, že názov obce Necpaly v Turci sa používal už od najstarších čias. Zápisy v starších listinách ho uvádzajú v rozmanitých obmenách. Tak napr. v r. 1269 spomína sa poverenec zvolenského komesa pod názvom *Paulus de Nazpal.*[1] Zo záznamu z r. 1282 vysvitá, že v tomto roku Necpaly boli už osídlené, lebo máme doklad na zápis *„populi de terra Nachpal"*.[2] V. Šmilauer uvádza z tohto roku aj podoby *Necpal, Nachpal* a *Nochpal.*[3] Podľa iného zápisu dáva v r. 1287 Ladislav IV. Jánovi, Machankovmu synovi *„terram seu villam nostram Neczpal vocatum"*.[4] O. Škrovina zaznamenáva podobu *Nachpal* z r. 1287.[5] O niečo neskôr máme znova doklad na podobu *Neczpal*, keď sa spomína Ján *„de Necpal et Zabolnic"*.[6] V podobe *Necpal* zaznamenáva sa uvedený názov aj v nasledujúcich storočiach[7] až do prvej svetovej vojny.

Z historických dokladov vidieť, že názov obce Necpaly sa síce v najstarších dokladoch nezapisuje celkom jednotne, dá sa však predpokladať, že všetky zápisy sa dajú previesť na tú podobu, ktorá sa na označenie

---

[1] J. Šikura, *Miestopisné dejiny Turca*, Bratislava 1944, 148.
[2] J. Šikura, c. d., 146.
[3] V. Šmilauer, *Vodopis Slovenska*, Praha — Bratislava 1930, 60.
[4] J. Šikura, c. d., 148.
[5] O. Škrovina, *Z histórie turčianskeho evanjelického seniorátu a jeho sborov*, Martin 1929, 196.
[6] J. Šikura, c. d., 148.
[7] Údaje o tomto názve v jednotlivých storočiach možno nájsť v citovanej práci J. Šikuru (str. 148—150). Autor tejto práce uvádza aj príslušnú literatúru, v ktorej možno nájsť doklady na písanú podobu názvu v historických pamiatkach.

Necpál používa aj dnes, teda *Necpal(y)*.[8] Zápisy s hláskami *a, o (Nachpal, Nochpal)* sú ojedinelé a možno ich vykladať aj ako chybné zápisy a prepisy používaného znenia *Necpal(y)*.

Pôvod názvu *Necpaly* nie je zatiaľ celkom jasný. Domnievame sa však, že názov nie je cudzieho pôvodu a že bol utvorený takým slovotvorným postupom, aký bol na slovanskom území známy a rozšírený. Na slovanský pôvod názvu *Necpaly* poukazuje napr. aj H. Schönebaum, ktorý si okrem iného povšimol aj otázku osídlenia Turca.[9] H. Schönebaum predpokladá, že obec osídlili obyvatelia slovanského pôvodu, tak ako aj obce Priekopa, Smrečany, Štiavnička, Záturčie, Martin, Sklabiňa, Košťany, Trebostovo, Trnovo, Valča, Lazany, Slovany, Belá a Blatnica.[10] Na slovanské osídlenie poukazuje podľa neho aj štruktúra dediny, a to dlhý dvojradový základ dediny. Etymologický výklad tohto názvu však neuvádza.

Podľa nášho názoru pri výklade názvu *Necpaly* možno vychádzať zo slovesa *cpať*.[11] Slovo *cpať* sa síce v spisovnej slovenčine už nepoužíva, známe je však v slovenských nárečiach a v niektorých iných slovanských jazykoch. Na území Slovenska používa sa slovo *cpať* ešte v západoslovenskej nárečovej oblasti, najmä na Záhorí a zo slovanských jazykov je známe v češtine (stč. *cpáti*), v poľštine *(ćpać)* a luž. srbčine *(cpić)*.[12] V lašských nárečiach sa používa v podobe *ťpať*.[13] V terajších Necpaloch a na ich okolí však slovo *cpať* nie je rozšírené. Pri etymologickom výklade slova *cpať* F. Kopečný síce konštatuje, že z etymologického hľadiska nie je celkom priehľadné, ale hodnotí sa ako západoslovanské slovo.[14]

Pre nás je dôležité najmä zistenie, že slovo *cpať* sa vyskytuje na značnej oblasti západoslovanského územia a aj v slovenských nárečiach, hoci len na malej, ale súvislej jazykovej oblasti. Vo väčšine slovanských nárečí a v spisovnom jazyku používa sa namiesto slova *cpať* len slovo *pchať*.

[8] Názov obce Necpaly sa zapisuje do prvej svetovej vojny v latinsky, maďarsky a nemecky písaných prácach v podobách *Necpal, Neczpal, Neczpál*. V tejto podobe zaznamenávajú ho aj zoznamy obcí spred prvej svetovej vojny, ako napr. *Geographisches Lexikon des Königreiches Ungarn* od V. Hornyánskeho (Pest 1858) alebo zoznam obcí, ktorý vyšiel s názvom *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára* (Budapest 1913).

[9] Porov. H. Schönebaum, *Die Bedeutung der Siedlungsvorgänge für die Entstehung des ungarischen Komitats*, Deutsche Siedlungsforschungen Rudolf Kötschke zum 60. Geburtstage, Leipzig — Berlin 1927, 210.

[10] H. Schönebaum, c. d., 210.

[11] Etymológiu slova *cpať* pozri V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 62 a J. Holub — F. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952, 87. Etymologický výklad slova *cpať* osobitne podáva ešte F. Kopečný v príspevku *Stipate me malis* (Cant. 25), Slavia XXV, 1956, 322—327.

[12] F. Kopečný, c. d., 322.

[13] F. Kopečný, c. d., 323.

[14] F. Kopečný, c. d., 323.

Zo slovotvorného hľadiska je názov *Necpaly* medzi slovenskými názvami miest a dedín dosť zriedkavý, ale nie celkom nezvyčajný. Ak predpokladáme, že základ názvu *Necpaly* tvorí sloveso *cpať*, prvá slabika je záporová častica *ne-*, ako napr. v slovách *nebadane, nebodaj, necelý, necnosť, nehanebnosť, neporiadok* ap.

Miestne názvy s počiatočnou slabikou *ne-* sú na území Slovenska dosť hojne rozšírené. Ako príklady môžeme uviesť názvy *Nebojsa, Neded* (okr. Galanta), *Nedanovce, Nedašovce* (okr. Topoľčany), *Nededza* (nár. aj Nezeza, okr. Žilina), *Nedelište* (okr. Lučenec), *Neporadza* (okr. Trenčín a Rim. Sobota), *Nedožery* (okr. Prievidza), *Nesluša* (okr. Čadca), *Neverice, Nevidzany* (okr. Nitra a Prievidza), *Nevoľné* (okr. Žiar nad Hronom). Vo väčšine uvedených prípadov je počiatočná slabika *ne-* totožná so záporovou časticou *ne-*, tak ako to predpokladáme aj pri názve *Necpaly.*

Názvy s počiatočnou slabikou *ne-* tvoria sa zväčša od slovesného základu. Avšak názvy, ktoré sú svojím pôvodom vlastne príčastia na *-l*, nie sú na území Slovenska rozšírené. V hojnom počte nachádzame ich však napr. na území Čiech a Moravy. Sú to názvy ako napr. *Počaply* (od slovesa *čapnúť*), *Podmokly, Netušil, Nesvačily, Zálezly, Odlezly, Tážaly* (od *těžěti*).[15] Možno sa domnievať, že aj názov *Necpaly* patrí do skupiny takto utvorených názvov a že bol utvorený tým slovotvorným postupom, aký sa využíval pri tvorení názvov aj v iných slovanských jazykoch. Nie je vylúčené, že názov vznikol mimo slovenského územia a na Slovensko mohol byť prinesený v podobe mena obyvateľa, podľa ktorého bola potom nazvaná aj obec. Na potvrdenie tejto domnienky nemáme však historické doklady, ktoré by otázku vzniku obce bližšie osvetlili. Pokladáme za pravdepodobné, že názov *Necpaly* je slovanského pôvodu, ako na to poukázal aj spomenutý H. Schönebaum. Toto konštatovanie je dôležité pre ustálenie spisovnej výslovnosti názvu *Necpaly*, pretože v spisovnom jazyku v slovách domáceho pôvodu sa počiatočná slabika *ne-* a každé záporové *ne-* vyslovuje vždy mäkko, napr. *ňeborák, ňebožiatko, ňedávni, ňedobrí, ňehoda, ňeistota, ňemožno.* Počiatočná slabika *ne-* vyslovuje sa tvrdo v spisovnom jazyku len v slovách cudzieho pôvodu, napr. v slovách ako *negatívny, neón, neoromantik, nepotizmus, nervózny, neurológia* ap.

Za vhodné pokladáme ešte upozorniť, že miestne názvy s počiatočnou slabikou *ne-* vyslovujú sa s mäkkým *ň* nielen v spisovnom jazyku, ale aj v reči obyvateľov tej obce, ktorá nesie uvedený názov. Názvy ako *Nebojsa, Nededza, Nedelište, Neverice* atď. vyslovujú sa mäkko nielen v uvedených obciach, ale aj v obciach na ich okolí. Mäkko sa vyslovujú aj názvy, pri ktorých počiatočná slabika *ne-* nemusí byť z etymologického hľadiska

[15] F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny I*, Praha 1951, 309.

záporová častica *ne-*, ako napr. pri názvoch *Nedašovce, Nenince, Neresnica* ap. S tvrdou výslovnosťou počiatočnej slabiky *ne-* stretli sme sa len pri názve *Neštich.* Ako je známe, názov *Neštich* mala jedna obec v blízkosti Jura pri Bratislave a jedna obec v okolí Trnavy. Názov *Neštich* je cudzieho pôvodu a je to skomolenina nemeckého znenia *Neustift.*[16] Tvrdá výslovnosť názvu *Neštich* ustálila sa v reči ľudu zaiste nielen pod vplyvom západoslovenských nárečí, v ktorých sa mäkké *ň* nevyslovuje v tom rozsahu ako v stredoslovenských a východoslovenských nárečiach, ale aj preto, že sa názov *Neštich* pociťoval ako slovo cudzieho pôvodu. Poznamenávame však, že názov *Neštich* ako úradný názov sa už prestal používať, lebo obec Neštich pri Jure bola zlúčená s týmto mestom a Neštich v okolí Trnavy dostal nový úradný názov, a to *Smolenická Nová Ves.*[17] Názov *Neštich* možno doteraz ešte počuť v každodennom styku miestnych občanov, ale v dohľadnom čase budú sa zaiste používať len úradné názvy.

Záverom poznamenávame, že za spisovné znenie názvu *Necpaly* pokladáme len výslovnosť počiatočnej slabiky s mäkkým *ň.* Mäkko sa majú vyslovovať aj priezviská ako *Necpal, Necpalová, Necpalský, Necpalská,* názvy obyvateľov z týchto obcí *Necpaľan, Necpaľanka* a prídavné mená *necpalský, necpalovský.* Táto výslovnosť zodpovedá zákonitostiam spisovnej slovenčiny a treba ju pokladať za záväznú.

[16] V. Hornyánsky, *Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn und der Serbischen Woiwodschaft mit dem Temescher Banate,* Pest 1858, 262 a 264.

[17] *Seznam obcí Československé socialistické republiky 1960.* Podle stavu ke dni 1. července 1960. Praha 1960, 173 a 186.

SKLOŇOVANIE SRBOCHORVÁTSKYCH SLOV NA *-AC*

Ladislav Dvonč

V spisovnej slovenčine podľa *Pravidiel slovenského pravopisu*[1] srbochorvátske slová na *-ac* strácajú pri skloňovaní samohlásku *a*. Ide zväčša o osobné a zemepisné vlastné mená na *-ac*, napr. *Berac, Šabac, Pantovac, Vrchovac, Kragujevac, Oplenac, Kruševac, Obrenovac* a pod. Zo všeobecných podstatných mien patrí sem slovo *desaterac*, ktoré sa používa ako úzko špecializovaný termín v odbornej literatúre.[2] V ďalšom budeme osobitne uvažovať o skloňovaní osobných a zemepisných vlastných mien na *-ac* a osobitne o skloňovaní slova *desaterac*.

V bežnej jazykovej praxi, ako to konštatuje Š. Peciar,[3] sa však veľmi často samohláska *-a-* nevynecháva. Preto je aj potrebné často upozorňovať na správne skloňovanie týchto slov.[4] Ukazuje sa, že skloňovanie srbochorvátskych slov na *-ac* nie je v spisovnej slovenčine pevné v zmysle poučky Pravidiel slovenského pravopisu. Preto pokladáme za potrebné zamyslieť sa nad touto otázkou.

Pri uvažovaní o skloňovaní osobných a zemepisných vlastných mien na *-ac* v spisovnej slovenčine treba vyjsť z poznatkov o používaní cudzích slov, najmä cudzích vlastných mien v spisovnej slovenčine. Pravidlá slovenského pravopisu (s. 48—52) pri výklade pravopisu a výslovnosti cudzích slov rozlišujú tri skupiny cudzích slov v spisovnej slovenčine. Ponajprv ide o úplne zdomácnené slová cudzieho pôvodu, ktoré píšeme podľa zásad slovenského pravopisu, t. j. podľa ich dnešnej slovenskej výslovnosti. Ďalej ide o menej zdomácnené slová cudzieho pôvodu, ktoré píšeme zväčša tiež podľa zásad slovenského pravopisu (podľa ich slovenskej výslovnosti) a zachovávame len niektoré znaky ich cudzieho, pôvodného spôsobu písania. Do tretej skupiny rátajú Pravidlá nezdomácnené cudzie slová. K týmto nezdomácneným cudzím slovám patria podľa Pravidiel predovšetkým vlastné mená, a to osobné a zeme-

[1] Zrevid. vyd., Bratislava 1957, 84.

[2] *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 251. V slovníku chýba označenie slova *desaterac* ako odborného literárnovedného termínu.

[3] Š. Peciar, *České vlastné mená v slovenskom kontexte*, SR 23, 1958, 261.

[4] Pozri napr. môj príspevok *O skloňovaní mien typu Kragujevac*, Jazyková poradňa II, Bratislava 1960, 147—148.

pisné, najmä mená vzdialenejších alebo menej známych miest, krajov, riek a vrchov. Pravidlá pripomínajú, že mená veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk, ako aj mená veľkých riek píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti. Toto určenie sme v osobitnej štúdii[5] upravili v tom zmysle, že máme zdomácnené podoby mien niektorých vynikajúcich osobností a mien veľkých a známych kultúrnych stredísk a riek, a to nielen európskych, ale aj iných, napr. *Kalvín, Ján Hus, Viliam Tell, Londýn, Viedeň, Rím, Jeruzalem, Bagdad, Smyrna, Káhira, Rýn, Dneper, Dnester* a pod. Teda niektoré cudzie zemepisné mená majú popri pôvodnej podobe aj zdomácnenú podobu (napr. *Wien, Berlin, Paris — Viedeň, Berlín, Paríž*), kým iné majú len pôvodnú podobu (napr. *Tübingen, Marseille, Göteborg, Le Havre, New York*), podobne aj osobné vlastné mená (*Calvin — Kalvín*, ale len *Shakespeare, Schiller, Boccacio* atď.). Zdomácnené a nezdomácnené podoby treba správne používať podľa ich osobitného určenia (názvy *Wien, Paris* používame v styku s cudzinou, názvy *Viedeň, Paríž* používame u nás, v slovenskom kontexte).

Tieto poznatky o delení cudzích slov v spisovnej slovenčine treba využiť aj pri výklade skloňovania srbochorvátskych osobných a zemepisných vlastných mien na *-ac* v spisovnej slovenčine.

Nazdávame sa, že tvary *Karlovca, Karlovcu* atď. nie sú ani tak tvarmi k nom. sg. *Karlovac*, teda tvarmi k pôvodnému zneniu príslušného srbochorvátskeho vlastného mena, ale skôr tvarmi zdomácneného názvu *Karlovec*. Existencia poslovenčenej podoby *Karlovec* s náležitými tvarmi *Karlovca, Karlovcu* atď. dáva predpoklad pre vznik predstavy, že sa skloňuje pôvodná cudzia podoba *Karlovac* a že sa pri tomto skloňovaní vynecháva samohláska *-a-*. Podobne je to aj pri názve *Petrovac*, pri ktorom máme zdomácnenú podobu *Petrovec*.

Ďalší osobitný prípad predstavuje skloňovanie srbochorvátskych osobných mien na *-ac*. V tomto prípade sa k nom. sg. *Vrchovac* používajú v ostatných pádoch tvary domáceho priezviska *Vrchovec*, teda tvary *Vrchovca, Vrchovcovi* atď. Meno *Vrchovec* takto vlastne funguje ako zdomácnená poslovenčená podoba k cudzej podobe *Vrchovac*.

Podoby *Petrovac, Karlovac, Vrchovac* sa používajú v nom. sg. (osobné mená), alebo v nom. a akuz. sg. (zemepisné názvy) a z nášho hľadiska sa javia ako lexikálne citáty. Týmto svojím charakterom sa približujú k názvom *Helsinki, Jaši* a pod., ktorých nom. a akuz. pl. vykladá ako lexikálne citáty F. Miko.[6] So zreteľom na blízkosť slovanských jazykov je medzi

[5] L. Dvonč, *O zdomácnených a nezdomácnených cudzích vlastných menách v spisovnej slovenčine*, SR 25, 1960, 41—50.

[6] V príspevku, ktorý odznel v Jazykovej poradni Československého rozhlasu v Bratislave r. 1960.

cudzou a zdomácnenou podobou srbochorvátskych vlastných mien na *-ac* menší rozdiel, než je rozdiel medzi oboma podobami pri iných názvoch: *Karlovac — Karlovec, Petrovac — Petrovec,* ale *Wien — Viedeň, Paris — Paríž, Roma — Rím, München — Mníchov, København — Kodaň* atď.

Že je toto naše hodnotenie mien *Karlovac, Petrovac, Vrchovac* a pod. správne, to ukazuje situácia pri menách, ktoré nemajú zodpovedajúce zdomácnené podoby na *-ec* pri zemepisných menách a paralelné slovenské podoby na *-ec* pri priezviskách, napr. *Kragujevac, Kruševac, Stepinac, Gotovac, Pantovac, Obrenovac, Kurelac, Šabac* a pod. Pri týchto je bežné skloňovanie s ponechávaním *-a-* vo všetkých pádoch.

Dostáva sa domov, no tu ho nenechajú dlho a opäť ho ženú, tentoraz dolu, na južný front, ku K r a g u j e v a c u. (Svet socializmu 1957) — Štyridsiati štyria slovenskí chlapci položili v K r a g u j e v a c i svoje životy. (tamže) — V Novom Sade prišlo do 11-tej hodiny k urnám 62 percent voličov, v K r a g u j e v a c i 80 percent. (Pravda 1958) — V Juhoslávii začal padať prvý sneh: horské dediny pri K r u š e v a c i v Srbsku sú pod dvadsaťcentimetrovou snehovou pokrývkou. (Pravda 1950) — Odišiel s P a n t o v a c o m. (Vrbacký, Minárik, prekl.) — Podobne patria Titovi aj revíry medzi Palánkou a O b r e n o v a c o m. (Týždeň 1949) — Väznia Miloslava B o g o v a c a. (Pravda 1951) — Viera Gergeľová: Ráno v K r a g u j e v a c i. (Slovenské pohľady 1961).

Poučku Pravidiel o skloňovaní všetkých srbochorvátskych slov na *-ac* s vynechaním *-a-* možno pokladať za čisto filologickú poučku, robenú z hľadiska znalostí filológa-slavistu. Pre slovanského filológa je totiž zrejmé, že srbochorvátska prípona *-ac* sa rovná v slovenčine prípone *-ec.* Preňho je takto pochopiteľné a aj samozrejmé skloňovanie s vynechávaním samohlásky *-a-* v uvedenej prípone. No menej jasné a prirodzené je to pre iných používateľov jazyka, ktorí nemajú špeciálnejšie znalosti slovanských jazykov (najmä južných slovanských jazykov). Tí *-ac* nehodnotia ako osobitnú morfologickú jednotku, ako samostatnú odvodzovaciu príponu, ale naopak, ako nedeliteľnú súčasť korennej morfémy. Celý jazykový útvar sa teda hodnotí ako jedna koreňná morféma. Preto je aj pochopiteľné, že pri skloňovaní nedejú sa v koncovom *-ac* nijaké zmeny. Substantívum sa skloňuje tak, že sa prosto pridávajú pádové prípony k základnej podobe mena. Príčinu tohto stavu treba vidieť v domácom systéme alternácií vokálov. Samohláska *a* sa v spisovnej slovenčine nestrieda s morfologickou nulou, takže v domácom systéme skloňovania a odvodzovania slov niet opory pre zachovávanie skloňovania s vynechávaním samohlásky *-a-*. Prípad *a/ø* v *chrbát — chrbta* je osihotený, pričom striedanie je v koreni slova, nie v odvodzovacej prípone. Preto nemôže vplývať na skloňovanie slov na *-ac.*

Teraz o skloňovaní slova *desaterac.* Slovo *desaterac* sa zaznamenáva v Slovníku slovenského jazyka so skloňovaním, ktoré rešpektuje poučku

o vynechávaní *-a-: desaterca.* Už sme spomenuli, že ide o odborný literárnovedný termín. Ak vezmeme do úvahy, že toto slovo používajú iba odborníci, ktorí sú školení v slovanskej jazykovede, je skloňovanie tohto slova s vynechávaním *-ac* celkom ľahko vysvetliteľné práve odborným jazykovedným školením jeho používateľov. Tento prípad nemôže byť azda záväzný pre posudzovanie otázky skloňovania ostatných srbochorvátskych slov na *-ac,* teda osobných a zemepisných vlastných mien na *-ac,* ktoré môže používať každý príslušník nášho jazyka, nielen úzko špecializovaní odborníci.

Poučné je ešte podívať sa na prípady, ktoré sa uvádzajú v poučke Pravidiel slovenského pravopisu o skloňovaní srbochorvátskych mien na *-ac.* Sú to príklady *Berac, Berca, Bercovi* a *Karlovac, Karlovca, v Karlovci.* K priezvisku *Berac* máme domácu podobu *Berec,* ktorá sa skloňuje s ponechávaním alebo vynechávaním *-e-.*[7] Pri slove *Karlovac* ide celkom zreteľne o prípad, v ktorom príslušné tvary s vynechaným *-a-* hodnotíme vlastne ako tvary domáceho slova *Karlovec,* takže nejde o alternáciu *a/ø,* ale *e/ø.* Výber príkladov je teda taký, že poučka o skloňovaní srbochorvátskych slov na *-ac* s vynechaním *-a-* nevzbudzuje na prvý pohľad námietky. Ťažkosti však nastávajú práve pri aplikovaní tejto poučky na prípady druhej skupiny, pri ktorých niet analogických slovesných tvarov.

S podobným zjavom ako pri srbochorvátskych slovách na *-ac* stretávame sa aj pri iných slovanských slovách, ktoré pre značnú formálnu odlišnosť od našich slov sa nepociťujú ako deriváty, takže sa v nich nevyčleňujú samostatné odvodzovacie prípony. J. Gebauer vo svojej historickej gramatike[8] spomína ukrajinské meno *Vovčok,* pričom v zátvorke pripomína výslovnosť *vouček* a pridáva slovo *vlček* ako je výklad. Ďalej uvádza, že gen. je *Vovčka* s výslovnosťou *voučka* atď. Požiadavka skloňovať slovo *Vovčok* ako naše priezvisko *Vlček* však je rovnako iba požiadavkou slavistu, ktorý dobre pozná ukrajinčinu. Z hľadiska bežného používateľa jazyka — a o toho nám predovšetkým ide — sa slovo *Vovčok* sotva hodnotí ako priezvisko s príponou *-ok,* v ktorej by mala pri skloňovaní alternovať samohláska *-o-* s nulou (alternácia *o/ø*). Preto je tu skloňovanie *Vovčok — Vovčoka — Vovčokovi* atď., nie *„Vovčka, Vovčkovi"* atď.

Zhrnieme výsledky rozboru skloňovania srbochorvátskych slov na *-ac* v spisovnej slovenčine.

Tvary *Petrovca, Karlovca* a pod. nie sú podľa nášho náhľadu tvarmi srbochorvátskych zemepisných mien *Karlovac, Petrovac,* ale patria k zdomácneným slovenským podobám týchto srbochorvátskych mien *(Petro-*

[7] A. Jánošík, *Rodinné mená na -ec, -ek a ich skloňovanie,* SR 14, 1948/1949, 166—167.

[8] J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého III/1,* Praha 1960, 566.

vec, Karlovec). Podoby *Petrovac, Karlovac,* pokiaľ sa používajú v nom. a akuz. sg., sú z nášho hľadiska cudzie podoby, používané ako lexikálne citáty. Pri srbochorvátskych priezviskách na *-ac* zastávajú funkciu zdomácnenej podoby príslušné domáce slovenské priezviská na *-ec: Vrchovec.* Pri srbochorvátskych priezviskách a zemepisných vlastných menách na *-ac,* ktoré nemajú oporu v slovenských menách, samohláska *-a-* sa pri skloňovaní nevynecháva. Skloňovanie s vynechávaním *-a-* sa zachováva ešte pri termíne *desaterac.* Ide o slovo obmedzené svojím používaním na úzky okruh odborníkov filologicky vzdelaných, čím sa práve vysvetľuje toto skloňovanie.

Z nášho výkladu vychodí, že pri srbochorvátskych osobných a zemepisných vlastných menách na *-ac* nemožno vlastne hovoriť o skloňovaní s vynechávaním *-a-*.

ZPRÁVY A POSUDKY

B. HAVRÁNEK — A. JEDLIČKA, *ČESKÁ MLUVNICE*. Vydalo Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1960; str. 488, cena viaz. výtlačku Kčs 32,50.

Pri zostavovaní tohto diela ako prepracovaného znenia príručky Česká mluvnice (vydanej r. 1951) dvojica popredných českých jazykovedcov si postavila za cieľ vypracovať základnú príručku o gramatike súčasnej spisovnej češtiny, ktorá by vyhovovala potrebám širokej verejnosti a zároveň bola učebnou pomôckou vysokoškolských poslucháčov i učiteľov všetkých typov škôl. Tento zámer autori v plnej miere splnili.

Základné poučenia o gramatike súčasnej spisovnej češtiny v Českej mluvnici nadväzujú na vedomosti získané na všeobecnovzdelávacej škole, sú zámerne štylizované čo najjednoduchšie, tlačené garmondom; naproti tomu to, čo slúži na prehĺbenie a rozšírenie poznania, je tlačené borgisom. Petitové poznámky obsahujúce jednak vnútorné odkazy, jednak pripomienky, ktoré sa týkajú iných názorov na interpretovaný jazykový jav, a ďalej poučenia o medzinárodnej terminológii sú určené najmä pre vysokoškolské štúdium.

I keď autori dávajú svojmu dielu praktické určenie, uplatňuje sa v ňom v plnej miere marxistická teória o jazyku a vychádza sa dôsledne z výsledkov doterajšej vedeckej analýzy češtiny. Knihu autori osnovali podľa vlastnej koncepcie a vlastných náhľadov na jazykové javy, no uvádzajú aj náhľady iné, odchodné — a to zväčša bez postoja k nim. Len vo veľmi zriedkavých prípadoch vyslovujú autori svoj odmietavý postoj k inému náhľadu.

Pre študijné ciele sa za príslušnými kapitolami vždy pridávajú údaje o základnej literatúre predmetu, a to práce čiastkové, monografie alebo články. Súborné základné diela sa uvádzajú súhrnne v časti o rozvoji poznania českého jazyka (na str. 414 n.).

Aby základné vedomosti o českom jazyku boli ucelené, autori pripojili tri dodatky, a to o slovnej zásobe a význame slov (nový dodatok, ktorý nebol vo vydaní z r. 1951) a doplnené i prepracované dodatky o slohu a o vývoji jazyka. Dodatky sú informatívnym vstupom do príslušných odborov, teda ich poslaním nie je nahradiť poslucháčom špeciálne príručky. Kniha má bohatý vecný register.

V úvode sa preberajú všeobecné jazykovedné pojmy a podáva i zdôvodňuje sa plán obsahu knihy. Konštatovanie, že spisovná čeština sa od obecnej češtiny a miestnych nárečí neodlišuje podstatne, je v súlade s preberaním jazykových javov: autori ich traktujú nielen z hľadiska normy, ale aj vzhľadom na obecnú češtinu i nárečia a s prihliadnutím na ich funkciu a frekvenciu. Ďalej sa tu okrem iného vysvetľuje včlenenie tvorenia slov do rámca tvaroslovia (ktoré sa chápe ako n á u k a o s t a v b e s l o v a), do výkladu o jednotlivých slovných druhoch a ich stavbe.

Už v hláskosloví, ktoré obsahuje spisovnú výslovnosť a pravopis, sa prihliada na štylistické hodnotenie odchýlok od normy i na lokálne varianty a frekvenciu príslušnej výslovnosti (pozri napr. pri výslovnosti skupiny *th* na str. 22 a pri výslovnosti skupiny *mě*, na str. 38). — Vzhľadom na praktické určenie knihy sa

spoluhlásky *m, n, ň, j, l, r* preberajú ako „znělé, které nejsou párové" (pozri na str. 36); termín sonóry sa nespomína ani v petite.

V tvarosloví sa rozoznáva desať slovných druhov (tradičné slovné druhy a častice). Slovný druh sa chápe ako jav komplexný, v ktorom sa spájajú znaky lexikálne i gramatické, a preto sa pri ich vymedzovaní požaduje prihliadať na obe kritériá, pričom za dôležitejšie sa pokladá kritérium gramatické. A práve vzhľadom na gramatickú stránku sa takzvané zámenné príslovky ponechávajú a preberajú medzi príslovkami. Tu možno poznamenať, že rozdiel v gramatickej stránke zámen a zámenných prísloviek je daný ich korešpondenciou s príslovkami (sú gramaticky „chudobnejšie", pretože chudobnejší je aj slovný druh, na ktorý odkazujú). Pritom príbuznosť zámenných prísloviek so zámenami sa v Českej mluvnici ukazuje až niekoľkonásobne. Uvádza sa, že príslovky *tam, tehdy, tudy, tak, kam, kudy, kdy, kde* nadobúdajú významovú určitosť len vo vetnej súvislosti alebo v istej situácii ako zámená, že majú také isté prípony ako neurčité zámená (str. 263) a že rovnako ako ony majú záporné tvary so všeobecnou platnosťou *nikde, nikdy* (Skladba, str. 279). Na tieto charakteristiky sa znovu poukazuje aj v prvom dodatku (O slovní zásobě a o významu slov, str. 351). No od takéhoto ponímania zámenných prísloviek je už len krôčik k rozšíreniu pojmu zámen, a to jednak na takzvané zámenné príslovky (=príslovkové zámená) a rovnako aj na zámenné číslovky (= číslovkové zámená: *kolik, kolikátý* atď.). Potom bude vari treba uvažovať aj o náhrade termínu zámená, ktorý by bol úzky („zástupky"?).

V súlade so zásadou o kritériách určujúcich ten-ktorý slovný druh slová *možno, nutno, radno, záhodno, zřejmo, těžko* a pod. autori zaraďujú medzi príslovky (pozri na str. 168 a 262) so špeciálnou syntaktickou úlohou; neprijímajú teda náhľad daktorých jazykovedcov, ktorí boli náklonní preberať tieto slová na základe ich syntaktickej funkcie ako osobitný slovný druh, tzv. predikatíva. K príslovkám sa zaraďujú aj slová ako *zima, tma* (*velmi zima, úplně tma*), ktoré môžu mať aj platnosť podstatných mien (pozri v Skladbe, str. 290).

Pri tvarových a syntaktických variantoch sa podáva ich funkčná charakteristika. Napríklad adjektíva typu *oficielní, individuelní, materielní, primérní* sa charakterizujú ako individuálne odchýlky u niektorých autorov a porovnávacia konštrukcia *statečnější tebe, Bubník lepší Borovičky* (str. 163) sa preberá ako knižná a dnes častá v športovej a novinárskej reči.

Do rámca vidu ako slovesnej gramatickej kategórie sa zaraďuje aj násobenosť a nenásobenosť deja, kým iné odtiene priebehu deja — ako také, čo sa nevyskytujú pravidelne pri väčšine slovies, sa zahrnujú do okruhu spôsobu slovesného deja. — Skôr upozorňujúco ako odmietavo vyznieva tu postoj k snahe utvárať dokonavé protiklady k slovesám typu *organizovat* (doteraz chápané ako obojvidové), teda *zorganizovat, zesocializovat.* Konštatuje sa, že vývoj, ktorý tu badať, je síce prirodzený, no netreba ho urýchľovať. Za umelé novotvary, dosiaľ v spisovnej češtine nie bežné, treba pokladať najmä slovesá typu „vyprojektovat".

O slovesných výrazoch typu *mám uvařeno,* majúcich význam výsledného stavu, ktorý vyplynul zo zavŕšeného minulého deja a pri ktorých sa v gramatickej teórii kde-tu uplatňovala tendencia chápať ich ako samostatného zástupcu kategórie času, vzhľadom na oslabený aktívny vzťah k podmetu (môžu označovať výsledok práce podmetu, ale aj niekoho iného), autori konštatujú, že nie sú v jazyku natoľko vyvinuté, aby ich bolo možno pokladať za pravidelného člena kategórie času.

Primeraná pozornosť sa v Českej mluvnici venuje štylistickému využívaniu časov a spôsobov, najmä používaniu futúra a kondicionálu v pomknutom význame. I keď sa konštatuje, že je v češtine kondicionál prítomný i minulý, k nahrádzaniu kondicionálu minulého kondicionálom prítomným sa zaujíma postoj, ktorý ho toleruje. Ale aj z dokladov, ktoré sa uvádzajú v Českej mluvnici: *Kdybyste rychleji veslovali, dospěli by ste první k cíli* (kondicionál prítomný) a *Kdybyste byli rychleji veslovali, byli byste dospěli rychleji k cíli* (kondicionál minulý), je zrejmý vecný rozdiel medzi oboma slovesnými tvarmi (str. 233). Prvým súvetím sa vyslovuje dej uskutočniteľný (možno ho ešte uskutočniť), kým obsahom druhého súvetia je dej neuskutočnený v minulosti (fiktívny). Rovnako je zrejmý rozdiel, či sa povie *Pochybuji, že by tu cestu za den vykonal,* alebo *Pochybuji, že by tu cestu byl za den vykonal* (doklad zo str. 224).

Triedenie pravidelných slovies, ktoré sa uplatňuje v Českej mluvnici, je syntézou triedenia podľa prítomného kmeňa a podľa neurčitkového kmeňa. Slovesá sa v základe triedia podľa prítomného kmeňa (tvar 3. os. jedn. čís. prítomného času) na päť tried a ďalej v jednotlivých triedach podľa neurčitkového kmeňa na vzory; vedno na štrnásť vzorov. Tu sa veľmi výrazne nepriamo ukazuje — pretože situácia v slovenčine je obdobná —, aké zbytočné sú žaloby učiteľov slovenského jazyka na nejednotnosť v triedení slovies. Počet vzorov je pri triedení ten istý. Základnú dôležitosť má tu vzor (určenie tvarového modelu slovesa), a nie trieda.

V kapitole Skladba autori zaujímajú postoj k rozlišovaniu výpovede a vety; neodmietajú ho, no nepokladajú ho za nutné (pozri petitovú poznámku na str. 275).

Aj v tejto kapitole preberané jazykové javy — jednotlivé druhy viet a súvetí — sa charakterizujú i štylisticky s uvedením okruhu používania. Napríklad vymedzuje sa štylistická funkcia jednočlenných viet (pozri str. 289—290) a upozorňuje sa na obmedzenú možnosť využívania takzvaných nepravých účelových viet (majú knižný ráz a sú vhodné len pri obraznom vyjadrovaní, — str. 335—336). — Nechýba ani praktická rada, ako odstrániť nebezpečenstvo nesprávneho pochopenia zmyslu súvetia so vzťažnou prívlastkovou vetou vtedy, keď by mohlo vzniknúť jej falošné spojenie s nezhodným prívlastkom. (Vetu *Sovětští vědci seznámili shromáždění s novými poznatky z oboru kosmického záření, které získali s pomocí umělých družic* pre zreteľnosť radia autori preštylizovať takto:... *s novými poznatky z oboru kosmického záření; získali je...*, str. 331.) Táto poznámka k štylizácii myšlienok je o to vítanejšia, že je známa neúnosná frekvencia vzťažných prívlastkových viet, najmä v publicistickom štýle, ale aj v popularizujúcom odbornom štýle. Výklady o súvetí sú usporiadané tak, že najprv sa preberá podraďovacie súvetie a až za ním priraďovacie. Toto netradičné poradie by azda mohlo vyvolať námietky. No ak uvážime, že súčasťou priraďovacieho súvetia môžu byť i zložené vety podraďovacie (pozri na str. 338), ukáže sa, že takýto postup je praktický. — Ako v iných častiach, uvádzajú sa aj v Skladbe popri novom odbornom názve pre orientáciu aj staršie termíny, napr. na str. 341 je popri termíne disjunktívne súvetie i starší názov vylučovacie súvetie.

Je správne, že sa všade, kde je to potrebné, uvádzajú príklady, a to v hojnejšej miere ako vo vydaní z roku 1951. No niekde (azda nedopatrením) sa neuvádzajú mená autorov, z ktorých doklady pochádzajú (napríklad na str. 286, 294, 325).

Tri dodatky, ktoré obsahuje Česká mluvnice, sú veľmi dobrým a starostlivo zostaveným i napísaným úvodom do lexikológie, štylistiky a dejín českého ja-

zyka. Prihliada sa v nich aj na nové skutočnosti. Napríklad v druhom dodatku (Sloh) sa charakterizujú televízne prejavy v porovnaní s rozhlasovými prejavmi a s rečou vo filme (majú znaky priamych prejavov, no bez možnosti priameho kontaktu s adresátom).

Do rúk českej verejnosti sa v Českej mluvnici akademika Havránka a prof. Jedličku dostalo premyslene osnované dielo, ktoré podľa záverečnej poznámky autorov „chce šířit hlubší poznání našeho národního jazyka, založené na marxistickém chápání dialektického vztahu jazyka k myšlení a jazyka ke společnosti, a tím účinně pomáhat i vědomé péči o jazyk národní" (str. 418). Nová Česká mluvnice vychádza z povolaných rúk a bude prameňom hlbšieho poznania bratského českého jazyka i na Slovensku.

G. Horák

MILOŠ MARKO, *OTÁZKY NOVINÁRSKYCH ŽÁNROV*. Matica slovenská, Martin 1960, str. 251, viaz. Kčs 18,20.

Otázky žánrov a žánrových druhov sú základnými otázkami teórie a praxe žurnalistiky. Je preto pochopiteľné, že sa im venuje veľká pozornosť nielen v literárnej vede, ale aj, a to predovšetkým, v rodiacej sa novinovede. Pritom novinoveda vnáša do výskumu žánrov čiastočne odlišné hľadiská než literárna veda, pretože v novinách niet mnohých literárnych druhov, ktoré sú bežné najmä v klasickej poetike, a na druhej strane špecifičnosť novín dáva vznikať aj špeciálnym novinárskym žánrom či druhom žánrov.

Pritom jednotlivé novinárske žánre v miere ešte oveľa väčšej ako jednotlivé literárne druhy nemožno určiť jedným kritériom, ale iba súhrnom niekoľkých kritérií. Túto myšlienku veľmi správne zdôrazňuje M. Marko; podľa jeho výskumov i štúdia doterajšej literatúry sú pre určenie žánru dôležité tieto tri kritériá: 1. ráz, kvalita skúmaného predmetu (t. j. okolnosť, či ide o materiálne výsledky, udalosti alebo myšlienkové prejavy), 2. spôsob (metóda) poznania a forma podania (možný je vcelku postup umelecký a vedecký), 3. miera skúmania, hodnotenia a zovšeobecnenia faktov (podľa tejto miery môže ísť o informáciu, analýzu, inštrukciu a direktívu).

M. Marko kladie do popredia mieru skúmania, teda kritérium gnozeologické. Toto kritérium sa spravidla nepoužíva pri úvahách o žánroch a druhoch v literárnej vede, ale v novinovede ho treba pokladať za dôležité hľadisko. Zdôraznenie tohto kritéria znamená nepochybne krok vpred v teórii žurnalistiky, ako to zdôrazňuje aj J. Horvát v doslove k Markovej práci. Jednako však treba položiť otázku, či je možný umelecký spôsob podania v informatívnych, analytických, inštruktívnych a direktívnych materiáloch. Zdá sa, že možný nie je, ale tým sa vlastne spod tohto kritéria vynímajú beletristické novinárske žánre. Zaiste nehovoríme o direktívnej reportáži alebo o inštruktívnom fejtóne — bolo by to v rozpore s ich umeleckým poznaním a podaním. Ale to by znamenalo, že uvedené tri kritériá sú nesúrodé, že ich nemožno v rovnakej miere aplikovať na všetky novinové útvary.

M. Marko uvádza ako jeden z rozlišovacích znakov medzi žánrami aj spôsob poznania a formu podania. To znamená, že pokladá jazyk a štýl (ako formu podania) za dôležitý znak novinárskych žánrov. No podľa našej mienky M. Marko nezdôrazňuje dosť výrazne, že jazyk a štýl sú základné znaky každého žánru

alebo aspoň znaky také dôležité, že by im bolo žiadúce v sústave rozlišovacích znakov určiť osobitné miesto. Veď bez jazyka a bez využitia jeho jednotlivých prvkov nie je možný nijaký jazykový prejav. Preto nepokladáme za celkom správne Markovo tvrdenie, že jazyk, štýl a kompozícia vytvárajú druhy žánrov (72). Znamená to isté podceňovanie jazykového kritéria. Toto podceňovanie jazyka sa u M. Marku prejavuje aj tým, že síce venuje otázkam jazyka, štýlu a kompozície osobitnú kapitolu, ale rozoberá v nej iba všeobecné tézy, neaplikujúc ich na jednotlivé novinárske žánre. Napr. pri rozbore komentára a jeho druhov niet ani zmienky o jeho jazykových a štylistických odlišnostiach od iných žánrov. A predsa aj v komentári sa uplatňujú aj isté viac-menej ustálené vyjadrovacie prostriedky, kompozičné postupy, ktoré by sme sotva pripustili v iných žánroch. Ba aj v zpráve sú takéto svojské vyjadrovacie prostriedky a kompozičné postupy a zásady, ako ukazuje napr. V. Jísl (Novinářský sborník VI, 1961, č. 1, 9—31).

Popri takejto metodicky neopodstatnenej odtrhnutosti od rozboru jednotlivých novinárskych žánrov má kapitola o jazyku a štýle aj iné nepresnosti a nejasnosti. Predovšetkým nie je dosť jasné, čo myslí M. Marko pod jazykovým štýlom. V štylistike sa za jazykový štýl obyčajne pokladá súhrn ustálených vyjadrovacích prostriedkov, ktoré sa z jazykových prostriedkov vôbec vyberajú pre vyjadrenie v istom odbore, v istej oblasti ľudskej činnosti. Je známe, že takto sa dajú charakterizovať jazykové prostriedky odborného, umeleckého a publicistického, prípadne aj hovorového štýlu, lepšie povedané jazykového štýlu. Na s. 72 však Marko vymedzuje jazykový štýl ako „spôsob voľby, výberu jazykových prostriedkov pre vyjadrenie ideového obsahu nášho poznania a usporiadanie týchto jazykových prostriedkov". Z tohto vymedzenia iba prvá polovica by sa dala chápať ako definícia jazykového štýlu, lebo druhá polovica už nie je príznačná pre odborný alebo iný jazykový štýl, lež pre individuálny štýl autora. Zdá sa teda, že M. Marko pod jazykovým štýlom rozumie štýl vôbec, totiž určité stvárnenie jazykového materiálu. Aj znak rovnosti medzi štýlom a slohom ukazuje, že má na mysli štýl vo všeobecnosti a že prívlastkom „jazykový" vyjadruje nie ustálený spôsob organizácie jazykových prostriedkov, teda jazykový štýl v chápaní teórie štylistiky, ale skôr štýl prehovorový na rozdiel od štýlu povedzme staviteľského alebo maliarskeho. No keď na tej istej strane hovorí o vecnom a umeleckom štýle, ide už práve len o jazykový štýl v našom chápaní.

Hoci sa v teórii súčasnej štylistiky hovorí o odbornom jazykovom štýle a jeho druhoch, M. Marko celkom neodôvodnene zavádza pojmy ako technický štýl, zákonodarný štýl, ba aj politicko-direktívny a agitátorský štýl. Pritom sa tieto posledné štýly dostatočne necharakterizujú ani v kapitole o štýle ani v príslušných kapitolách o analyticko-inštruktívnych a direktívnych materiáloch. Zrejme tu chýba presvedčivý materiál.

Nie celkom presné je aj tvrdenie, že štýly sa niekedy prelínajú (77). Takáto formulácia vyplýva práve z neujasnenosti rozdielu medzi využitím konkrétnych jazykových prostriedkov a ich ustáleným využitím v jazykovom štýle. Pri prelínaní, ktoré má na mysli M. Marko, ide skôr o prelínanie jednotlivých prvkov, resp. o využívanie jazykových prostriedkov s istou štýlovou charakteristikou v iných jazykových štýloch. Veď ak sa v umeleckom jazykovom štýle využívajú odborné názvy, nárečové alebo slangové slová, nehovoríme o prelínaní štýlov, ale o využívaní istých prvkov z iných štýlových rovín. Len v tomto význame možno hovoriť o posunutí štýlovej roviny, ktoré spomína M. Marko.

Aj otázky kompozície preberá M. Marko v tejto kapitole, ale aj pri rozbore

konkrétnych materiálov veľmi skúpo. Pritom kompozíciu chápe ako použitie určitého postupu alebo postupov na dosiahnutie logického sledu myšlienok (79). Ale potom vzniká otázka, či možno za kompozičný postup pokladať opis, úvahu, odbočku, ak ich autor zámerne využíva nie na dosiahnutie logického sledu myšlienok, ale na oživenie svojho jazykového prejavu. M. Marko túto otázku nerieši, ba ani ju len nenaznačuje, hoci by sa mohol o kompozičnej stránke, o využívaní istých kompozičných postupov zmieniť pri každom novinárskom žánri, nie iba pri dlhších materiáloch a pri materiáloch beletristických.

Ani po Markových dôkladných výskumoch nezdá sa nám ešte jednoznačne vyriešená otázka, čo je vlastne žáner a čo druh, resp. forma žánru. Treba tu poukázať hneď na skutočnosť, že kým v literárnej vede sa za žáner pokladá epika, lyrika a dramatika, za druh román, poviedka a pod., za formu napr. historický román, v novinovede sa za žáner pokladá, a to temer súhlasne, napr. reportáž, teda útvar analogický v literárnovednej klasifikácii románu. M. Marko tu nadhadzuje dobrý spôsob riešenia: vychádzajúc zo vzťahu všeobecné — zvláštne — jedinečné, hľadá analógiu aj v triedení na žáner — druh žánru — forma žánru. Treba však poznamenať, že takáto trojica je bežná aj v literárnej vede. Ak sa v novinovede táto trojica posúva o jeden stupeň, bude treba ukázať, čo sa myslí pod formou žánru. V Markovej práci je tu istá nejasnosť, lebo napr. komentár označuje ako typický novinársky žáner (99), ale hneď pripomína, že ho možno nazvať malou formou propagandistických materiálov. Je forma žánru a forma materiálov to isté? Pritom ešte, ako sa zdá, splýva tu pojem komentára ako žánru s pojmom komentára ako prostého vysvetlenia postoja, lebo na tej istej strane je štylizácia: „Kedy budeme komentovať a kedy agitovať prostými faktami, to závisí od podmienok a od sily faktov."

Iná vec je prelínanie žánrov. Tu M. Marko správne ukazuje, že s „čistými" žánrami sa v žurnalistickej praxi stretávame zriedka, že v konkrétnych útvaroch sa často objavujú znaky typické pre rozličné žánre. Toto konštatovanie by, pravda, nemalo odvádzať od hľadania zákonitostí „čistých" žánrov, i keď za cenu istej typizácie.

Je prirodzené, že nemožno bezvýhradne súhlasiť so všetkými vývodmi M. Marku. Novinoveda je ešte príliš mladá veda na to, aby mohla povedať definitívne slovo v takej zložitej otázke, ako je práve otázka novinárskych žánrov. Treba tu ešte veľa detailných výskumov, aby sme mohli dospieť k akým-takým jednoznačným záverom. A treba otázku žánrov podrobnejšie skúmať aj z iných hľadísk, najmä z hľadísk jazykovoštylistických. Aj pre takéto výskumy prináša Markova práca dosť podnetov a riešení, preto pri ďalšej práci bude treba na ňu nadväzovať.

J. Horecký

J. V. BEČKA, *ZÁKLADY KOMPOZICE JAZYKOVÝCH PROJEVŮ*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1960, str. 118, brož. Kčs 11,90.

J. V. Bečka je dlhoročným bádateľom v oblasti českej štylistiky. Túto, vo všeobecnosti pomerne málo rozpracovanú disciplínu jazykovedy obohatil viacerými významnými prácami. Naša verejnosť sa mala možnosť oboznámiť s jeho prácou najmä prostredníctvom knihy *Úvod do české stylistiky*, v ktorej autor syntetizuje a rozmnožuje dovtedajšie poznatky, podávajúc ich prístupnou a zaujímavou

formou. Závažným prínosom nielen pre českú štylistiku, ale i pre všeobecnú štylistiku je i jeho posledná kniha *Základy kompozice jazykových projevů*. Podnetom pre riešenie problematiky, ktoré je obsahom tejto práce, ako autor sám hovorí, bola skutočnosť, že v našej jazykovednej literatúre, ako aj literatúre svetovej, chýba spracovanie problematiky spojovacích článkov medzi vetou a kompozičnými jednotkami jazykových prejavov. Kniha ukazuje na možnosti, ako túto medzeru zaplniť.

Východiskom Bečkovej rozpravy je analýza dvoch základných pojmov: obsahový úsek a vetná línia. Obsahovým úsekom rozumie autor najmenšiu stavebnú jednotku jazykového prejavu. Sú to napr. dejové scény, opisné a úvahové pasáže, výkladové prvky ap. Tieto úseky jazykového prejavu majú rozličnú dĺžku; môžu byť v rozsahu odseku, ale i dlhšie. Obsahové úseky teda autor prakticky stotožňuje so slohovými útvarmi. Vetnou líniou nazýva autor súvislosť viet v obsahovom úseku. Jazykové vyjadrenie tejto súvislosti volá rozvíjaním vetnej línie. Rozbor vetných línií je ústredným problémom práce.

V úvode rieši autor aj závažnú a komplikovanú otázku klasifikácie vetných línií. V spleti činiteľov prichádzajúcich do úvahy ako základné kritérium triedenia musel autor vyberať tak, aby mohol čo najlepšie realizovať svoj zámer: postihnúť všetky základné typy vetných línií a súčasne poukázať na ich príslušnosť k danému obsahovému úseku (slohovému útvaru), ako aj na ich štylistickú funkciu.

Za hlavné kritérium pre triedenie si zvolil celkový charakter obsahového úseku vyjadreného vetnou líniou. Podľa tohto kritéria rozčlenil jadro práce do troch kapitol: 1. vyjadrovanie súvislosti javov spojených časovým sledom, 2. vyjadrovanie súvislosti javov jestvujúcich vedľa seba, 3. vyjadrovanie logickej a príčinnej súvislosti medzi javmi.

V rámci týchto kapitol triedi autor materiál podľa slohových útvarov. V prvej kapitole je to vyprávanie a dejový opis, v druhej opis a výpočet a v tretej úvaha, výklad a rozprava. Až v rámci takéhoto rozdelenia preberá autor jednotlivé typy vetných línií. Postupuje teda smerom od celkového obsahu daného obsahového úseku k jeho forme. Tento postup zdôvodňuje tým, že obsahovú stránku vetných línií možno ľahšie zovšeobecňovať ako stránku formálnu a ľahšie možno zisťovať i jej pôsobenie na formu.

Autor stanovuje štyri základné vetné línie: 1. postupnú líniu dejovú, 2. postupnú líniu dôsledkovú, 3. výpočtovú líniu opisnú, 4. výpočtovú líniu paralelnú. Pri charakteristike základných typov uvádza ich rozličné modifikácie a zisťuje ich štylistickú funkciu.

Sama skutočnosť, že autor pri charakteristike vetných línií vychádza z celkovej stavby obsahovéhu úseku, spôsobuje, že jednotlivé typy vetných línií sa nepreberajú kompaktne, ale v rozličných súvislostiach. O postupnej línii sa hovorí pri charakteristike vyprávania, opisu i úvahy a výkladu, o výpočtovej línii pri charakteristike opisu a výpočtu, ale i pri charakteristike výkladu (ako o druhu tzv. výkladovej línie). V tejto súvislosti mohlo by sa uvažovať iba o niektorých drobných úpravách (napr. opis dejov bez príčinnej súvislosti prebiehajúcich paralelne bolo by azda výhodnejšie urobiť v rámci opisu, tzv. úvahový dialóg zasa v rámci úvahy).

So zreteľom na cieľ, ktorý si autor stavia, výhody takejto kompozície prevládajú nad nevýhodami. Autorovi sa podarilo začleniť široký materiál do hierarchizovaných skupín a zároveň poukázať na podobnosť i rozdielnosť jednotlivých kompozičných typov a na prechody medzi nimi.

V závere autor načrtol systém vetných línií i z hľadiska ich formy a zhrnul i formálne prostriedky, ktoré sa zúčastňujú na ich stavbe. V jadre práce je totiž opis týchto prostriedkov zväčša iba ilustratívny, a to najmä v tretej kapitole. Vyplýva to zasa predovšetkým z celkového rozvrhu práce a pri tretej kapitole (vyjadrovanie logických a príčinných súvislostí medzi javmi) i z faktu, že túto oblasť, ako autor sám priznáva, treba ešte hlbšie rozpracovať.

Pri charakteristike javov, ktoré autor sledoval pri rozbore vetných línií, mohol, podľa nášho názoru, viac zdôrazniť funkciu aktuálneho vetného členenia. Domnievame sa totiž, že rozvíjanie vetných línií je určované predovšetkým, ak nie výlučne, formou uplatnenia aktuálneho členenia. V podstate ide o dve základné formy: 1. rozloženie výpovedných jadier za sebou (jadro predchádzajúcej výpovede stáva sa východiskom výpovede nasledujúcej; schematicky: $V - JV - JV$ atď.), rozloženie výpovedných jadier vedľa seba (na to isté východisko sa viaže viac jadier: $V<^{J}_{J}$). Týmto dvom formám zodpovedajú dve základné línie: línia postupná a výpočtová. Ďalšie delenie týchto dvoch línií, a to línie postupnej na dejovú a dôsledkovú a línie výpočtovej na opisnú a paralelnú, nevychádza z formy vetnej línie, ale je založené na kritériu obsahovom.

Všetky ostatné javy, ktoré si autor pri charakteristike vetných línií všíma, buď vyplývajú z vyššie spomenutého faktora (celkový ráz línie, poradie viet v línii), alebo sú prejavom pôsobenia rozličných štýlotvorných činiteľov na celkový slohový ráz obsahového úseku (forma línie, využívanie vetných typov, platnosť slovných druhov a výber slov). Napr. na str. 17 uvádza autor ukážku využitia jednočlenných viet, ktorými sa dosahuje vyjadrenie rýchleho spádu deja. Podľa nášho názoru nominálne vety nie sú tu prostriedkom na vyjadrenie vnútorných súvislostí medzi vetami, nevyplývajú priamo z povahy obsahového úseku, ale sú prejavom zámeru pôvodcu prejavu podať dej tak, aby vzrušil čitateľa. Podobne nemožno považovať za prostriedok vyjadrenia súvislostí medzi vetami napr. sémantiku slovesa pôsobiacu na statičnosť resp. dynamičnosť slohu (ukážka na str. 47). Mohli by sme uviesť i viac príkladov, ale pre názornosť to postačí.

V súvislosti s poukazom na funkciu aktuálneho vetného členenia pri rozvíjaní vetnej línie možno ešte poznamenať, že by bolo azda primeranejšie narábať termínom výpovedná línia. Termín vetná línia by mohol poukazovať na to, že autor chápe vzťahy medzi vetami ako vzťahy gramatické; v skutočnosti však ide o vzťahy významové. Že si túto skutočnosť autor uvedomuje, svedčí napr. i to, že v štúdii publikovanej pred vyjdením tejto knižky a rozoberajúcej ten istý problém (Slovo a slovesnost XVIII, 1957, str. 197—210) používa termín myšlienková línia.

Výsledky recenzovanej práce sú významným prínosom najmä pre teóriu prehovoru, ktorá sa v súčasnosti iba tvorí. Termín vetná línia (resp. niektoré iné pomenovanie pre obsah tohto pojmu) by mal v tejto teórii patriť medzi termíny základné. Bečkova práca je však dôležitá aj z iných hľadísk: pomôže predovšetkým pri štylistickej analýze jazykových prejavov, najmä prejavov umeleckých, a to tým, že poskytuje systematický výklad o stavbe vyšších jednotiek ako je veta. Ako ukazujú doterajšie štylistické rozbory jazykových prejavov, obmedzovala sa analýza takýchto jednotiek iba na niekoľko nesystematických poznámok, alebo sa vôbec obchádzala.

Popri pevných zisteniach obsahuje práca i mnoho podnetov, ktoré sa iste stanú východiskom pre rozpracúvanie čiastkových problémov. *M. Darovec*

O ČEŠTINĚ PRO ČECHY. Jazyková příručka. Novinářský studijní ústav, Orbis, Praha 1960, str. 278, viaz. Kčs 14,20.

Jazykovú príručku o češtine vypracoval kolektív autorov (Fr. Daneš, M. Dokulil, K. Hausenblas, M. Helcl, A. Jedlička, J. Kuchař, Vl. Šmilauer a Fr. Váhala) pôvodne ako sériu prednášok pre aktuálnu potrebu novinárov. Z tohto zamerania vyplýva značná štylistická nejednotnosť jednotlivých kapitol. V kapitole A. Jedličku sa napr. používajú priame oslovenia poslucháčov, v kapitole M. Dokulila preniká veľmi živá obraznosť, v kapitole Vl. Šmilauera strohá vecnosť a pod. Treba však poznamenať, že na druhej strane práve táto štylistická diferenciácia značne prispieva k živosti a úspechu príručky.

Táto stránka nie je nijako podstatná. Podstatný je cieľ, ktorý si autori vytýčili: podať v skratke obraz o norme súčasnej češtiny. Tento obraz je rozvrhnutý do desiatich kapitol, v ktorých sa spracúvajú otázky slovnej zásoby, skloňovania a časovania i poriadku slov.

V úvodnej kapitole podáva K. Hausenblas prehľad snáh o kultúru češtiny a základné pojmy týkajúce sa kultúry jazyka. Jazykovú kultúru pokladá za súčiastku kultúry vôbec a vymedzuje ju predovšetkým ako úroveň ústneho i písomného vyjadrovania pomocou jazyka a až na druhom mieste ako starostlivosť o jazyk (5). Normu definuje ako komplex objektívne existujúcich, v kolektívnom dorozumievacom styku vzniknutých pravidiel, ktoré sa v kolektívnom úze nositeľov daného jazyka pociťujú a prijímajú ako záväzné (14). Pritom správne rozlišuje normy pravopisné, výslovnostné, gramatické, lexikálne i štylistické. Pravda, bolo by treba zdôrazniť, že normy štylistické sa od ostatných líšia najmä menšou mierou záväznosti. Kodifikáciou rozumie K. Hausenblas zaznačenie a uzákonenie normy v smerodajných príručkách, gramatikách a slovníkoch. Správne upozorňuje na zaostávanie kodifikácie za skutočným stavom v norme. Za dôležité kritériá pokladá — v zhode s dnešnou teóriou jazykovej kultúry — ústrojnosť a funkčné oprávnenie jazykového prostriedku.

M. Helcl venuje pozornosť slovnej zásobe češtiny a jej zmenám. V úvodnej časti pripomína základné poznatky o význame slova (obsah a rozsah, rozširovanie a úženie významu, prenášanie významu, synonymické a homonymické vzťahy) a potom podáva prehľad historického vývinu slovnej zásoby češtiny až do najnovších čias. Tento prehľad zaiste pomôže utvoriť si správny obraz o slovnej zásobe. No pre ciele, ktoré sa sledujú recenzovanou príručkou, bolo by podľa našej mienky potrebné podať ešte obraz o skutočnom využití jednotlivých typov slov a pomenovaní v dennej tlači, resp. v tlači vôbec.

Treba však pripomenúť, že značnú časť tejto požiadavky spĺňa stať Fr. Daneša *Jak jsou utvářena česká slova*. Autor tu vysvetľuje rozdiel medzi slovami značkovými a opisnými, podáva základné pojmy o stavbe slov a v skratke aj prehľad slovotvorného systému češtiny. Chýbajú nám tu zmienky o štruktúre viacslovných pomenovaní a o ich využívaní v bežnom i odbornom jazykovom styku.

Veľkú pozornosť venujú autori otázkam skloňovania. Všeobecný prehľad o dnešnom stave a vývojových tendenciách podáva A. Jedlička. Popri základnom náčrte systému upozorňuje na odchýlky a kolísanie v istých citlivých bodoch systému. Dvojtvary vysvetľuje historicky a poukazuje na možnosť ich štylistického využitia.

Podrobný je výklad J. Kuchařa o skloňovaní prevzatých podstatných mien,

ktoré často spôsobuje v praxi ťažkosti. Vychádza z konštatovania, že sústavu substantívnych tvarov v češtine ovláda niekoľko všeobecných zásad: vzájomný vzťah medzi gramatickým rodom a zakončením, jednotná podoba tvaroslovného základu a vzájomný vzťah koncových samohlások a predchádzajúcich hlások. V stati potom podrobne rozoberá jednotlivé typy práve podľa toho, ako sa v nich uplatňujú, resp. porušujú uvedené zásady.

Paralelný problém ukazuje F. V á h a l a pri skloňovaní vlastných mien osobných a miestnych. Tu však nejde len o prevzaté, resp. cudzie mená, ale o vlastné mená vôbec. Prirodzene, že najviac ťažkostí je pri cudzích, najmä orientálnych menách.

M. D o k u l i l venuje pozornosť otázkam časovania v súčasnej spisovnej češtine. Po všeobecnej vývinovej charakteristike českého slovesa (zánik niektorých kategórií, vznik nových kategórií) podáva rozbor jednotlivých časovacích typov predovšetkým z normatívneho hľadiska. V závere načrtáva temer sugestívny obraz tvarovej sústavy slovesa.

Otázkam skladby a štylistiky sú venované dva príspevky Vl. Š m i l a u e r a. V prvom upozorňuje autor na hlavné nedostatky odborného vyjadrovania. Postupuje pritom systematicky: uvádza vždy konkrétny príklad, potom teoretické poznámky k nemu, návrh na úpravu textu podľa teoretických požiadaviek a prípadne aj ďalšie (nesprávne) príklady. Venuje pozornosť napr. trpnému rodu, genitívu vlastnosti v prísudku, prívlastku s predložkou *o*, hromadeniu predložkových pádov, nepravým vzťažným vetám, striedaniu časov a pod. Takýto postup je síce názorný a pre prax stačí, ale jeho nevýhodou je, že pri ňom zaniká celkový pohľad na českú syntax. O štylistike sotva možno hovoriť, ide skôr o chyby a nedostatky v štylizovaní.

Väčší dosah pre štylistiku má stať o poriadku slov, najmä časť o kontextovom členení vety. (Autor však nepoužíva tento termín, ani termín aktuálne členenie vety; hovorí o myšlienkovej stavbe vety.) Využíva pritom pojmy východisko a jadro, no zavádza aj pojem „prechodná časť", úvodná časť, uvádzacie slová a príklonné slová (príklonky a modálne slovesá). Na rozbore konkrétnych prípadov ukazuje, že v zásadne trojdielnom členení na východisko, prechodnú časť a jadro často dochádza k zmnoženiu týchto troch častí. Takéto podrobnejšie rozvedenie zásady kontextového členenia bude plodné pre ďalší výskum poriadku slov a viet vo všetkých štýloch.

Ako vidieť z tohto výpočtu tematiky a hlavných myšlienok jednotlivých autorov, jazyková príručka *O češtině pro Čechy* je jazykovou príručkou nového typu v tom zmysle, že podáva (okrem niekoľkých výnimiek) ucelený obraz o stave jednotlivých zložiek jazyka v súčasnej spisovnej češtine, načrtáva základné znaky systému a pritom vhodne upozorňuje na odchýlky, kolísania a výnimky. Je pritom prirodzené, že tento obraz vychádza zreteľnejšie v týchto oblastiach, ktoré sú už lepšie preskúmané (tvaroslovie, tvorenie slov). Ale aj v menej rozpracovaných oblastiach náuky o jazyku sa ukazujú základné črty.

J. Horecký

ROZLIČNOSTI

Hlas okresu Komárna? — Orgán OV KSS a rady ONV v Komárne, ktorý vychádza ako týždenník, má názov *Hlas okresu Komárna*. K podobe tohto názvu máme nasledujúce pripomienky.

Spojenie slov *okres Komárno* je prívlastkom k slovu *hlas*. Obe slová sú tu v 2. páde. Vzniká otázka, či je na mieste 2. pád aj pri slove *Komárno*, ktoré je vlastným menom.

Pri spojení všeobecného podstatného mena označujúceho nejaký druh výrobku a vlastného mena výrobku vlastné meno ostáva vždy v 1. páde, napr. *kupuje čokoládu Orion, má radosť z rádioprijímača Blaník* a pod. Rovnaký je stav aj v spojeniach, v ktorých k všeobecnému podstatnému menu označujúcemu druh dopravného prostriedku sa pripája vlastné meno, napr. *na parníku Devín, na lodi Normandia, v rýchliku Slovenská strela, lietadlom Košice* a pod. Tak je to aj pri slovách označujúcich časopisy, knihy alebo rozličné podniky, ako hotely, kaviarne, napr. *v časopise Život, v románe Vojna a mier, v sonáte Mesačný svit, v hoteli Slovan, v kaviarni Slávia* atď.

V spojeniach typu *okres Banská Bystrica, okres Humenné* atď., ktoré sa používajú v administratívnom jazyku, nadradené podstatné meno *okres* patrí medzi slová, ktorými sa označujú administratívne (správne) oblasti. Pri týchto slovách sa vlastné meno tiež ponecháva v 1. páde. Poznáme to z bežných vyjadrení, ako napr. *dodávky z okresu Banská Bystrica, úroda zemiakov v okrese Žilina* a pod.

Pri spojení všeobecného a vlastného mena sa vlastné meno skloňuje vtedy, keď všeobecným podstatným menom je podstatné meno rieka, hrad, zámok, napr. *na rieke Morave, na rieke Vltave, na hrade Devíne, na hrade Beckove* a podobne. Treba však poznamenať, že tu sa obyčajne slová *rieka, hrad* atď. nepoužívajú, ale sa používajú len príslušné vlastné mená týchto lokalít. V našom prostredí je totiž dostatočne známe, čo označujú príslušné vlastné mená, takže nie je nevyhnutné uvádzať aj všeobecné podstatné meno (iná je situácia napr. v SSSR alebo USA, kde pre rozľahlosť území je jednotlivcovi ťažko vedieť, čo označuje príslušné vlastné meno).

Prehľad týchto spojení ukazuje, že vlastné meno ostáva zvyčajne nesklonné, stojí v nominatíve. Z tohto rozboru vyplýva, že by sa mal aj názov komárňanského týždenníka *Hlas okresu Komárna* zmeniť na názov *Hlas okresu Komárno*. Hoci by to bolo nepochybné zlepšenie, jednako ani toto riešenie nemožno v tomto prípade pokladať za úplne správne. Navrhujeme ešte ďalšiu úpravu.

Vyjadrenie *okres Komárno, okres Žilina* a pod. je, ako sme sa už zmienili, príznačné pre jazyk administratívy. Má charakter strohého vyjadrovania sa, obmedzeného svojím používaním na úrady, na úradný styk. Najčastejšie sa takéto spojenie slov vyskytuje na tlačivách, kde je vytlačené slovo *okres* a za ním vybodkovaná čiara. Na vybodkované miesto sa zvyčajne nepíše prídavné meno odvodené od názvu okresu, ktoré by s vytlačeným slovom *okres* tvorilo názov okresu (vlastné meno okresu), ale sa tu napíše len názov sídla príslušného okresu v nominatívnej podobe. Takto vznikajú spojenia typu *okres Žilina,*

okres Banská Bystrica a pod. Voľba takéhoto vyjadrenia nie je však nijako motivovaná v prípade, že ide o súčasť názvu novín. Tu nejde o doplňanie chýbajúceho určenia sídla okresu, ale priamo o jednorazové použitie názvu okresu. V takomto prípade je lepšie použiť podobu *Komárňanský okres, Žilinský okres* atď., teda takú podobu, v ktorej slovo *okres* je bližšie určené prídavným menom odvodeným od názvu sídla okresu a toto prídavné meno stojí pred nadradeným podstatným menom ako jeho zhodný prívlastok. Takéto vyjadrenie je správne preto, že nemá ráz jazyka administratívy, ktorý je v podobách *okres Žilina, okres Banská Bystrica* a pod. Odporúčame preto zmeniť názov „Hlas okresu Komárna" na *Hlas Komárňanského okresu.*

L. Dvonč

Pamätný — pamäťový. — Od podstatného mena *pamäť* jestvuje staré adjektívum *pamätný.* Význam tohto prídavného mena je však už posunutý a súvislosť s východiskovým podstatným menom je zastretá. Aj samo slovo *pamäť* už má diferencovaný význam. Pôvodný dejový význam so slovesom *pamätať* v pozadí sa uchoval iba v niektorých spojeniach *(na pamäť Slovenského národného povstania).* V tomto použití je slovo *pamäť* poetizmom proti bežnému slovu *pamiatka.* Slovo *pamäť* má dnes predovšetkým význam „duševná schopnosť uchovať a znovu si vybaviť duševné zážitky" *(mať dobrú pamäť, mať na pamäti, byť pri pamäti, stratiť pamäť).*

Prídavné meno *pamätný* zodpovedá zrejme pôvodnému významu slova *pamäť.* V svojom hlavnom význame ostalo slovo *pamäť* bez príslušného vzťahového adjektíva. Až naša psychológia si toto prídavné meno vyžiadala, a to podľa tendencie, že prípona *-ný* má dnes prevažne akostný význam a prípona *-ový* vzťahový význam, v podobe *pamäťový (pamäťové typy, pamäťové asociácie, pamäťové stopy).* Toto prídavné meno sa žiada používať aj v metodike, napr. v spojení *pamäťové osvojenie.* Ide o osvojenie učiva. Je tu očividná súvislosť so slovom *pamäť* vo význame duševnej schopnosti *(osvojenie pomocou pamäti).* Nijako sa preto sem nehodí adjektívum *pamätný* („pamätné osvojenie"). Významovo zodpovedá tu, ako aj v iných vecne blízkych spojeniach iba prídavné meno *pamäťový (pamäťová pomôcka, pamäťová slabosť).*

F. Miko

Jar — o jariach. — Skloňovanie slova *jar* je bez problémov. Zvláštnosťou je tu iba to, že plurál je zriedkavý. V jednom z našich kultúrnych časopisov sme sa práve v pluráli mohli stretnúť s takýmto skloňovaním: „... nehovoriac už ani o pravidelných kultúrnych j a r á c h a letách našich kúpeľných miest". Tvar „jarách" podľa vzoru *mesto* sa vyskytol miesto náležitého *jariach* pravdepodobne analógiou podľa tvaru *letách.* Okrem toho v pozadí mohol stáť aj poetizmus *jaro.* Hlavnou príčinou je však zriedkavosť plurálu. Slovo *jar* je abstraktné podstatné meno, ale tzv. nepravé abstraktum. Pomenúva jav, ktorý sa pravidelne opakuje a je časovo vymedzený. Preto ho môžeme ponímať aj v množstve. Z názvov ročných dôb sa však v pluráli používajú častejšie len podstatné mená *zima* (*tuhé zimy, teplé zimy*) a *leto* (*suché letá, horúce letá*). Pri slovách *jar* a *jeseň* sa vyskytne ešte tak nominatív a genitív (*mokré, studené jari*; poetizmus *osemnásť mladých jarí; teplé jesene, za studených jesení*). Tieto rozdiely vo frekvencii plurálu vyplývajú z vecných rozdielov. V názve *hudobná jar* (*kultúrna jar*) ide o metonymiu. Ňou dostáva význam slova *jar* väčšiu vyhranenosť. Možnosť plu-

rálu tu prichádza častejšie do úvahy. Pretože pritom vychádzame z podoby *jar* a nie z poetizmu *jaro*, treba počítať len s tvarmi podľa vzoru *kosť*: *jari, jari, jariam, jari, o jariach, s jarami.* Teda: *o kultúrnych jariach a letách.*

F. Miko

V ôsmej, či vo ôsmej triede? — V doterajších vydaniach normatívnych príručiek spisovnej slovenčiny výslovne sa nehovorí o tom, či sa predložka *v* pred slovom začínajúcim sa dvojhláskou *ô* (t. j. *uo*) má používať v neslabičnej podobe, či v tzv. vokalizovanej podobe *vo*. Ide o prípady, ako je *v ôsmej triede, v ôsmom ročníku, v ôsti, v ôske* (variant tvaru *oska* — demin. k *os*). Pretože jestvujú pochybnosti, ba vyskytol sa i návrh, aby sa v takejto podobe predložka *v* používala vo vokalizovanej podobe, treba na túto otázku dať jednoznačnú odpoveď.

Je pravda, že v slovenčine predložka *v* pred slovom so začiatočným *v* sa vokalizuje: *vo vode, vo vojne, vo vokatíve, vo voľbách, vo voľnej prírode* ap. Keby sme v slovenčine ponímali *ô* ako *v+o*, museli by sme pred ním používať slabičnú podobu predložky *v, vo*. Dvojhláska *ô* v spisovnej slovenčine je spojenie dvoch vokalických prvkov *u+o*, z ktorých prvý je slabší, ale oba tvoria jednotku, t. j. stúpavú dvojhlásku, ktorá je nositeľkou slabičnej dĺžky. V tomto prípade niet rozdielu v kombinácii hlások na rozhraní slov (morfém) a vnútri slov. Keby pred *ô* na začiatku slova nemohla stáť neslabičná predložka *v*, nemohlo by sa spájať ani vnútri slova. A keďže v rámci slova (morfémy) spojenie *v+ô* je možné (napr. *vôbec, vôdor, vôdzka, vôkol, vôl, vôľa, vôňa*), je možné a náležité i v spojení predložka *v+ ô* (na začiatku nasledujúceho slova).

Vokalizovaná predložka *vo* pred *ô* je v nárečiach, kde dvojhláska *ô* (*uo*) sa rozložila už na *v+o*, t. j. z dvoch vokalických prvkov prvý sa zmenil na konsonantický, a to vnútri slova i na začiatku slova (*kvoň, stvol* atď.) Slová s *ô-* na začiatku v takýchto nárečiach majú vlastne na začiatku *v+o*, takže pred *v-* je v nich vokalizácia predložky *v* náležitá: ako je *vo vode*, tak je i „vo vosmom, vo vosti" ap.

Za spisovnú podobu predložky *v* pred slovom začínajúcim sa na *ô-* pokladáme nevokalizované *v*, nie *vo*. V spisovnej slovenčine treba teda pokladať za náležité iba znenie *v ôsmej triede*, a nie znenie „vo ôsmej triede".

E. Jóna

Merinda. — Čítame túto vetu: *„Už v tú noc mal prichystať merindu (pre partizánov) tento Jožko Capko* (H. Zelinová, Jakubko, Bratislava 1961, 56). Naše slovníky počnúc od Kálala cez Tvrdého až *Slovník slovenského jazyka* udávajú význam tohto slova súhlasne: zásoba jedla na cestu. Slovo *merinda* používajú všetci naši spisovatelia. Napríklad Tvrdý cituje Kukučína, SSJ cituje M. Figuli. Nevedno, prečo SSJ hodnotí slovo *merinda* ako krajové, keď sa nepoužíva len krajove, v istom kraji, ale všeobecne. Slovo *merinda* vzniklo z latinského slova *mereo* „zasluhujem" a podľa V. Machka *(Etymologický slovník jazyka českého a slovenského,* Praha 1957) dostalo sa k nám z Rumunska v tvare *merinda.* Nevieme, odkiaľ vzal Kálal a od neho i Machek české ekvivalenty slova *merinda* pod 2): břečka, brynda. Azda z Kotta? Tvrdý udáva iba jeden význam slova *merinda,* ktorý sme uviedli vyššie, a na Slovensku, nakoľko viem, má slovo *merinda* len tento jeden význam.

J. Mihál

ODPOVEDE NA LISTY

Taká rada a tak rada. — M. B. z Myjavy: „Často počuť v rozhlase v činohrách ‚Taká som rada'. Mne sa toto nezdá správne. Myslím, že by malo byť: Tak som rada. Na otázku Ako som rada? odpovedáme ve mi, trochu, ale na otázku Aká som? odpovedáme — dobrá, veselá. ‚Aká som rada' znie ako ‚Ona je pekná dievča' alebo ‚To sa nesmie nastať'. Prosím o vašu mienku."

Odpoveď: Pri tomto probléme ide vlastne o slovo *rád*, ktoré má v slovenčine pozoruhodné, celkom osobitné postavenie. Raz sa totiž toto slovo správa ako prídavné meno, inokedy ako príslovka a práve aj touto jeho obojakosťou si možno vysvetľovať správnosť spojenia *t a k (som) rada* i *t a k á (som) rada*, čiže možnosť spájať ho s adjektívnym zámenom (zástupkou) *taký* aj s príslovkovým zámenom *tak*.

Poukážeme na dvojakosť slova *rád*. — Slovo *rád* má tri tvary podľa toho, či bližšie určuje podmet (zväčša osobu) rodu mužského, ženského alebo stredného. Má teda tri podoby *rád — rada — rado* ako takzvané menné prídavné mená *hoden — hodna — hodno, vinen — vinna — vinno*. Vo vetách *Otec je rád — Matka je rada — Dieťa je rado* má slovo *rád — rada — rado* také postavenie ako prídavné meno (obmieňa sa podľa rodu podmetu). V takýchto prípadoch stojí v úlohe prísudku. V úlohe prívlastku slovo *rád*, priam tak ako menné adjektíva *hoden, vinen*, stáť nemôže.

Okrem toho slovo *rád — rada — rado* môže bližšie určovať sloveso, pričom sa zhoduje v rode s podmetom *(Sused rád rozpráva — Žena rada vyšíva — Dievča rado spieva)*. V takomto postavení sa slovo *rád — rada — rado* približuje k príslovkám; no na rozdiel od nich vyjadruje postoj podmetu k činnosti (ochotu vykonávať ju, radosť z nej) a — v čom je jeho rozdiel proti príslovkám — zhoduje sa s podmetom. Naproti tomu príslovky, keď určujú sloveso v prísudku, majú vždy len jeden — neohybný tvar. Ani v takomto postavení teda nemôžeme o slove *rád* hovoriť ako o príslovke v pravom zmysle a bez zvyšku.

Slovo *rád* sa aj stupňuje, pričom sa v 2. a 3. stupni nezhoduje s podmetom v rode a čísle: *rád — radšej — najradšej*. Kým základný stupeň má všetky tri rody, druhý a tretí stupeň je už rodove a číselne neutrálny. Povieme rovnako *Otec r a d š e j / n a j r a d š e j pracuje v záhrade* priam tak ako *Matka (dieťa) r a d š e j / n a j r a d š e j pracuje v záhrade*.

Slovo *rád* tvorí ustálené výrazy so slovesami *byť* a *mať*: *byť rád* to je toľko ako „byť naradovaný, radovať sa" a *mať rád* značí asi toľko čo „ľúbiť, dávať prednosť (niečomu pred niečím)". So slovesom *byť* a *mať* sa rovnako spájajú aj stupne slova *rád*: *byť radšej (najradšej), mať radšej (najradšej)*. Spojenia slova *rád* s pomocným slovesom *byť* majú paralelu v spojeniach pomocného slovesa *byť* s prídavnými menami (*byť rád — rada — rado* ako *byť dobrý — dobrá — dobré* alebo *byť naradovaný, -á, -é*). Naproti tomu spojenia s pomocným slovesom *mať* prídavné mená netvoria.

Toto na informáciu o slove *rád*, ktoré má v našej gramatike jedinečné postavenie (pozri o ňom Ľ. Ďurovič, *Miesto slova rád v gramatickej stavbe spisovnej slovenčiny*, Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, str. 49—63).

Teraz sa znova vrátime k spojeniu *(som) taká rada* a *(som) tak rada.* Tu nám postačí aj porovnanie s prídavnými menami. Celkom bežne a správne sa hovorí a píše *(je) taká dobrá* i *(je) tak dobrá* a podobne aj v ostatných rodoch. Keď prídavné meno *dobrá* určíme slovcom *taká,* máme na zreteli kvalitu (akosť, ráz) dobroty, keď ho určíme slovcom *tak,* vyslovujeme sa zväčša o stupni (miere) dobroty. Spojenia *tak rada* a *tak dobrá* majú takú významovú platnosť ako *tak veľmi rada, tak veľmi dobrá.*

Na záver len toľkoto. Obe spojenia, aj 1. *taký dobrý — taká dobrá — také dobré,* aj 2. *tak dobrý, -á, -é,* sú správne. V prvom prípade má hovoriaci na zreteli ráz (obsah, druh) dobroty, v druhom obracia pozornosť na stupeň, mieru dobroty (a vlastnosti vôbec). No spojenia typu *taký dobrý — taký rád* sú v spisovnej slovenčine častejšie, a to i pri zreteli na mieru vlastnosti.

Poznámka: Nášho dopisovateľa pri hodnotení gramatickej povahy slova *rád* pravdepodobne ovplyvnilo rodné nárečie, v ktorom sa jeden tvar (podoba *rada*) zovšeobecnil pre všetky rody. Nárečové povedomie dopisovateľa neznáša spojenie *taký rád, taká rada, také rado* (lebo sa mu v ňom hlási jediná podoba „tak rada" pre všetky rody).

G. Horák

Bryndza. — J. U. zo Zvolena píše: „V Učebnici slovenského jazyka pre štvorročné odborné školy sa hovorí, že y, ý sa okrem iného píše aj v cudzích slovách ako rým, rytier, ryža, bryndza. Prosím, aby ste nás bližšie oboznámili so slovom bryndza. My ‚bryndziari' si totiž myslíme, že je to naše írečité slovo, nie cudzie".

Odpoveď: Formulácia v spomenutej učebnici je veľmi všeobecná. Práve preto nie je ani celkom správna.

Slovo *bryndza* je naozaj cudzieho pôvodu. Pochádza z rumunského výrazu *brînza,* ktorý k nám spolu s inými salašníckymi termínmi doniesli Valasi (v období známej valašskej kolonizácie; silný prúd, ktorý zasiahol značnú časť severného Slovenska, bol v druhej polovici 16. storočia). Valasi u nás udomácnili chov oviec. Je len prirodzené, že v súvise s touto hospodárskou činnosťou vniesli do našej reči aj niekoľko termínov, pomenovaní vecí, výrobkov, činností ap. Do tohto okruhu patrí aj slovo *bryndza* (a okrem neho zo známejších napr. slová *grúň, redikať sa, geleta, kľag).* Slovo *bryndza* je teda pôvodom nie domáce. Takto ho posudzujeme z historického hľadiska.

Uvedené zistenie však nijako neznamená, že slovo *bryndza* treba v súčasnom jazyku zaradiť medzi cudzie slová. Žije v našom prostredí už niekoľko storočí a vrástlo do systému slovenskej reči natoľko, že ho dnes možno pokladať za domáce slovo.

Výsledok nášho stručného výkladu je zdanlivo protirečivý: Slovo *bryndza* nezaraďujeme medzi cudzie slová, lebo tvorí celkom systémovú zložku nášho súčasného jazyka, ale na druhej strane sme ukázali, že práve pre jeho cudzí pôvod, teda pre historický zreteľ, treba upustiť aj od tvrdenia o írečitosti.

Napokon, tvrdenie o „írečitosti" nejakého slova prináša so sebou — ak začneme uplatňovať historický pohľad — značné riziko a z jazykovedného hľadiska má malú hodnotu. Ukazuje sa to na mnohých prípadoch, pri ktorých nám moment ‚cudzosti' ani na um nepríde. Historický pohľad nás však často presvedčí o opaku.

Na ilustráciu niekoľko bežných príkladov: Slovo *peniaz* nachádzame už v staroslovienčine. Ide o prevzatie z germánskeho *penningaz* (v súčasnej nemčine *Pfennig*). Podobná situácia je pri slovách *kňaz* (z germ. **kuningaz*; nem. *König*) a *kráľ* (z lat. *Carolus*). Aj slovo *chyža* má cudzí pôvod. Pochádza z germ. **chūsa* (v nemčine *Haus*).

Napriek zjavnému cudziemu pôvodu sa však ani jedno zo spomenutých slov nezaraďuje v slovenčine medzi cudzie slová. Časový odstup od ich prevzatia je taký veľký, že sa stali pevnou zložkou nielen nášho jazyka, ale slovanských jazykov v širšom zmysle slova. V nich sa potom príslušným spôsobom z tvarovej i významovej stránky aj vyvíjali.

Vidno teda, že pojmy cudzie slovo a slovo cudzieho pôvodu sú rozdielne. Pod pojmom cudzie slovo treba rozumieť také slovo, ktoré sa z istého hľadiska (formálneho alebo významového) ukazuje ako nesystémová zložka nášho jazyka v súčasnosti. Pojem slovo cudzieho pôvodu je historický. Je samozrejmé, že pri uplatňovaní historického aspektu počet domácich (alebo, ak chceme ‚ľrečitých') slov bude mať klesajúcu tendenciu, kým slov cudzieho pôvodu bude pribúdať. Pri uplatňovaní súčasného aspektu, teda pri skúmaní, ktoré slovo je cudzie systému nášho dnešného jazyka, bude spomenutá tendencia opačná, domáce slová budú pribúdať.

M. Urbančok

Taťjana — Tatiana. — A. D. z Lipian vo svojom liste píše: „V Pravde zo 4. VI. bola veta: ‚Prechádzala som sa so svojou dcérou Taťánou'. V Slovenke z 8. VII. sa spomína Tatjana Šipušinová. V kalendári sa uvádza, že na 1. februára pripadá meno Tatiana. Prosím o vysvetlenie, ktorý spôsob písania tohto krstného mena je správny".

Odpoveď: Na uvedené rodné meno sa treba dívať z dvoch hľadísk. Po prvé ako na ruské rodné meno *Татьяна* a po druhé ako na rodné meno ruského pôvodu, keď je jeho nositeľkou Slovenka. Podľa týchto dvoch hľadísk bude dvojaké aj písanie. V prvom prípade pôjde o prepis ruského rodného mena *Татьяна* z azbuky do latinky. V zásadách, ktoré sú uvedené v *Pravidlách slovenského pravopisu,* sa hovorí, že skupina hlások *тья* sa v tomto prípade prepisuje ako *ťja.* Podľa toho prepis nášho mena bude vyzerať takto: *Taťjana* (napr. *Taťjana Skvorcevová*). Druhý prípad — keď je nositeľkou tohto rodného mena Slovenka — je iný: nejde tu už o prepis z azbuky, ale o prevzatie cudzieho mena do nášho jazyka. V takýchto prípadoch sa oproti „pôvodine" obyčajne robí hláskoslovná a pravopisná úprava. Ide teda aj v našom prípade o zdomácňovanie spomenutého mena. V tomto zmysle (pretože skupina *-ťj-* by v našom pravopise bola nezvyčajná) nám pre slovenčinu ako správna vychádza podoba *Tatiana* (porovnaj napr. zdomácnenú podobu ženského rodného mena *Iveta* oproti pôvodnej francúzskej *Yvette*; tu v našom jazyku pôsobilo nezvyčajne jednak začiatočné *Y-*, jednak koncové *-e*, ktoré pri domácich podstatných menách ženského rodu nemáme).

Správne písanie je teda dvojaké: *Taťjana,* ak ide o prepis tohto rodného mena z ruštiny, a *Tatiana,* ak ide o krstné meno Slovenky. Ako vidno, z prípadov, ktoré sa uvádzali v liste, bol správne napísaný iba posledný.

M. Urbančok

Dodrodruh. — M. F. z Medzilaboriec píše: „Z rozhlasu často počuť slovo dobrodruh. Podľa mojej mienky ide skôr o zlodruhov. Totiž tých ľudí, ktorých označujeme slovom dobrodruh, by sme radšej mohli označovať ako zlodruhov, lebo to sú ľudia, čo robia zle. Vysvetlite mi, prosím, prečo sa tento výraz ponecháva."

Odpoveď: Slovo *dobrodruh* je zložené z dvoch častí *dobro+druh*. Zložených slov má slovenčina veľa. Niektoré sú staršie (*dobromyseľný, veľkomesto, zloduch, milodar* ...) a niektoré novšie (*samoobsluha, západonemecký, veľkokapitalistický, svetodejinný* ...). V novoutvorenom slove si zložky pôvodný význam zvyčajne podržia.

Pravda, slovo *dobrodruh* je staršie (je i v ostatných slovanských jazykoch). Výraz *dobrý* pôvodne znamenal asi toľko, ako *odvážny, trúfajúci si*. A tak *dobrodruh*, to bol taký „druh", ktorý si trúfal, bol odvážny, možno aj bezohľadný. Postupom času slovo *dobrý* nadobúdalo aj iný význam, a dnes sa už používa len na označenie kladnej vlastnosti. Pravda, v slove *dobrodruh* pôvodný význam slova *dobrý* ostal. Preto sa slovo *dobrodruh* správne používa na označenie tých ľudí, ktorí majú „odvahu" bezohľadne vystupovať proti mierumilovným národom sveta. V ruštine napríklad je na tom mieste výraz *avanturist*, vo francúzštine *l'aventure — dobrodružstvo* ap. Náš Slovník slovenského jazyka hovorí, že dobrodruh je ten, kto vyhľadáva neobyčajné, vzrušujúce situácie, príhody, nebezpečenstvá. Teda *dobrodruh* nie je *dobrý druh*, lež „odvážny, trúfajúci si" druh. A ani nemožno slovo *dobrodruh* nahradiť slovom „zlodruh".

J. Mistrík

Zaobstarať — zaistiť. — E. K. z Kysuckého Nového Mesta nám píše: „Prosím Vás o vysvetlenie, ktoré spojenie je správne: ‚zaobstarať potrebný stavebný materiál', či ‚zaistiť potrebný stavebný materiál'. Mne sa vidí, že správne je prvé spojenie".

Odpoveď: Z toho, ako je otázka postavená, vidno, že ide o pochybnosť ohľadne správnosti slovesa *zaistiť*.

V slovenčine obe slovesá — ***zaobstarať*** i ***zaistiť*** — pokladáme za správne. Z významového hľadiska však nie sú rovnocenné — význam majú rozdielny. To znamená, že sú situácie, v ktorých je vhodné (a teda aj správne) použiť iba jedno z nich. Zámena týchto slovies nie je teda v tej istej situácii ľubovoľná, ba niekedy nie je ani možná.

Prv, ako si pohovoríme o významovej stránke slovies *zaobstarať* a *zaistiť*, urobíme malé odbočenie: Popri slovese *zaobstarať* sa v tom istom význame používajú aj slovesá *obstarať, opatriť, zadovážiť, zaopatriť* a hovorovo aj *zohnať*. Popri slovese *zaistiť* sa zas používa synonymné sloveso *zabezpečiť*. Nahliadnutím do lístkového materiálu ÚSJ SAV sme zistili, že vo význame, o ktorý nám ide, sa sloveso *zabezpečiť* vyskytuje hojnejšie ako *zaistiť*. Budeme ho preto uvádzať na prvom mieste.

Vrátime sa teraz k významovej stránke uvedených slovies. Vyjdeme od slovesa *zabezpečiť/zaistiť*. Pomenúvame ním činnosť, ktorej cieľom je, aby niečo bolo v istom (plánovanom, zamýšľanom) čase k dispozícii. Používame ho teda s perspektívou do budúcnosti. Spojenie *zabezpečiť/zaistiť* potrebný stavebný ma-

teriál by bolo teda správne napr. v takejto konkrétnej situácii: Zamýšľame o rok stavať dom. Rozličný stavebný materiál si však budeme zabezpečovať/zaisťovať už teraz, aby sme ho v určenom čase mali poruke. V tomto zmysle je význam slovesa *zabezpečiť/zaistiť* niekedy blízky významu slovies *rezervovať* a *objednať* (napr. *z a i s t i ť si miesto vo vlaku, z a i s t i ť si lístky do divadla*). Vidno, že v takýchto situáciách nejde o činnosť, ktorej cieľom je, aby sme niečo získali, dostali, kúpili ap. vtedy, keď ju práve konáme, ale o činnosť, ktorej cieľom je, aby sme niečím mohli disponovať, aby sme niečo mali, dostali ap. vtedy, keď nám to podľa nášho plánu alebo predpokladu bude v budúcnosti treba.

Sloveso *zaobstarať* (a uvedené synonymá) má iný, širší význam. Pomenúvame ním činnosť, ktorej cieľom je niečo mať, získať, dostať, kúpiť ap., a to v tom čase, keď ju práve vykonávame. Dôležité je zistenie, že vo význame tohto slovesa niet aspektu na budúcnosť, ktorý bol pri predchádzajúcom slovese taký zreteľný. Spojenie zaobstarať potrebný stavebný materiál by zodpovedalo napr. takejto konkrétnej situácii: Pri stavbe domu sa nám minul stavebný materiál. Ak nechceme stavbu prerušiť, ak chceme bez prerušenia pokračovať, musíme si ďalší potrebný stavebný materiál *zaobstarať*. Nebolo by správne v tomto prípade použiť sloveso *zabezpečiť/zaistiť*, lebo nám chýba časová perspektíva v budúcnosti. A naopak: V prvej situácii by zasa nebolo vhodné (ale nie nesprávne) použiť sloveso *zaobstarať*, lebo by sme ním nevyjadrili spomínaný aspekt plánovania v budúcnosti.

Záver: Slovesá *zaobstarať* a *zabezpečiť/zaistiť* sú správne. Je medzi nimi iba jemný významový rozdiel. Podľa tohto rozdielu treba usudzovať, v akej situácii ktoré z nich použiť. Ak treba vyjadriť, že ide o činnosť, ktorej cieľom je postarať sa, aby niečo bolo v plánovanom, zamýšľanom čase v budúcnosti k dispozícii, je vhodné použiť sloveso *zabezpečiť/zaistiť*. Ak nejde o činnosť s týmto aspektom (alebo ak ho nepokladáme za potrebné vyjadriť), použijeme sloveso *zaobstarať* (alebo niektoré z jeho synoným).

M. Urbančok

Lesník, horár, hájnik. — Š. G. z Brestova, p. Humenné: „Prosím Vás, napíšte mi, ktoré zo slov *lesník, horár, hájnik* používať. Možno vôbec ktoréhokoľvek pracovníka v lesnom podniku označiť týmito pomenovaniami? Okrem uvedených výrazov som počul viac ráz aj slovo lesák."

Odpoveď: Slová *lesník, horár, hájnik* sú všetky spisovné, no nemôžeme ich používať ľubovoľne. Každé z nich malo a má iný význam. Ich poradie tu pozmeníme takto: *hájnik, horár, lesník.*

Slovo *hájnik* je odvodené od slova *háj*. V stsl. *gajь* znamenalo les malej rozlohy. To vzniklo pravdepodobne z onomatopoického základu, pôv. krik vtákov (porov. *hajno, gajdy*). Háj teda bolo miesto, kde vtáky „kričia" a odkiaľ vyháňali iba „krikom". *Hájnik* bol ten, kto ochraňoval, kto hájil, strážil les, kto z neho vyháňal. Voľakedy sme mali obecných, poľných, lesných, urbárskych hájnikov, strážcov lesa alebo hája. To boli nekvalifikovaní dozorcovia hája, to znamená lesa malej rozlohy. Dnes už takúto funkciu nemáme.

Slovo *horár* vzniklo zo slova *hora*, čo znamenalo vrch a neskôr aj *les*, t. j. porast vrchu. Teda hora je les väčšej rozlohy. Ten, kto ho strážil, musel byť už

strážcom — odborníkom. A tak *horár* bol lesný zamestnanec s istou kvalifikáciou, ktorý nielen „hájil", ale vykonával aj istú pomocno-technickú službu. Išlo o dozorcu s vyššou kvalifikáciou ako má hájnik. Ani túto funkciu dnes už u nás nemáme.

Slovo *lesník* patrí k slovu *les*. Slovo *les* má širší význam ako *hora*. Dnes sa slovom *les* označuje hora, pastvina, i listnatý porast. *Lesník* dnes je pracovník, ktorý ovláda teóriu i prax lesného hospodárstva, teda človek s vyššou kvalifikáciou ako bol horár. Tam, kde voľakedy boli *horári* alebo *hájnici*, dnes sú *lesníci*. Namiesto *horár* sa dnes zásadne hovorí *lesník*.

Kým v minulosti boli *hájnici* a *horári*, dnes s lesníckou kvalifikáciou *(lesníci)* môžu byť *vedúci lesných úsekov, technici polesia* a *vedúci polesia (polesníci)*, pravda, všetko už kvalifikovaní odborníci. Absolvent odbornej vysokej školy lesníckej je *lesný inžinier*. No aj ten môže prejsť funkciami *lesníka*.

Uzavierame: Nekvalifikovaný strážnik hája, úseku hory alebo lesa bol *hájnik*, kvalifikovaný strážnik bol *horár*. To znamená, že výrazy *hájnik* a *horár* sú zastarané, ako napríklad *richtár, četník*, no v umeleckej reči sa môžu používať. A keďže nie je tak dávno, ako sa u nás tieto funkcie prestali používať, nie div, že sa v ľudovej reči dodnes udržujú. Dnes však máme už iba kvalifikovaných lesných pracovníkov, ktorí ovládajú teóriu i prax lesného hospodádrstva, a to sú *lesníci*. V štýloch verejného styku (v rokovacom, náukovom i publicistickom) by sa mal používať bežne iba výraz *lesník*.

Slovo *lesák* je nespisovné, slangové k výrazu *lesník*.

J. Mistrík

Z NOVÝCH KNÍH VYDAVATEĽSTVA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Kolektív

JAZYKOVEDNÉ ŠTÚDIE VI

Zborník obsahuje jazykovedné štúdie a materiály k dejinám slovenského jazyka 16. storočia. 16. storočie v dejinách slovenského jazyka sa vyznačuje tým, že je to obdobie, v ktorom sa spisovný jazyk slovenskej národnosti (čeština so slovenskými prvkami alebo slovenčina s českými prvkami) rozvinul a upevnil najmä v štýle administratívno-právnom a epištolárnom, a to dosť nezávisle od literárnych pamiatok náboženského obsahu. Doteraz sú príslušné jazykové texty roztratené po archívoch. Zozbierané texty — pokiaľ neboli publikované — sa tu analyzujú a uverejňujú s príslušným komentárom.

Úvodnú štúdiu tvorí práca E. Paulinyho Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. Ostatné práce sa delia na dve skupiny, jednu tvoria jazykovedné štúdie s textovými prílohami, druhú texty s najdôležitejšími historickými poznámkami.

Kniha je určená historikom, jazykovedcom a pracovníkom z príbuzných odborov.

VSAV 1961, str. 248, obr. 14, brož. Kčs 23,40.

A. Popovič

RUSKÁ LITERATÚRA NA SLOVENSKU V MATIČNÝCH ROKOCH 1863—1875

Kniha je prvým pokusom o syntetické spracovanie literárnej problematiky slovensko-ruských vzťahov v období existencie Matice slovenskej. Prináša nové poznatky nielen pre literárnu rusistiku, ale aj pre riešenie niektorých problémov z dejín slovenskej literatúry. Autor na základe štúdia súdobej literárnej situácie vytvára obraz, aký existoval v tomto období v slovenskej poézii, próze a dráme vo vzťahu k ruským literárnym skutočnostiam. Osobitnú pozornosť si zasluhujú kapitoly o prekladaní ruskej poézie a prózy, kde autor pri rozbore jazykových a tvárnych prostriedkov ukazuje na niektoré momenty vývinu prekladateľských teórií a metód v slovenskej literatúre. Kapitola o prekladaní poézie je súčasne príspevkom k vývinu slovenského verša. Pri spracúvaní materiálu autor prihliada na český a maďarský literárny kontext, čo umožňuje vidieť nastolenú problematiku v širších súvislostiach.

Kniha je určená širokému okruhu záujemcov o literatúru. Ako pracovnú príručku ju budú môcť použiť všetci pedagogickí, osvetoví a politickí pracovníci. Patrí do každej ľudovej a školskej knižnice.

VSAV 1961, str. 136, obr. 8, (r, n), viaz. Kčs 14,—.

Š. Drug

K ZAČIATKOM SOCIALISTICKEJ LITERATÚRY NA SLOVENSKU

V poslednom čase siaha literárna história čoraz viac po neznámych prameňoch, sústreďuje sa na štúdium materiálov, ktoré boli donedávna z neznalosti a na druhej strane aj zámerne obchádzané. Výsledkom takéhoto záujmu a štúdia je aj kniha K začiatkom socialistickej literatúry na Slovensku. Autor v nej rozoberá problematiku prvých krokov socialistickej literatúry na Slovensku na začiatku 20. rokov (od založenia KSČ do r. 1925). Vychádza pritom predovšetkým zo štúdia komunistických časopisov (Pravda chudoby, Hlas ľudu, Spartakus, Proletárka), ale aj z ostatných súvekých časopisov (Slovenské pohľady, Prúdy, Mladé Slovensko atď.)

Publikácia má charakter materiálovej práce, jej prvoradou úlohou a cieľom je oboznámiť odborníkov, učiteľov i širokú verejnosť s dosiaľ neznámymi faktami a dokumentami, ktoré nám v novom svetle približujú dôležitú etapu vývinu našej literatúry. Ma-

teriál je rozvrhnutý do 6 kapitol: K niektorým otázkam vzniku socialistickej literatúry na Slovensku, Zápas o „domovské právo" socialistickej literatúry na Slovensku, Sovietska literatúra na Slovensku v prvej polovici 20. rokov, Strana a literatúra (Niekoľko údajov a dát o kultúrnej politike KSČ na začiatku 20. rokov), K začiatkom socialistickej literatúry pre deti a mládež, K začiatkom socialistického divadla na Slovensku.

Skutočnosť, že kniha vychádza v jubilejnom, 40. roku KSČ, ešte väčšmi vyzdvihuje jej aktuálnosť. Publikácia aspoň čiastočne zapĺňa medzeru v danej oblasti výskumu. Je určená širokému okruhu záujemcov o literatúru. Ako pracovnú príručku ju budú môcť použiť všetci pedagogickí, osvetoví a politickí pracovníci. Patrí do každej ľudovej a školskej knižnice.

VSAV 1961, str. 128, brož. Kčs 10,—.

Kolektív

K PROBLEMATIKE SLOVENSKEJ PRÓZY

Sborník štúdií o problémoch slovenskej prózy analyzuje niektoré vývojové tendencie, aktuálne ideové a umelecké otázky slovenskej prózy v rokoch 1945—1960. Kolektív autorov usiluje sa poukázať najmä na gnozeologické problémy súvisiace s otázkami svetonázoru a realistickej metódy zobrazovania javov. V iných štúdiách sa skúma odraz socialistickej výstavby v románovej tvorbe; tvorba jednotlivých významných prozaikov sa analyzuje monografickým rozborom niektorého z ich diel, závažného pre formovanie literárneho procesu.

Sborník je obrazom i výrazom stavu našej literárnej vedy. Ukazuje, ako sa slovenská literárna veda usiluje hodnotiť literatúru z hľadiska teórie odrazu, z hľadiska marxistického chápania spoločenského podania literatúry. Súčasne je významným prínosom pre osvetlenie ideového vývinu slovenskej prózy a bude vhodnou príručkou pre literárnych pracovníkov a učiteľov literatúry. Patrí do každej ľudovej knižnice.

VSAV 1961, str. 232, viaz. Kčs 28,—.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Ročník 27, 1962, číslo 1
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redaktor časopisu: Andrej Keder
Technický redaktor: Vladimír Štefanovič
Vychádza šesťkrát za rok.
Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé číslo Kčs 4,—.
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin.
Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II 3 — V-06*11523
Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad i doručovateľ.